

Håkan Skogsjö

När krutröken lagt sig

Bebyggelsen i Bomarsund
och på Prästö
efter fästningens fall

Särtryck ur

Åländsk Odling 2010–2011

[ISSN 0356-1003]

utgiven av Ålands landskapsregering, Museibyrån

Distribuerad som pdf-fil 2025

Copyright © Håkan Skogsjö (CC BY-SA 4.0)

När krutröken lagt sig

Bebyggelsen i Bomarsund och på Prästö efter fästningens fall

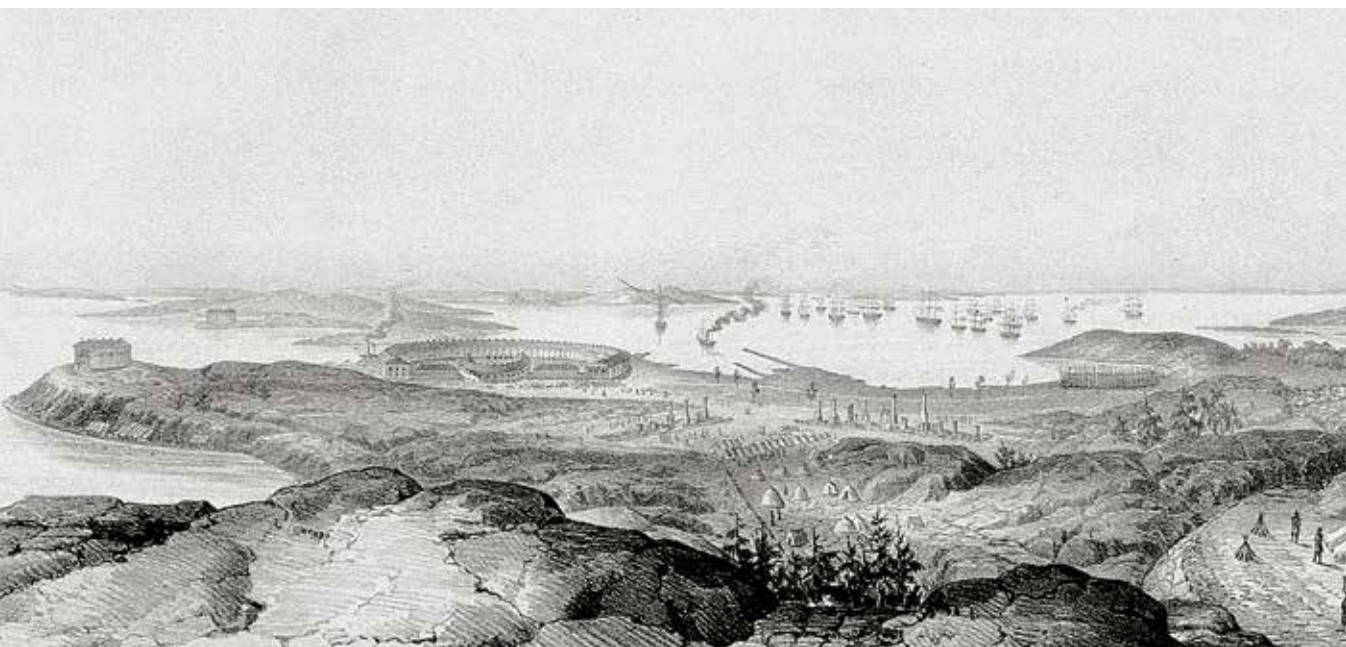
Av Håkan Skogsjö

En bedrövad gumma far av och an med sina barn i ett par slitna kärror. Ensam, övergiven. Hennes man, en militär, sitter fången på ett krigsfartyg ute på Lumparn, och allt hon äger finns inne i fästningen dit hon inte längre har tillträde. Hon har förklarat sin situation för en fransk general som har sitt läger i närheten. Men utan att få någon hjälp.¹ Så sorgligt slutade fästningens tid på Åland för henne. För många andra slutade den på liknande sätt.

Ändå kom uttrycket »fästningens tid» att leva på Åland långt efter att skottsalvorna hade tystnat och krutröken lagt sig i Bomarsund sensommaren 1854. Det syftade på den märkliga epok som inleddes omkring 1811, när rysk militär började planera en väldig fästning i östra Sund, och avslutades under Krimkriget på 1850-talet då den halvfärdiga anläggningen förstördes.

Men framför allt avsågs tiden från omkring 1830 till 1854, då fästningsbygget pågick och Bomarsund myllrade av liv. Människor från hela det ryska imperiet kommenderades eller deporterades till Åland för det tunga arbetet med att uppföra den väldiga försvarsanläggningen i granit och tegel liksom mängder med andra byggnader – från skjul till sjukhus – runtomkring. Andra lockades till Bomarsund i hopp om att kunna göra bra affärer eller kanske bara av äventyrs-

¹ Robins m.fl. 2004, sid. 97.

lystnad. Möjligheterna på den dynamiska platsen var många, arbetstillfällen fanns hela tiden.

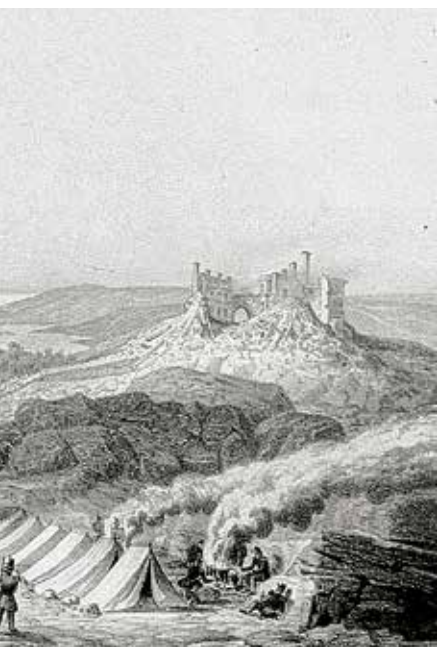
Människor av vitt skilda ursprung, från olika kulturer och med olika språk och religion, levde sida vid sida på Åland på ett sätt som aldrig skett tidigare – och inte heller senare. Den som rörde sig i de små samhällena kring fästningen – Skarpans, Förstaden och Nya Skarpans och kring sjukhuset på Prästö – kunde höra ryska, svenska, finska, polska och tyska talas om vartannat. Gudstjänster hölls regelbundet inte bara för ortodoxa och lutheraner utan även för katoliker. Där fanns också judar och muslimer som höll religiösa sammankomster och hade egna begravningsplatser.

Bomarsund och Skarpans var en spännande plats som lockade många. Prosten Frans Peter von Knorring konstaterade: »I allmänhet är belåtenheten och trefnaden för dem, som någon tid här vistats så stor, så för bättre som sämre, att de icke gerna bortflytta, och bortflyttade gerna återkomma.»²

Det är ju ett omdöme som alla orter skulle vilja ha.

Men så kom kriget. Den ryska militären gav order om att samhällena skulle förstöras, sedan intogs fästningen av fransmän och briter innan den slutligen sprängdes till ruiner. Allt hände sommaren 1854. Fästningens tid var över. Inte mycket mer än skorstensstockar återstod av de tidigare så levande samhällena. Invånarna lämnade i hast,

² »Ålands befolkning», av F[rans Peter] v[on] K[norring], tryckt i *Finlands allmänna tidning* den 16 juni 1866 (men texten torde vara skriven redan på »fästningens tid»).

När krutröken lagt sig. Tre dagar efter bombardemanget gjorde den kände kartografen J.F. Meyer (1806–93) detta panorama över Bomarsund »efter naturen». Han hade rest till Åland från Stockholm med ångfartyget Motala, som ligger vid ångbåtsbryggan intill huvudfästet (till vänster). Bakom huvudfästet ses Prästö, och ute på Lumparn engelska och franska krigsfartyg. Skorstensstockarna ungefär mitt i bilden är resterna av samhället Nya Skarpans. Längst till höger tronar resterna av Brännklintstornet, som blev svårt åtgånget under striderna.

till Åbo, till Helsingfors, till Villmanstrand, till Sankt Petersburg. Få blev kvar på Åland.³

Men som efter en skogsbrand började livet snart spira igen. Ett fåtal hus hade undgått att förstöras, framför allt på Prästö, och andra byggdes upp igen. Sakta började ett nytt och annorlunda liv på den föröddas platsen. Prästö kom att befolkas mest av lotsar och krigsinvalidar, medan Skarpansområdet präglades av ett stort arrendejordbruk, sedermera Bomarsunds gård, och beboddes främst av torpare och lantarbetare.

Det är om detta nya Bomarsund, den bebyggelse som växte fram efter 1854, som den här artikeln handlar.

BOMARSUND 1865

Drygt tio år hade gått sedan kriget när en reporter – för oss tyvärr anonym – besökte fästningsområdet sommaren 1865 och även gjorde en intervju med en åländsk krigsveteran. Artikeln, som publicerades senare samma höst i tidningen Österbotten, börjar med att reportern närmar sig området från väster, via landsvägen från Finby. Så här skildrar han sina intryck av den krigshärjade trakten:

”Då jag kom in genom »Krongrind» såg jag vägen slingra sig förbi förstörda gårdar och vackra trädgårdsanläggningar, vilka också bar spår efter förödelse och förstörelse. Sedan fortsatte vandringen förbi en delvis raserad stor stenkällare invid vägen och en skogbevuxen berggudde, där en ny utsikt av öde trädgårdar och förstörda byggnader öppnade sig. Till vänster på en bergshöjd tronade det till hälften raserade Brännklintstornet. Vägen framåt gick genom en liten skogsdunge och vidare upp på höjden av en backe som gav fri sikt över nästan hela den forna fästningen. Anblicken är i hög grad sorglig. Endast ödelagda trädgårdar, en och annan ännu kvarstående skorstenspipa, delar av raserade fästningsmurar och batterier möter betraktarens blick. Jag fortsatte min vandring mot huvudfästet och förbi den på norra sidan till stranden av sundet som fästningen har sitt namn av. Från en brant bergssluttning vid stranden ser man en liten holme, vars vackra gräsplaner och lövträd gett fästningens garnison en tillflyktsort undan sommarhettan. Från Bomarsunds strand fördes jag av de gent emot bosatte lotsarna över till Prästö. Från bryggan på Prästö leder en vacker och välbyggd väg, som på särskilda ställen på sidorna är omgiven av urgamla alar, vilka böja sina kronor och grenar tillsamman och bilda ett tätt lövverk eller valv över vägen, under det man mellan stammarna här och där ser sjön skymta fram. Hela Prästölandet kunde man med skäl kalla »de dödas stad», om icke där funnes några kojor bebodda av några

³ Fästningens tid skildras i exempelvis Isaksson 1982 och Robins m.fl. 2004.

lotsar och gamla ryska invalider. På Prästö finns begravningsplatser för lutheraner, greker, katoliker ja – till och med judiska och tatariska begravningsplatser finns anlagda avsides i skogen.

Återkommen från Prästö träffade jag vid Skarpans ruiner en gammal finsk soldat, vilken hade varit med om fästningens försvar. Jag var nyfiken att höra något om mannens öden och satte mig vid hans sida. Han berättade sålunda:

Med blandade känslor kommer jag ofta ihåg den 16 augusti 1854, den dag då fredsflaggan hissades till tecken att vi skulle vika för övermakten och lämna dessa fasta murar. Då inträffade en tystnad lik gravens, som sedan bröts av några väldiga kanonskott, avskjutna av några till kanonservisen hörande soldater, vilka hellre ville strida och dö inom dessa murar, än giva dem i fiendens våld. Då dessa dock slutligen sansat sig och vi hade sträckt våra vapen (vilka en del i förargelsen sönderkrossat) öppnades portarna för fienden och nu uppstod ett virrvarr, vars like jag aldrig någonsin sett. Envar rasade som i en vild yrsel och sönderslog och förstörde allt vad man kunde, för att icke lämna det i fiendens våld. En del trängde sig in i förvaringsrummen för flytande varor, fyllde sina flaskor och drack fästningens avskedsskål och sedan sönderslogs kärlen. Efteråt såg man därför borggården överströdd av spillror av sönderslagna möbler, kläder, matvaror, vapen med mera. Påträngd av fienden skyndade man att förse sig med vad man ansåg sig behöva. En tog upp en läderhud, en annan en

I detta virrvarr av krigsfångar och erövrare måste Gustav Sandlund ha befunnit sig efter att fästningen den 16 augusti 1854 hade kapitulert. Vi ser huvudfästet till höger och Brännklintstornet i bakgrunden. Käckas engelska matroser hjälper berusade tillfångatagna soldater i grå uniformer ombord på mindre båtar för vidare transport ut till krigsfartygen på Lumparn samtidigt som strama fransmän pucklar på med gevärskolvarna. Det hela utspelar sig vid pirarna söder om fästningen. Det skulle dröja mer än ett år innan Gustav Sandlund fick återvända till hemlandet. Senare arbetade han med att ta till vara användbart byggnadsmaterial från fästningsruinen. Färglitografi av Edwin T. Dolby.

dyna, en tredje samlade sig matvaror och så vidare. – Sedan vi lämnat fästningen fördes vi ombord på de fientliga fartygen, vilka förde oss till särskilda delar av England och Frankrike. Jag och en del av mina olyckskamrater blev först förda till engelska staden »Del» (kanske hellre Leeds?) dit vi anlände den 6 september, sedan till Newyork och den 7 längs engelska kanalen till en stad, vars namn jag nu icke ihågkommer.⁴ Den 9 september fördes vi på tvenne mindre ångbåtar över till franska staden Brest, därifrån fördes vi den 16 till staden Aix, där hölls vi kvar i elva månader och tillhölls att arbeta på stadens befästning, den skulle nämligen omgivas med murar.

Fransmännen gav oss rättighet att fira alla våra högtider, såsom i hemlandet, och vi gav denna rättighet en mycket vidsträckt tolkning; ty utom våra vanliga sön- och helgdagar firade vi alla apostladagar och ryska kyrkans högtider. Vål förundrade fransmännen sig litet över, hur man hinner arbeta i Finland, då man firar en sådan mängd av högtider, men vi upplyste dem om att finnarna arbetade så mycket flitigare på de några få arbetsdagar, som var dem tilldelade, ehuru vi föga gjorde skäl för namnet flitiga arbetare.

Med vår dagliga kost var vi belåtna, endast veden var för oss, som var vana att koka vår mat vid stora brador, alldeles otillräcklig. Vi fick bara några skålpund ved om dagen och då vi behövde mera, fick vi köpa, men priset för skålpundet var ungefär lika med priset på potäter, vilka även försålles efter vikt.

Den 17 augusti följande år (1855) fördes vi från Aix till Havre där vi var en månad och fördes sedan med ett engelskt fartyg till Libau i Kurland (nuvarande Lettland), där vi fick pengar till vad vi under den långa vandringen via Petersburg till hemlandet kunde behöva. Jag kände en dragning tillbaka till dessa ruiner och även levde min gamla fader här ännu. Jag återvände till Åland och har sedan förtjänat mitt uppehälle dels med mina händers arbete och dels såsom uppsyningsman över dem som var sysselsatta med rivning av murarna, tegelskrapning med mera. Ännu ett för mig bittert minne skulle fästas vid dessa ruiner. En dag – enligt vad jag vill påminna mig var det sommaren 1861 – var jag sysselsatt med att efterse arbetare vid den flygel, som vetter utåt Lumparn, då jag och alla mina arbetare blev förskräckta av en förfärlig knall och ett moln av rök steg upp och stenskrävor flög i luften. Jag skyndade jämte många andra till stället och vem kan tänka sig min förskräckelse, då jag fann min fader bokstavligen söndersliten i trasor. Bredvid honom låg en hans olyckskamrat, vilken också var illa stympad. Denne levde dock några dagar, men

⁴ Den stad som fångarna fördes till var knappast Leeds, som skribenten gissar, utan Deal i grevskapet Kent i sydöstra England, som Graham Robins påpekat. Vilken plats »Newyork» avser är däremot oklart.

min fader dog nästan ögonblickligen. De hade tillsammans vandrat omkring och betraktat fästningsruinerna och därvid funnit en bomb, vilken genom oförsiktigt hanterande kreverade i deras händer och blev anledning till deras död.

Jag skiljdes från mannen, och det dystra svärmod som lägrat sig över hans ansikte bemäktigade sig också mitt sinne. I synnerhet kunde jag icke undgå att, vid betraktande av fästningens ruiner, tänka på det olyckliga förhållandet, att människorna skola söka att döda och utöda varandra, värre än vilda djur och jag frågade mig själv »när skall fridens välsignelser utbredas över vår nu under syndens förbannelse suckande jord?»⁵

Så långt vår okände reporter.

Mannen han intervjuade hette Gustav Sandlund (1822–1900) och var ålänning, född i Geta, modern var dotter till en frälsebonde i Möckelgräs, och han var en av mycket få ålänningar som deltog i försvaret av Bomarsunds fästning och fördes som krigsfånge till England och Frankrike.⁶ Som ung hade Sandlund begett sig till Åbo och lärt sig till sadelmakare och som sådan tjänstgjort i åtta år vid en skarpskyttebataljon. Efter kriget återvände han till Åland och fick 1860 tjänst som brofogde, och han var – enligt en förteckning från 1868 – skrivkunnig, ordentlig och nykter.⁷ Han bodde i Kastelholm och en tid i Tosarby några kilometer från fästningsruinen.

Gustav Sandlund var alltså nykter och ordentlig, vilket inte kan sägas om hans far, Henrik Sandlund (1796–1862), som hade varit drängfogde på Haga kungsgård och senare bott som statdräng och inhyses i Ödkarby i Saltvik. Han hade flera gånger dömts för stöld, fylleri, okväde och andra förseelser och även fått avtjäna stockstraff. Olyckan som tog hans liv bör ha skett den 6 augusti 1862, det datum som han i dödboken är antecknad som omkommen »av våda». Kamraten som skadades och senare avled var bonden Mats Andersson (1825–1862) på gården Backas i Ödkarby, som är antecknad som död den 23 augusti till följd av en olyckshändelse.

Händelsen visar att fästningsområdet också många år efter kriget ingalunda var någon ofarlig plats för dem som vistades där. Men i det åländska folkminnet har ruinerna inte levt kvar som farliga, fyllda av blindgångare och kvarlämnad ammunition, utan som en möjligheternas plats med ousinliga tillgångar av begagnat byggnadsmaterial, allt från tegel och huggen granit till kopparplåt. Än i dag har

⁵ *Österbotten. Tidning för svenska allmogen i Finland* den 7 oktober 1865 (nr 19). En mild redigering har gjorts av texten som den återges här.

⁶ En annan var kaptenen och sedermera överstelöjtnanten Johan Ferdinand Granberg (1817–68), född i Godby i Finström och son till provinsialläkaren Johan Petter Granberg och hans hustru Henrika Elisabet Silfversvan.

⁷ Ålands härad, landsfiskalen Ha 1, fascikeln Förteckning över kronofogdens handlingar 1878, etc: Förteckning över brofogdar 1 april 1868.

När de allierade styrkorna på hösten 1854 lämnade Åland återstod mycket mer av fästningsruinen än i dag. Under lång tid hämtades byggnadsmaterial – tegel, huggen granit och takplåt – från Bomarsund och återanvändes vid andra byggen, exempelvis när Alexandersteatern i Helsingfors uppfördes 1879. En av dem som arbetade med detta var Gustav Sandlund. Akvarell av Åbokonstnären Johan Jakob Reinberg.

nog många ålänningar föreställningen att deras förfäder på 1800-talet begav sig till ruinerna och plockade åt sig vad som behövdes när ett nytt bostadshus eller en ladugård skulle uppföras. Men riktigt så gick det knappast till.

Myndigheterna insåg att det på området fanns mycket av ekonomiskt värde, inte bara ruinerna utan också åkrar, ängar, skogar och betesmarker. Mindre än ett år efter fästningens fall, den 7 juli 1855, utfärdade guvernören i länet en resolution som inom Skarpans fästningsområde förbjöd »våldbete och all slags åverkan av vad namn och beskaffenhet den vara må» vid ett vite om 15 rubel silver.⁸

Att myndigheterna också verkligen försökte vakta fästningsområdet mot personer som ville tillskansa sig kronans egendom vittnar en del mål i domböckerna om. Exempelvis blev slaktaren Nikolai Kausoff 1859 stämd inför tinget eftersom en del verktyg – inte mindre än tolv stenhuggningshammare – hade påträffats hos honom liksom ett par beslag, en bajonett och en gevärspipa. Och samma år fick

⁸ Ålands häradsrätts dombok den 5 mars 1861 § 85.

drängen Johan Gustav Johansson stå till svars för att han hade huggit ner fyra granar på Skarpans kronoskog.⁹

Genom Gustav Sandlunds berättelse vet vi att arbetet med att ta tillvara byggnadsmaterial inte var någon allmän huggsexxa utan en organiserad verksamhet. Sandlund uppgav att han var uppsyningsman över dem som sysslade med rivning av murarna, tegelskrapning med mera. Det som tillvaratogs kunde sedan, kan vi förmoda, antingen användas av kronan när andra byggnader uppfördes eller säljas till högstbjudande. Åtskilliga bostadshus och ladugårdar på Åland och framför allt i Sund är uppförda med byggnadsmaterial som hämtats från fästningsruinerna.

Riktigt stora byggnadsprojekt krävde extraordinära insatser. När en rysk teater skulle byggas i Helsingfors kommenderades inte mindre än 159 soldater jämte befäl till Bomarsund för att under sommaren 1876 bryta lös tegel och huggen gråsten från fästningsruinerna.¹⁰ Resultatet blev Alexandersteatern, uppförd 1879, i hörnet av Bulvarden och Albertsgatan som än i dag fungerar som teater.¹¹ Så det tunga och slitsamma arbetet att uppföra Bomarsunds fästning var inte så förgäves som många säkert kände när skottsalvorna dånade över Lumparns vatten sensommaren 1854 och den väldiga fästningen sprängdes till ruiner.

Med tiden sinade det användbara byggnadsmaterialet. Men ännu en bra bit in på 1900-talet fanns personer som försörjde sig på att skrapa tegel rent från murbruk. En av dem var Alexej Djeschkin (1864–1932) som bodde i ett litet torp vid stranden strax norr om fästningen (se #B22). Han var son till en rysk soldat som kommit till Åland på fästningens tid.

ORTNAMNEN

Tre ortnamn har blivit särskilt förknippade med fästningsområdet: Bomarsund, Skarpans och Prästö.

För att förklara dem behöver områdets ganska invecklade historiska ägostruktur kort beskrivas. Det så kallade Bomarsundsområdet är utbrutet från byarna Persby och Vivastby – med fem respektive tre gårdar – samt enstaka hemmanet Träsk. Det skedde omkring 1812 genom att ett antal bönder avhystes och istället fick annan mark på Åland, flertalet på Haga kungsgårds domäner i Saltvik. Trots att Persby, Vivastby och Träsk på 1700-talet räknades som skilda byar hade de samfällid utmark. Det betyder att de ägde skog och mindre

⁹ Ålands häradsrätts dombok 22 febr 1859 §§ 128 och 129. I målet mot Kausoff omtalas en fänrik Schtjetinin (Schetenin) som »föreståndare för arbeten på Åland vid kronotillbehörs eftersökning uti fästningsruinerna». Det var Schtjetinin som i maj 1858 hade upptäckt hackorna och de andra sakerna hos Kausoff, som då bodde i ett kvarstående rum inom fästningsruinen.

¹⁰ Ålands häradsrätts dombok 29 jan 1879 § 21.

¹¹ Uppslagsverket Finland (Alexandersteatern).

Resterna av Skarpans gästgivar-gård syns fortfarande invid den gamla landsvägen. Gården avhystes för tvåhundra år sedan när den ryska militären tog över området. Namnet Skarpans användes av ryssarna först om trakten där gästgivargården hade legat, men med tiden kom namnet att avse ett allt större område och fick ibland till och med beteckna hela fästningsområdet förutom Prästö. Fästningen har ibland också kallats Skarpans fästning. Men nu har namnet helt kommit ur bruk och ersatts av Bomarsund. Foto: förf. 2003.

produktiv mark gemensamt medan åkrar och ängar var skiftade mellan byarna. Vivastby var en by i mer traditionell mening, där gårdarna låg intill varandra, medan bebyggelsen Persby var mer splittrad. Två gårdar låg tillsammans invid Kyrksundet där byn Persby ligger i dag – det var sannolikt områdets äldsta bosättning – medan tre gårdar hade anlagts på utmarken, det stora näs – Persnäs – som sträckte sig åt sydost och som senare blev fästningsområde. Gårdarna på Persnäs var Lagmans och Markusas, som låg ganska nära varandra, och Skarpans som låg för sig ett stycke söderut (längre tillbaka i tiden hade ytterligare en gård, Fäle, funnits på näset). I äldre tider räknades Lagmans, Markusas och Skarpans ofta som en egen by, kallad Persnäs, men på 1700-talet används namnet Persnäs ofta om gårdarna Markusas och Lagmans, medan Skarpans för det mesta nämns under detta namn i handlingarna. Men i jordeböckerna på 1700-talet omtalas de fem gårdarna tillsammans under namnet Persby.¹²

Skarpans var alltså ursprungligen en bondgård som hörde till Persby och låg väster om den plats där fästningen senare byggdes. Gården beboddes på 1500- och 1600-talet av bönder med tillnamnet Skarp, vilket gav upphov till namnet. På 1700-talet blev gården gästgiveri. Sedan fästningsområdet hade tillkommit i början av 1800-talet kom området kring den gamla gästgivargården att successivt bebyggas, och det lilla militärsamhälle som uppstod fick överta platsens gamla namn Skarpans. Senare tillkom också mer civila samhällen i

¹² Utförligare i Skogsjö 2003, del 2, sid. 170 ff. Byarnas skog skiftades 1770 varvid en särskild karta upprättades som visar en komplicerad delning i en mängd mindre skiften. Området invid Bomarsund, där huvudfästet senare byggdes och samhället Nya Skarpans anlades, tillföll ett av hemmanen i Vivastby (nr 2, som innehades av postiljonen Josias Mörk).

närheten, Förstaden och Nya Skarpans, och namnet Skarpans kom med tiden att användas om hela fästningsområdet förutom Prästö (så är fallet i kyrkböckerna ännu i mitten på 1900-talet). Själva fästningen har ibland också kallats Skarpans fästning. I dagligt tal används inte längre namnet Skarpans, utan det har helt ersatts av Bomarsund.

Bomarsund var ursprungligen namnet på sundet väster om Prästö. Hur namnet ska förklaras är oklart. Redan på en geometrisk karta från omkring 1643 över Persby och Persnäs skrivs det »Bomarsund» precis som i dag. Postvägens sträckning ändrades i slutet av 1600-talet när en bro byggdes över Finby ström. Tidigare hade vägen gått från Finby till Delvik, men tack vare bron kunde vägen rätas ut och fortsätta österut till Bomarsund. Området väster om sundet hade tidigare varit obebyggt och i princip outnyttjat, men fick genom postvägen ökad betydelse. En krog inrättades 1670 vid postbryggan, och i mitten på 1700-talet anlades en mindre bondgård på den natursköna platsen som kom att kallas Bomarsund efter sundet intill. Och eftersom det var på denna plats som fästningen uppfördes kom den för det mesta kallas Bomarsunds fästning. Hela fästningsområdet väster om sundet har ofta också kommit att kallas Bomarsunds fästningsområde eller Bomarsunds fästningsplan. Efter kriget 1854 blev

Flygfoto från 1930-talet över sundet Bomarsund med Prästö till höger och Bomarsund till vänster. I förgrunden till vänster ses Bastuudden med Söderströms torp och bakom torpet, men hitom vägen, anas själva fästningsruinen, som vid den här tiden var tämligen övervuxen med sly och mindre träd. På andra sidan vägen ses gästgivargården (senare kallad Furulund) och i vägskälet ligger Lisa Sundmans hus (senare Bergklippan). Det vita huset på berget är Albertina Gustavssons (Marieberg). På berget finns också Ingmans (Solberga) och Bernhard Anderssons (Bergbo), men de är svåra att urskilja. På Prästö ses lotsstugan. Foto: Ålands museum.

namnen Skarpans och Bomarsund med tiden mer eller mindre synonyma och betecknade området väster om sundet.

Prästö är holmen öster om Bomarsund. När vi första gången möter den i källorna i början av 1500-talet tillhörde den kyrkan – därav namnet Prästö – men den drogs in till kronan av kungen, Gustav 1 (Vasa), som sedan överlät den till en bonde som hade blivit avhyst från sin gård när Haga kungsgård skapades omkring 1560. Prästö förblev sedan en lantlig idyll tills den ryska militären tog över ön omkring 1812. Då fanns två bönder där, som bägge bodde på öns östra sidan, där ryssarna senare anlade de så kallade nya begravningsplatserna (det var byns åkermark som blev begravningsplatser). Ett stycke väster om de gamla bondgårdarna, på södra delen av ön, anlade den ryska militären ett sjukhus kring vilket ett litet samhälle med privathus snart växte upp och som är ursprunget till dagens bebyggelse.

En iakttagelse är att den ryska militären trots den gigantiska satsningen som fästningen innebar, aldrig försökte sätta sin prägel på ortnamnen i området. Här finns inga platser på Peter-, Alexander- eller Nikolaj-. Istället fick den stora fästningen och fästningssamhället låna sina namn av ett par i sammanhanget högst obetydliga bondgårdar.

BEBYGGELSEN I BOMARSUND OCH PÅ PRÄSTÖ

Fortsättningen på denna artikel utgörs av en redogörelse – hus för hus – för den bebyggelse som efter kriget på 1850-talet växte fram inom det gamla fästningsområdet. Den är uppdelad i två huvudavsnitt: Bomarsund (B1–B45) respektive Prästö (P1–P42). Bomarsund omfattar bebyggelsen väster om sundet mot Prästö, medan Prästö upptar bebyggelse på holmen.

Avsnittet Bomarsund är i sin tur uppdelat på tre områden: Norra Bomarsund eller Lagmansområdet (B1–B10), området kring Bomarsunds gård (B11–B20) och området kring fästningsruinen (B21–B31).

Vidare redovisas för både Bomarsund och Prästö ett antal hus som påträffats i källorna, men som inte säkert har kunnat identifieras och geografiskt placeras (B32–B45 respektive P33–P42).

Bomarsund

Här följer en redogörelse för bebyggelsen i Bomarsund inklusive Skarpans och Lagmans, alltså hela fästningsområdet förutom Prästö. Den omspanner tiden från fästningens fall 1854 fram till 1960-talet. Ibland sträcker sig uppgifterna också längre bakåt eller framåt i tiden, men bara när det har känts nödvändigt för sammanhanget. Skildringarna tar ofta sin början i ett sammanträde som hölls den 12 juli 1933 med torparna och backstugusittarna under Bomarsunds gård och som kom att inleda den ganska långa process med ett flertal lantmäteriförrättningar som krävdes innan torpen till slut kunde friköpas och brytas ut.¹³ Det skedde i de flesta fall 1939. Vid sammanträdet redogjorde torparna och backstugusittarna för sina områden samt hur de kommit i besittning av dem och på vilka villkor de innehade dem, uppgifter som i många fall har varit avgörande för att kunna reda ut ställenas historia.

NORRA BOMARSUND

Trakten öster om Vivastby träsk har – med avbrott – varit bebodd sedan urminnes tider. En lantmäterikarta från 1745 över Persby och Vivastby visar att torpet Fäle låg där (se bild nästa uppslag), alldeles intill platsen där bostadshuset på fastigheten Lagmans ligger i dag. En gård Fäle finns noterad redan i 1537 års skattelängd,¹⁴ men verkar sedan ha försvunnit eftersom namnet inte förekommer i senare längder.¹⁵ Jordeboken 1661 upplyser också att Fäle hade uppgått i gården Skarpans (som hörde till Persby). Gården Fäle låg antagligen där torpet senare byggdes.¹⁶ När torpet tillkom är oklart; vi vet bara att platsen var obebyggd enligt en karta över Persby från omkring 1643, då fanns bara en liten åkerlapp, men enligt 1745 års karta existerade torpet. Det återfinns ännu på 1820-talet på ryska kartor (som Феале), men vid fästningsepokens slut är det borta.¹⁷

I mitten av 1700-talet tillkom ytterligare ett torp i området, Falktorpet (se #B5), och i slutet av 1700-talet också Sahlströms torp (#B4). Under Bomarsundstiden fanns några kronotorp på platsen, varav ett bör ha haft sitt ursprung i Sahlströms torp, och stabskapten Wilhelm Wikberg byggde invid en liten åker ett bostadshus som kom att bli torpet Lagmans (#B6). De ställen vi i dag kanske mest förknippar med norra Bomarsund – Tärbolstad, Djupdal, Gröndal, Stenbacka

¹³ Ett utdrag av protokollet från sammanträdet 1933 återfinns under § 4 i protokollet från lantmäteriförrättning nr 41322, upprättat 1936–37.

¹⁴ Mikander 1964, sid. 54 och 65.

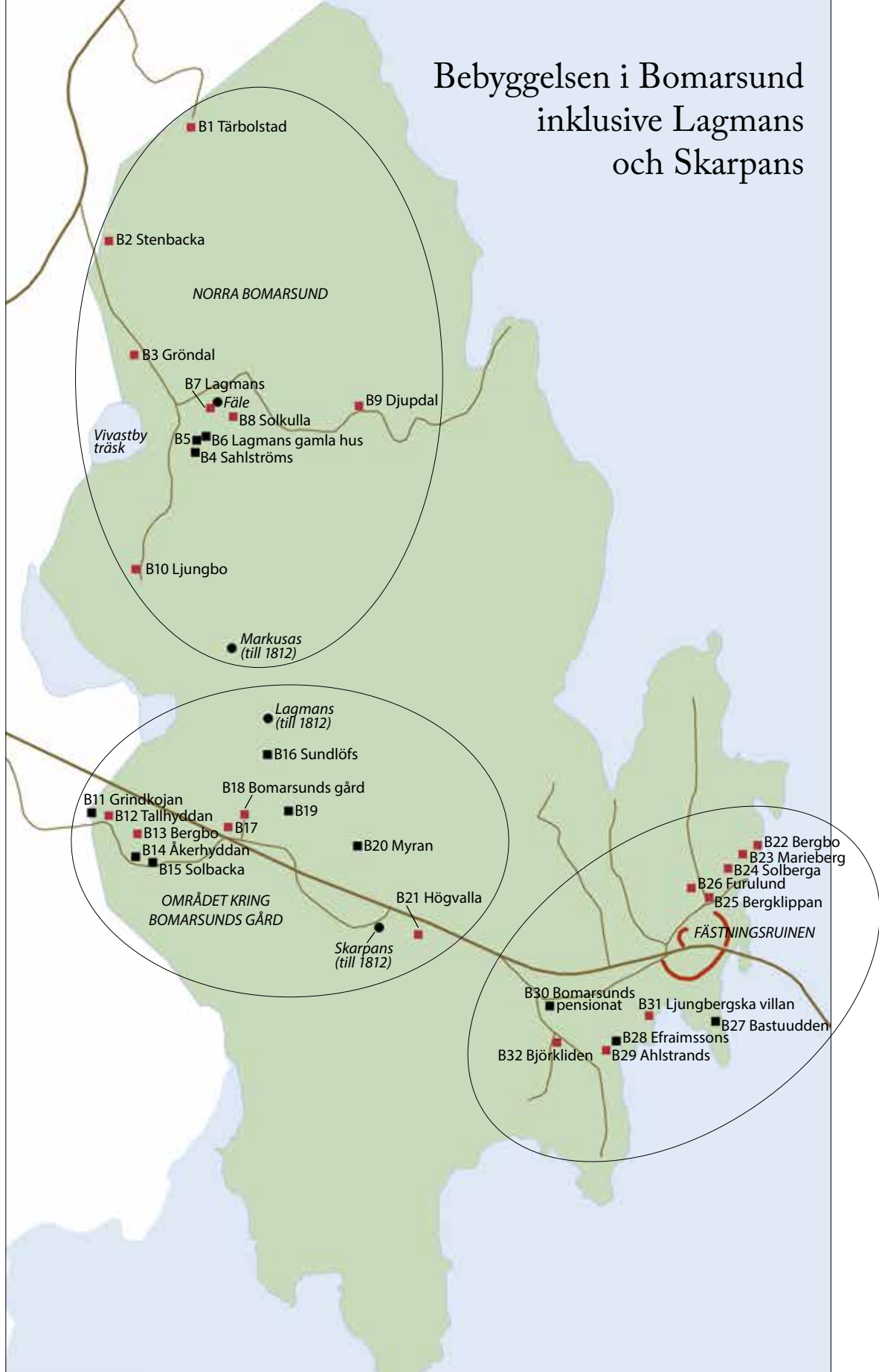
¹⁵ De fornlämningar (främst husgrunder) som i Lucenius 2006, sid. 27, redovisas under nr 3007–10 torde härröra från torpet Fäle och förmodligen också från 1500-talsgården med samma namn.

¹⁶ Antagandet bygger på att ställena har samma namn. En annan möjlighet är att gården Fäle motsvarar de husgrunder som finns vid Gröndal (se #B3).

¹⁷ VIK7 från 1824 och VIK201 från 1854.

Kartan visar den äldre bebyggelsen inom Bomarsundsområdet. Numren (ex. B13) hänvisar till texten, där husen återfinns under motsvarande nummer. Ringarna utvisar hur husen har grupperats i texten. Röda fyrkanter utmärker hus som finns kvar, svarta försvunna byggnader. Karta: förf.

Bebyggelsen i Bomarsund inklusive Lagmans och Skarpans

Torpet Fäle på 1745 års karta. Huset ligger på ungefär samma plats som bostadshuset på fastigheten Lagmans (#B7) gör i dag. Vattnet som syns på bilden är Vivastby träsk. Kartan förvaras i Riksarkivet i Helsingfors.

med flera – tillkom omkring sekelskiftet 1900 som torp under Bomarsunds gård, sannolikt på initiativ av dåvarande arrendatorn Mats Fredrik Rosenberg som var en ovanligt engagerad jordbrukare.

Lagmans var ursprungligen namnet på en av de bondgårdar i Persby som försvann när fästningsområdet tillkom. Gården låg dock ganska långt från det senare anlagda torpet Lagmans, ungefär 800 meter längre söderut. Namnet Lagmans kom – liksom Skarpans, också det från början en bondgård – under fästningens tid att avse ett betydligt större område än den ursprungliga gården. Lagmansområdet låg på östra sidan av det sjösystem som sträcker sig norrut från landsvägen och var på fästningens tid inte särskilt utnyttjat, där fanns ett tegelbruk, några batterier och ett antal kronotorp. Efter fästningens fall verkar namnet Lagmans ha kommit att användas om den enda kvarvarande bebyggelsen i området – de tre torpen som ligger tätt intill varandra på 1885 års karta (#B4–B6).¹⁸ På så vis kom platsen som namnet syftade på att förflyttas norrut.

#Br. Tärbolstad (Torrbolstad). Torparen Alarik Pettersson (född 1901) uppgav vid sammanträdet 1933 att han hade innehaft sitt område sedan 1930 enligt skriftligt avtal med stomlägenhetens arrendator (Fanny Rosenberg). Arealen var cirka 2,5 hektar, och han hade också rätt till två famnar ved årligen samt fiske. Alarik Pettersson önskade

¹⁸ Att namnet på den tiden inte enbart avsåg det torp som senare blev fastigheten Lagmans framgår av åtskilliga källor, bland annat domboken den 22 febr 1859 § 127, som omnämner spannmålstorparen Johan Gustav Johansson från Lagmans kronomark samt slaktaren Nikolaj Kausoff och lotslärlingen Karl Johan Mattsson, bägge även från Lagmans. Mattsson bodde på Sahlströms torp, medan Kausoff just hade vräkt spannmålstorparen från det torp som senare blev fastigheten Lagmans (målet handlar om denna vräkning).

lösa in torpet med 2,5 hektar odlingsmark samt nödig skogsmark och rätt till fiske. Det dröjde dock till den 17 april 1948 innan fastigheten bröts ut, då med namnet Torrbolstad.

Alarik Pettersson var son till en ogift piga i Finby som emigrerade till Amerika när sonen var bara några år gammal. Han gifte sig 1926 med Tyyne, född Virtanen (1907–95), dotter till drängfogden Oskar Virtanen och hans hustru Olga på Bomarsunds gård. I början av 1960-talet omfattade Tärbolstad 46,63 hektar varav 6,5 hektar odlad jord och bostadshus uppfört 1934. På gården fanns häst, fyra kor, en kviga, tre ungdjur och 20 höns.¹⁹ Makarna Pettersson hade inga barn. Efter Tyynes död såldes gården, som numera bebos av trädgårdsmästaren Brage Blomqvist (född 1941).

Torpet Tärbolstad tillkom i slutet av 1800-talet. Enligt 1885 års karta var området obebyggt. Men i de ekonomiska besiktningsinstrument som regelbundet upprättades över Bomarsunds gård i slutet av 1800-talet och början av 1900-talet omtalas 1896 ett torp »Torrbolstad» vars byggnader ägdes av arrendatorn på Bomarsunds gård. I ett motsvarande dokument 1901 sägs att torpet då var indraget till gården och 1911 nämns det inte. Men 1915 omtalas åter ett torp Tärbolstad som omfattade tre hektar åker och en hektar äng. När nytt arrendekontrakt upprättades 1919 med Fanny Rosenberg ingick uttryckligen förutom stomlägenheten Bomarsunds gård också torpen Tärbolstad och Kärsmäki.²⁰ Det verkar alltså som om arrendatorn på Bomarsunds gård lät bygga torpet Tärbolstad i början av 1890-talet och att det möjligen avvecklades omkring år 1900. Men senare flyttade skomakaren Johan Mauritz Keihänen (1853–1928) och hans hustru Johanna Josefina, född Gröndahl (1854–1932), till Tärbolstad med sonen Johan. Det skedde förmodligen omkring 1912, eftersom familjen vid den tiden blev mantalsskriven i Bomarsund. Enligt den förteckning över torpare som upprättades 1919 innehade Keihänen då Tärbolstad, medan sonen Johan Keihänen var torpare på Kärsmäki torp.²¹ Efter faderns död ansökte sonen 1929 hos de åländska myndigheterna att hans son Rudolf, bara tolv år gammal, skulle få överta Tärbolstad, men eftersom Tärbolstad inte arrenderades av landskapet utan av innehavaren av Bomarsunds gård kunde frågan inte behandlas.²² Men uppenbarligen fick familjen Keihänen lämna torpet, eftersom Alarik Pettersson övertog arrendet kort därpå.

Det ovanliga namnet Tärbolstad har vållat lantmätare och andra problem. Stavningarna är många i källorna: Tärbolstad, Terrbolstad, Torrbolstad och Törnebolstad, etc. På 1920-talets sockenkarta står

¹⁹ Ålandsboken 1963, sid. 835 (där anges att Petterssons tog över 1929).

²⁰ Ålands kronofogde Ha 21.

²¹ Lantbruksavdelningen, Jordbruksbyrån: Handlingar rörande Prästö 1880–1970, Hei 1: Protokoll den 17 maj 1919.

²² Lantbruksavdelningen, Jordbruksbyrån: Handlingar rörande Bomarsund 1880–1979, Heb 1: Ålands landskapsnämnds resolution 30 juli 1929.

till och med »Kärrborsta». Fastighetsregistrets stavning är Torrbolstad, men grundkartans stavning Tärbolstad har här föredragits, eftersom den bättre överensstämmer med de äldre skrivningarna av namnet och det lokala uttalet av namnet.

Namnet syftade ursprungligen på platsen där torpet byggdes. Av en lantmäterikarta från 1745 framgår att området då inte användes på något särskilt sätt; där fanns bara det så kallade »Tärrbårns Kiärret» som var »bart» (saknade träd och buskar) och så sankt att kreaturen inte kunde gå ut på det. Men bara tjugofem år senare, 1765, hade kärret uppenbarligen dikats ut och ingick som en del av en nyanlagd beteshage, kallad »Tärrbolstad Hagen». När fästningsområdet tillkom i början av 1800-talet kom gränsen att dras rakt genom hagen, så att norra delen förblev en del av Träsk enstaka hemman medan södra delen tillföll fästningen. Hagen har senare odlats upp till åker, på dagens grundkarta kallad Nyåker. I dess sydvästra hörn ligger gården Tärbolstad.²³

Bild på huset finns i Ålandsboken 1963, sid. 835.

#B2. Stenbacka (Kärsämäki). Arbetaren Matti Stenroos (1875–1947) hade sedan 1920 innehaft Kärsämäki torp enligt muntligt avtal med arrendatorn av Bomarsunds gård. Det omfattade cirka 2 hektar med rätt till fiske och 2 famnar ved om året. Han önskade lösa in sitt område tillsammans med ytterligare odlad jord samt betesmark och skogsmark enligt gällande lag, meddelade han vid sammanträdet 1933.

Matti Stenroos var född i Euraåminne norr om Raumo och hustrun Emma, född Toveri (1871–1948), i Parkano i Birkaland. De hade gift sig 1907 och sedan emigrerat till Amerika, men återvände till Åland och blev torparfolk på Kärsämäki. Paret fick i slutet av 1930-talet friköpa torpet som den 6 september 1939 bröts ut med namnet Stenbacka. De fick också – som de hade begärt – lösa in ett betydligt större odlat område än vad de tidigare hade hävdat. Den nya fastigheten hade sin mark fördelad på två skiften, norr respektive söder om Vivastby träsk. I början av 1960-talet omfattade Stenbacka 25,03 hektar varav 9,08 hektar odlad jord.

Makarna Stenroos hade inga barn. Stenbacka övertogs efter dem av Karl Karlsson (1906–80) och hans hustru Evi, född Jakobsson (1905–96), som dessförinnan hade bott i Persby inte långt därifrån. Deras son Karl-Gunnar Karlsson (född 1931) blev ny innehavare 1975. Han drev gården med inriktning på spannmålsodling och var också företagare med egen grävmaskin.

Ett nytt bostadshus på Stenbacka uppfördes 1970. När det gamla huset – som fortfarande står kvar obebott – byggdes finns olika

Tyyne Pettersson, född Virtanen (1907–95), som bodde på Tärbolstad. Bilden ur Brita Janssons album.

²³ Lantmäterikartor över Persby i Sund (se vidare källförteckningen).

uppgifter om: I början av 1900-talet eller omkring 1880.²⁴ Förmodligen var det någon gång däremellan. På 1885 års karta är området ännu obebyggt, men i en ekonomisk besiktning som gjordes 1896 över Bomarsunds ägor nämns torpet Kårsämäki för första gången (i en motsvarande besiktning från 1891 finns det inte med). Torpet bör således ha tillkommit i början eller mitten av 1890-talet. Den som bodde där 1896 ägde själv husen och gjorde ett dagsverke i veckan till Bomarsunds gård med »egen kost». Torpet återkommer sedan regelbundet i yngre förteckningar (1901, 1911 och 1915) och anges då ha omfattat cirka 1 hektar åker och 1 hektar äng.²⁵ Tyvärr vet vi inte vem eller vilka som bebodde Kårsämäki vid denna tid. Men något senare, troligen omkring 1918, blev Johan Keihänen (1888–1953) och hans hustru Jenny, född Holmström (1884–1939), torparfolk på Kårsämäki, men deras tid där blev kort. I en förteckning över torpare på fästningsområdet från 1919 upptas Johan Keihänen på Kårsämäki med noteringen att han inte kunde få något arrendeavtal eftersom hans avhysande från torpet var anhängiggjord i domstol.²⁶ Tydligt verkställdes den kort därpå, varpå Matti Stenroos tog över. Och han verkar ha skött sig bra. I en ekonomisk besiktning över Bomarsunds gård från hösten 1928 nämns att Matti Stenroos innehade omkring två hektar åker »vars bebrukning fanns vara fullt tillfredsställande».²⁷

Bild på huset finns i Ålandsboken 1963, sid. 836, Ålandsboken 1993, sid. 715, och Ålandsboken 2003, sid. 1064.

#B3. Gröndal (Rumphagen). Karl (eller Kaarlo) Laakso (1870–1954) hade innehaft Rumphagen torp sedan 1903 enligt muntligt avtal och enligt skriftligt sedan 1919. Det omfattade cirka 6 hektar åker och äng med rätt till vedbrand och fiske. Han önskade lösa in området enligt gällande lag, meddelade han vid sammanträdet 1933. Det fick han också. Torpet, beläget norr om Vivastby träsk, fick när det friköptes 1939 namnet Gröndal.

Det skriftliga arrendekontrakt som upprättades 1919 uppger att Rumphagen då omfattade cirka 2,5 hektar åker och 0,5 hektar ängsmark samt hade rätt att låta två kor och två kalvar beta i den så kallade Kronoskogen (det bergiga området öster om torpet).²⁸ Tydligt förstörades torpets område senare, eftersom han 1933 uppgav att arealen då var dubbelt så stor.

Karl Laakso var hemma från Yläne och hustrun Maria, född Sairinen (1864–1939), från Virmo, båda orterna ligger en bit norr om

²⁴ Ålandsboken 1963, sid. 836, respektive Suomen omakotiasutus, sid. 1334.

²⁵ Ålands kronofogde Ha 21, fascikeln syneinstrument 1869–1915.

²⁶ Lantbruksavdelningen, Jordbruksbyrån: Handlingar rörande Prästö 1880–1970, Hei 1: Protokoll den 17 maj 1919.

²⁷ Lantbruksavdelningen, Jordbruksbyrån: Handlingar rörande Bomarsund 1880–1979, Heb 1: Ekonomisk besiktning den 17 okt 1928.

²⁸ Ålands kronofogde Ha 21, fascikeln arrendekontrakt Bomarsund 1863–1919.

Åbo, och kom med barnen till Åland i början av 1900-talet och slog sig ner i Bomarsund. Gröndal övertogs sedermera av dottern Tyne och hennes make Nandor Eriksson. I början av 1960-talet omfattade gården 26,43 hektar varav 5,86 hektar odlad jord och bostadshus uppfört 1961. Makarna Eriksson hade inga barn och Gröndal övertogs efter dem av Tyynes systerson Rainer Palmroos (1944–2004) som bedrev jordbruk med inriktning först på mjölk- och senare på köttproduktion och fåruppfödning.

Torpet Rumphagen har av allt att döma sitt ursprung i det så kallade Sahlströms torp. I de ekonomiska besiktningsinstrument över Bomarsunds gård som upprättades regelbundet i slutet av 1800-talet och början av 1900-talet omtalas Sahlströms torp fram till 1915. Men när arrendekontrakten upprättades 1919 finns inget Sahlströms torp, däremot dyker Rumphagen upp för första gången. Den verkar alltså som att Sahlströms har uppgått i Rumphagen (liksom det intilliggande, mer okända torpet #B5), vilket också bekräftas av ett syneinstrument från 1928 som uppger att torparen på Rumphagen, Kalle Laakso, brukade den mark som tillhört Sahlströms torp.²⁹

När husen på Rumphagen byggdes är oklart, förutom att det bör ha varit mellan 1903 då Laakso kom till Bomarsund och 1919 då torpet Rumphagen omtalas första gången. Den nuvarande bebyggelsen är dock inte den första på platsen. Bevarade grunder visar att här tidigare har funnits flera hus, varav åtminstone ett är daterat till den svenska tiden (före 1809).³⁰ Det märkliga är att äldre kartor, varken svenska eller ryska, redovisar någon bebyggelse på platsen. Det kan tyda på att grunderna härrör från 1600-talet eller tidigare.

Bild på huset finns i Ålandsboken 1963, sid. 836, Ålandsboken 1993, sid. 715, och Ålandsboken 2003, sid. 1079.

#B4. Sahlströms. Ett syneinstrument från 1873 omnämner Sahlströms torp med skyldighet att göra tre dagsverken varje vecka. Vidare noterades att invid Sahlströms hade majoren Wilhelm Wikberg, bosatt i Villmanstrand, i sin livstid fått besittningsrätten till en åkergräda på omkring ett tunnland och tillåtelse att nyttja de hus som han hade uppfört där. Av andra dokument framgår att Wikbergs ställe motsvarar det torp som senare bröts ut med namnet Lagmans.

På 1885 års karta ligger tre torp strax intill varandra öster om Vivastby träsk: Sahlströms (nr 213, linda med Sahlströms torp), ett i övrigt okänt torp (nr 214, linda med torp, se #B5) och Lagmans (nr 215, linda med torp, se #B6). Sahlströms omtalas också i de ekonomiska besiktningsinstrumenten för Bomarsunds gård som upprättades re-

Här, under de höstgranna lönnarna, låg under senare delen av 1800-talet tre torp. Till vänster Wikbergs torp (Lagmans) och till höger Sahlströms (#B6 respektive #B4) och mellan dem ett mer anonymt torp (#B5). Hela området kallades Lagmans (Lammans). De sista husen torde ha försvunnit på 1930-talet. Foto: förf. 2011.

²⁹ Lantbruksavdelningen, Jordbruksbyrån: Handlingar rörande Bomarsund 1880–1979, Heb 1: Ekonomisk besiktning den 17 okt 1928.

³⁰ Lucenius 2006, sid. 30 (nr 3030, 3031, 3033 och 3035). Särskilt nr 3031, en delvis förstörd kallmurad grund i natursten, förefaller mer gediget byggd. Den har daterats till tiden före 1809.

gelbundet i slutet av 1800-talet och början av 1900-talet. Åren 1911 och 1915 finns antecknat att torpet bestod av cirka 1,25 hektar åker och 0,75 hektar äng.

En noggrann jämförelse mellan 1885 års karta och 1930-talets kartor visar att husen på Sahlströms torp uppenbarligen försvann någon gång däremellan, eftersom de inte finns utritade på de yngre kartorna. Däremot återfinns de två andra torpen (på ägofigurerna 393 och 369 på 1930-talets karta) liksom ett gediget stenmagasin som stod i slutningen omedelbart ovanför Sahlströms torp (tydliga rester av detta syns ännu).

Vi har alltså att göra med tre torp som låg tätt intill varandra. Ett är enkelt att skilja ut, Lagmans, som har en speciell historia och numera är utbrutet till en egen fastighet. De två andra är däremot svårare att skilja mellan och få grepp om.

Frågan är vad som hände med Sahlströms torp och torpet strax intill detta. Ett syneinstrument från 1928 över Bomarsunds gård uppger att torparen på Rumphagen (#B3), Kalle Laakso, brukade marken som tillhört Sahlströms torp, medan husen tillhörde innehavaren av Bomarsunds gård.³¹ Detta visar att Sahlströms torp försvann genom att ägorna övertogs av Rumphagen. Vad som hände med husen är mer oklart. De ska ha funnits kvar 1928, enligt syneinstrumentet,

³¹ Lantbruksavdelningen, Jordbruksbyrån: Handlingar rörande Bomarsund 1880–1979, Heb 1: Ekonomisk besiktning den 17 okt 1928.

Den bebyggelse som under senare delen av 1800-talet gick under det gemensamma namnet Lagmans (Lammans) ses här på 1885 års karta över Bomarsund. Längst åt väster låg Sahlströms torp (#B4) på ägofigur 213, sedan det torp som är svårt att få grepp om i källorna (#B5) på 214 och öster därom stabskaptens Wikbergs torp (#B6) på 215. Den större byggnaden omedelbart söder om Sahlströms kan vara någon sorts magasin från fästningens tid. Resterna av detta syns fortfarande tydligt. Om byggnaden hörde till torpet är oklart. Kartan förvaras i Riksarkivet i Helsingfors.

men var borta i början av 1930-talet, enligt kartorna. Frågan är om inte de hus som omtalas 1928 egentligen avser det andra torpet, som enligt kartan fanns kvar på 1930-talet. De båda torpen hade legat bara några tiotal meter från varandra, så de var lätta att blanda samman. Det bör i alla fall ha varit i det kvarstående torpet som familjen Vidbacka bodde (se #B5).

Sahlströms torp anlades sannolikt i början av 1800-talet av timmermannen och före detta båtsmannen Johan Sahlström (1760–1816) och hans hustru Anna Greta Mattsdotter (1761–1816). När torpet byggdes låg det på mark som räknades till Vivastby, men det införlivades omkring 1811 i det nyanlagda fästningsområdet. I bouppteckningen 1816 omtalas Sahlström som kronotorpare och bosatt i Skarpans. Torpets byggnader bestod av en stuga med förstuga och bod, värderad till 3 rubel silver och 50 kopek, ett gammalt fähus med två gamla lador, 1 rubel, och ytterligare ett gammalt fähus för 50 kopek.

Sonen Mats Sahlström (1792–1829) tog över, men dog ganska ung. I bouppteckningen 1830 omtalas han som kronotorpare på fästningsområdet vid Skarpans. Han hade tydligen förbättrat torpets byggnader som vid hans död bestod av en ny stuga med farstukammare och farstu, värderad till 12 rubel silver, vidare »en gammal stuga emot de förra husen», 5 rubel, ett fähus med låna och lador, också värderat till 5 rubel, en ria med loge, 6 rubel, och en bodtimra, 1 rubel 50 kopek.

Mats Sahlströms änka Sara Lisa Andersdotter (1794–1856) tvingades tillsammans med sina tre barn lämna det tydligen väl upprustade torpet, enligt ett dokument från 1839, där det sägs: »Att hon enligt kontrakt varit torperska, men 1836 då kontraktstiden tillämpligt blivit uppsagd från sagda befattning, bor numera på Skarpans tillsammans med bokbindaren Björk.»³²

³² Skarpans församling: Handlingar 1839–1889, Ha 2: Skrivelse angående entreprenörer och fattigvård 1839. Bokbindare Björk bodde enligt andra handlingar vid Lagmans där Sahlströms torp låg (se #B33), så möjligen övertog han ankans torp.

De gamla torpgrunderna syns ännu i marken vid Lagmans. Bilden är tagen i sluttningen söder om åkern. De övervuxna stenarna torde härröra från Sahlströms torp (nr 213 på kartan). Ovanför dem ses resterna av den större byggnad, förmodligen någon sorts magasin, som ses på kartan omedelbart söder om torpet. Foto: förf. 2011.

Efter fästningens fall blev familjen Sahlström åter torpare vid Lagmans. Lotslärlingen Karl Johan Mattsson eller Sahlström (1829–92), en son till Sara Lisa Andersdotter, fick av områdets arrendator, predikanten Lindström, ta över en åkertäppa där.³³ Om hans torp, som är det som senare kallades Sahlströms, är detsamma som föräldrarna tidigare innehaft är dock oklart. Föräldrarnas torp skulle också kunna motsvara granntorpet på Lagmans (#B5).³⁴

Efter Karl Johan Mattsson övertogs Sahlströms torp av sonen, sjömannen Karl Johan Karlsson (1850–1910). I faderns bouppteckning är noterat att denne ägde boningshusen på torpet medan fadern ägde fåhus, fårhus och två lider. Karl Johan Karlsson – som liksom fadern emellanåt kallas Sahlström³⁵ – var gift med Erika Matilda, född Blomqvist (1872–1932). Makarna hade inga barn och som änka flyttade hon till sin hemby Mångstekta.

Därefter torde Sahlströms ha övertagits av Kalle Laakso på det nya torpet Rumphagen.

³³ Ålands häradsrätts dombok 2 mars 1860 § 95.

³⁴ I kyrkböckerna kallas han Karl Johan Mattsson, men i andra källor nämns han emellanåt med namnet Sahlström. Så exempelvis i domboken den 31 jan 1873 § 2, där han omtalas som före detta lotslärling och bosatt i ett torp på »Lammans» (Lagmans) inom fästningsområdet.

³⁵ Så exempelvis i 1907 års mantalslängd.

#B5. Detta torp – som låg omedelbart intill Sahlströms – är svårt att få grepp om, men det finns tydligt utsatt på 1885 års karta på ägofigur 214 (linda med torp). Också på 1930-talets karta finns en byggnad på samma plats (ägofigur 393). Sannolikt var det här som familjen Vidbacka bodde.³⁶ Arbetaren Frans Oskar Vidbacka (1872–1925) och hans hustru Josefina, född Eriksdotter (1872–1926), bägge hemma från Sastmola i Satakunda, flyttade 1912 med sex barn från Finström till Bomarsund. Han nämns i listan 1919 över torpare med noteringen »ny»,³⁷ dock har inget arrendekontrakt med honom påträffats. Efter makarnas död torde stället en tid ha bebotts av en son som på 1930-talet flyttade till Geta, varefter husen revs eller flyttades bort.

Av en lantmäterikarta från 1765 över Persby framgår att »Falck Torppet» låg på nästan samma plats, bara något tiotal meter längre norrut. Den som bodde där var avskedade kronobåtsmannen i Vivastby Erik Mattsson Falk (1727–81) och hans hustru Valborg Lindblad (1710–84).³⁸ På en karta över skogen i Persby och Vivastby från 1770 finns Falktorpet utsatt som en backstuga (utan namn), och på en lantmäterikarta över området från 1804 återfinns »Falk torpet» intill en kryddgård söder om »Falk gården». Men sannolikt finns inget samband mellan detta torp och det som återfinns på kartorna från 1885 och 1930-talet. På fästningens tid var platsen att döma av olika kartor bebyggd bara med ett torp, vilket bör ha varit Sahlströms (#B4).

Resterna av de båda torpen – Falks och det yngre på ungefär samma plats – torde finnas bland de fornlämningar, främst husgrunder, som i inventeringen från 2006 har numren 3023–26 (Falks torp 3025–26 och det yngre torpet 3023–24).³⁹

#B6. Lagmans (gamla huset). Torpet Lagmans innehades enligt 1930-talets lantmäterihandlingar av Matilda Eriksson, också kallad Tilda Lagmans, som företrädde (utan fullmakt) av kommunal-

³⁶ Karl-Gunnar Karlsson (född 1931) berättade (telefonsamtal 9 maj 2011) att familjen Vidbacka bodde i ett torp vid Lagmans (där Sahlströms och de två andra torpen låg enligt 1885 års karta). När han började känna till platsen, i mitten på 1940-talet, fanns inte längre några hus kvar där utan bara grunder.

³⁷ Lantbruksavdelningen, Jordbruksbyrån: Handlingar rörande Prästö 1880–1970, Hei 1: Protokoll den 17 maj 1919.

³⁸ Skogsjö 2003, familj 2969. Det fanns vid denna tid också en båtsman Falk i Vivastby som var i tjänst (Johan Johansson Falk, familj 2970), men han bör ha bott på det Falkens torp som låg något längre norrut (se kartorna i Skogsjö 2003, sid. 176–77 och 196–97). På 1765 års lantmäterikarta över Persby finns båda ställena utsatta, noterade som »Falckens backstuga» (invid Frodes backstuga) och som »Falck Torppet». Att Falkens backstuga var ett båtsmanstorp framgår av 1770 års karta, där det andra torpet (Falktorpet) istället är noterat som en backstuga. Allt talar för att Falktorpet beboddes av den avskedade båtsmannen Erik Falk, medan båtsmannen som var i tjänst, Johan Falk, bodde på båtsmanstorpets invid Frodes backstuga ett stycke norrut.

³⁹ Lucenius 2006, sid. 12 f och 27.

Stabskapten Wilhelm Wikberg (1805–ca 1875) som omkring 1847 lät bygga torpet Lagmans under en period då han inte var i tjänst som militär. Hans svärmor Anna Kajsa Persdotter (1799–1839), gift Lutajeff, var bonddotter från Kuggens i Finby.

nämndens ordförande. Någon utredning rörande hennes besittningsrätt till området framlades dock aldrig, och hon nekades till slut att lösa in torpet.

Matilda Eriksson (1842–1938) var hemma från Mångstekta. Där bodde hon också på sin 89-årsdag i en stuga och skötte själv sitt hushåll och var glad och nöjd, berättade tidningen Åland den 18 mars 1931. Men i lantmåteriprotokollet den 23 oktober 1936 (§ 10) omtalas att hon »som intern är intagen i kommunalhemmet», hon bodde med andra ord på ålderdomshemmet. I sin ungdom hade hon varit förlovad med en bondson från Domarböle och fått en dotter med honom, men fästmannen drunknade och dottern flyttade som ung till Stockholm, där hon arbetade som piga och bodbiträde, bland annat i en cigarrhandel på Östermalm en tid på 1890-talet.

Matilda och hennes äldre syster Vilhelmina Eriksdotter (1832–1916) – som också hade varit trolovad och fått ett barn, men barnet hade dött och mannen rymt – bodde omkring 1899 en tid på Prästö innan de flyttade till Bomarsund. Där förblev de sedan mantalsskrivna livet ut, fast de i kyrkböckerna finns noterade i Mångstekta (och där bodde Matilda tydligen också i verkligheten 1931, enligt tidningen).

Hur det kom sig att Matilda och – som vi ska se – också systern Vilhelmina var innehavare av torpet Lagmans får vi veta genom ett domstolsprotokoll från 1878.⁴⁰ Agronomen Herman Lignell, arrendator av Bomarsunds fästningsområde, hade stämt pigan Vilhelmina Eriksdotter till tinget eftersom hon utan hans tillstånd bodde i ett hus som tillhörde avlidne majoren Wikbergs arvingar och låg på fästningsområdet. Dessutom hade hon en längre tid nyttjat ett stycke ängsmark invid huset. Vilhelmina Eriksdotter svarade genom sitt ombud, brodern Per August Eriksson i Mångstekta, att majoren Wikberg medan han ännu levde hade överlätit huset och marken till hennes mor, bondeänkan Maria Kristina Persdotter, som fick inneha dem tills vidare, och att denna nyttjanderätt sedan övertagits av Vilhelmina. Målet fortsatte 1879 och 1880, utan att något direkt nytt framkom, och avslutades vid tinget 1881 genom att agronomen Lignell inte infann sig. Hans intresse för saken hade väl svalnat, eftersom han inte längre var områdets arrendator.

Ett syneinstrument från 1873 för Bomarsunds fästningsområde omtalar att invid Sahlströms torp (#B4) hade majoren Wilhelm Wikberg, nu bosatt i Villmanstrand, livstids besittningsrätt till en åkergräda av omkring ett tunnlands storlek och de hus som han hade uppfört där.⁴¹ Wikberg (född 1805, död ca 1875) var en medaljerad

⁴⁰ Ålands häradsrätts dombok för tinget den 29 jan 1878 § 63. Målet fortsatte sedan vid tingen den 29 jan 1879 § 41 och 29 jan 1880 § 20 och 64 och avslutades den 25 jan 1881 § 38.

⁴¹ Ålands kronofogde volym Ha 21, uppskattning Bomarsunds före detta fästningsområdes förmåner, förrättad den 20 aug 1873.

veteran från Bomarsundskriget som hade varit krigsfånge i England något år innan han släpptes och kunde fortsätta sin militära karriär i Finland.⁴² Efter kriget bodde han en tid med familjen i Eckerö, men flyttade senare till Villmanstrand. Han var gift med Alexandra, född Lutajeff 1818, vars mor Anna Kajsa Persdotter (1799–1839) var syster till Vilhelminas och Matildas mor Maria Kristina Persdotter (1807–82). Av någon orsak hade Wikberg som kapten 1847 begärt avsked och sedan tydligen byggt huset invid den lilla åkern och bosatt sig där. När sonen Emanuel föddes 1849 anges han i födelseboken som född på »Lagmans». Men 1853 inträdde Wikberg åter i militär tjänst och kom på så vis att delta i slaget om Bomarsund och bli krigsfånge. I kyrkboken är familjen antecknad som bortflyttad till Helsingfors på hösten 1854 och huset vid Lagmans – som måste ha undgått att brännas under kriget – hyrdes ut. En spannmålstorpäare Gustav Johansson bodde där omkring 1858, men tvingades efter en del turer flytta den 15 maj 1859, varefter torpet övertogs av slaktaren Nikolaj Kausoff.⁴³ Denne bodde kvar till december 1863 då han avhystes efter beslut av guvernören och kapten Wilhelm Wikberg i Villmanstrand fick kräva in resterande arrende vid tinget.⁴⁴ Vem som bebodde Lagmans de följande åren är inte känt, men från 1869 innehades stället av Vilhelmina Eriksdotter som det året hade en ko och en kviga på bete på torpets mark.⁴⁵

Nu förstår vi varför Matilda Eriksson ansågs som innehavare av Lagmans på 1930-talet. Wilhelm Wikberg hade byggt stället, troligen omkring 1847,⁴⁶ och överlät det senare till sin hustrus moster, bondeänkan Maria Kristina Persdotter i Mångstekta, som lät sin ogifta dotter Vilhelmina bo där. Och senare – får vi förmoda, säkra belägg saknas – kom också dottern Matilda att bebo Lagmans.

Torpet finns utsatt på 1885 års karta över Bomarsund som nr 215 (linda med torp därå), och på 1930-talets kartor som en äng med en byggnad. Enligt kartorna låg huset längst i söder på det område som stakades ut på 1930-talet och som 1948 bröts ut till en egen fastighet med namnet Lagmans. Ett nytt hus uppfördes 1954 längre norrut (se #B7). Grunden till det gamla huset torde ännu finnas kvar och motsvara objekt nr 3024 i den inventering av forn- och kulturlämningar som gjordes 2006.⁴⁷

#B7. Lagmans (nya huset). Matilda Eriksson (1842–1938) nekades

⁴² Detaljerade biografiska uppgifter i Backström 1986, sid. 140.

⁴³ Ålands häradsrätts dombok 22 febr 1859 § 127 och 2 mars 1860 § 19. Gustav Johansson (Jansson) flyttade sedan med familjen till Prästö (se #P40).

⁴⁴ Ålands häradsrätts dombok 15 mars 1864 § 78.

⁴⁵ Ålands häradsrätts dombok 2 febr 1872 § 27.

⁴⁶ Wilhelm Wikberg är i mantalslängderna från 1849 och i Skarpans kyrkbok i början av 1850-talet skriven i gård nr 58 på fästningsområdet, som torde motsvara det torp som senare kom att kallas Lagmans.

⁴⁷ Lucenius 2006, sid. 12 och 37 (kartan). I listan över objekt saknas dock 3024.

Fastigheten Lagmans som den är utstakad på 1930-talets karta. Längst i söder ses det gamla bostadshuset (#B6), uppfört förmodligen omkring 1847 av stabskapten Wilhelm Wikberg. När ett nytt hus byggdes i början av 1950-talet (#B7) placerades det längre norrut (svarta fyrkanten).

på 1930-talet att lösa in torpet Lagmans (se #B6). »Lammans» backstuguområde arrenderades den 3 mars 1943 ut till timmermannen Oiva Virtanen (1913–91), som fem år senare, den 17 april 1948, lät bryta ut området till en egen fastighet, kallad Lagmans. Ett nytt bostadshus uppfördes 1954 av honom och hans hustru Jenny, född Peltomäki (1915–2005). Oiva Virtanen var yngre bror till Väinö Virtanen på Djupdal (#B9) och Tyyne Virtanen, gift Pettersson, på Tärbolstad (#B1). I början av 1960-talet omfattade fastigheten 1 hektar varav 0,45 hektar odlad jord. Numera ägs Lagmans av Börje Karlsson (född 1964) och Gunilla Wahlsten (född 1962).

Bild på huset finns i Ålandsboken 1963, sid. 835, Ålandsboken 1993, sid. 715 och Ålandsboken 2003, sid. 1063.

#B8. Solkulla. Bostadshuset uppfördes 1950 av sjökaptén Aldur Palmroos (1910–81) och hans hustru Lyyli, född Virtanen (1913–95), på mark som tillhörde hustruns mors hemgård Gröndal (#B3). Året därpå, 1951, bröts huset och ett markområde däromkring ut från Gröndal och gavs namnet Solkulla. Stället omfattade i början av 1960-talet 1,83 hektar.

Bild på huset finns i Ålandsboken 1963, sid. 837, och Ålandsboken 2003, sid. 1058.

#B9. Djupdal (Kadrongärda). Torparen Väinö Virtanen (1892–1973) och hans hustru Lempi, född Laakso (1895–1973), hade innehaft sitt område enligt muntligt avtal sedan 1915 och enligt skriftligt sedan

Vedsågning i norra Bomarsund, vid sågen ses Lyyli Palmroos (1913–95) som bodde på Solkulla och var gift med sjökaptén Aldur Palmroos. Bild ur Brita Janssons album.

1919. Det omfattande cirka 2 hektar åker, 0,5 hektar äng och bete för en ko och kalv samt rätt till ved och fiske. Vid sammanträde 1933 meddelade Virtanen att han önskade lösa in 6 hektar odlad och odlingsbar jord samt skog enligt gällande lag. Han ville också ha fiske-rätt enligt mantal. Det noterades vidare att byggnaderna på Kadrongärda tillhörde Bomarsunds gård till skillnad från alla andra torp, där byggnaderna istället tillhörde brukarna.

Det skriftliga arrendeavtalet som upprättades 1919 anger att Kadrongärda omfattade cirka 1,5 hektar åker, 1 hektar ängsmark och rätt till bete för 3 kor och 3 kalvar i den så kallade Kronoskogen (det bergiga området öster om torpet). Arrendatorn hade också skyldighet att underhålla vägen som ledde till torpet.⁴⁸

Väinö och Lempi Virtanen hade båda sina rötter i det finska Finland, men deras föräldrar hade flyttat till Åland. Väinös far Oskar Virtanen hade arbetat vid sågen i Haraldsby och en tid varit torpare i Kastelholm innan han omkring 1917 blev drängfogde på Bomarsunds gård. Men då ska äldste sonen Väinö redan varit torpare under gården ett par år. Lempi var dotter till torparen Karl Laakso på Rumphagen i Bomarsund (senare Gröndal, #B3) inte långt från Kadrongärda.

Bondgården Ljungbo på 1960-talet. Bakom bostadshuset ses la-dugården, vedlidret och bastun (minsta huset). Gården tillkom omkring 1940, när torparen Evert Jansson på Myran (Janssons) fick lösa in marken och byggde Ljungbo. Bastun flyttades från Myran och var det första huset som uppfördes på Ljungbo. Bild ur Brita Janssons album.

⁴⁸ Ålands kronofogde Ha 21.

Makarna Virtanen fick i slutet av 1930-talet friköpa torpet som den 6 september 1939 bröts ut med namnet Djupdal. De fick också – precis som de hade begärt – lösa in ett betydligt större odlat område än vad de tidigare hade hävdat. Den nya fastigheten hade sin mark fördelad på två skiften, ett kring själva gården och ett vid Boviken i Delvik. I början av 1960-talet omfattade Djupdal 31,41 hektar varav 3,75 hektar odlad jord. Gården övertogs 1970 av makarnas dotterson Rainer Palmroos (1944–2004).

Torpet Kadrongärda tillkom av allt att döma på 1890-talet. På 1885 års karta är området obebyggt, och i de ekonomiska besiktningarna över Bomarsunds gård 1886 och 1891 omtalas inte Kadrongärda, men 1896 nämns »Kadron torp» för första gången. Byggnaderna tillhörde arrendatorn på Bomarsunds gård och torparen gjorde två dagsverken i veckan med egen kost. Åren 1911 och 1915 noterades också att torpet omfattade cirka 1 hektar åker och 1 hektar äng. Vem som bodde där innan Väinö Virtanen tog över är inte känt.

Det verkar alltså som att torpet anlagts av arrendatorn på Bomarsunds gård under första halvan av 1890-talet. Byggnaderna förblev i arrendatorns ägo till 1919, då de löstes in av kronan för 1050 mark, vilket framgår av det arrendeavtal som samma år upprättades med Fanny Rosenberg på Bomarsunds gård. Ett syneinstrument från 1928 uppger att bostadshuset senaste år hade blivit ombyggt och flyttat uppåt backen, femton meter från sin gamla plats. Det var 5,4 x 7,7 meter och innehöll stuga, kammare och förstuga. På baksidan hade ett förrådsrum, 1,95 x 5 meter, byggts till. »Byggnaden är väl och proppert uppförd samt gör ett allt igenom gott helhetsintryck», blev synemännens betyg.⁴⁹

Bild på huset finns i Ålandsboken 1963, sid. 836, och Ålandsboken 2003, sid. 1079.

#B10. Ljungbo. Evert Jansson (1897–1958) och hans hustru Elise (1901–59) bodde på 1930-talet med två barn på torpet Myran (#B20). De ville lösa in torpet men fick inte eftersom det ansågs ligga alltför nära Bomarsunds gård. Istället fick de lösa in ett område längre norrut, som den 6 september 1939 bröts ut med namnet Ljungbo. I början av 1960-talet omfattade gården 28,35 hektar varav 6,4 hektar odlad jord och bostadshus uppfört 1938. Ljungbo övertogs sedan av sonen Kristian Jansson (1940–99) som brukade den med hustrun Brita, född Granlund 1941, fram till 1994, varefter marken arrenderades ut.

Bild på huset finns i Ålandsboken 1963, sid. 836, Ålandsboken 1993, sid. 714, och Ålandsboken 2003, sid. 1059.

Elise Jansson (1901–59) på Ljungbo sår i kålåkern i mitten av 1950-talet. Bild ur Brita Janssons album.

⁴⁹ Lantbruksavdelningen, Jordbruksbyrån: Handlingar rörande Bomarsund 1880–1979, Heb 1: Ekonomisk besiktning den 17 okt 1928.

Bomarsunds gård tillkom först i början av 1880-talet, vilket betyder att den bebyggelse som här förts samman inte har växt upp med Bomarsunds gård som centrum. Torpen är istället för det mesta äldre och har en ganska skiftande tillkomsthistoria. Bergbo (Piros) fanns redan på den svenska tiden. På fästningens tid hamnade det inom planlagt område (som gård nr 4 i kvarter IV) och beboddes länge av en smed Pira, därav namnet. Också Grindkojan är sannolikt från fästningens tid och kan ha sitt ursprung i det vakthus som fanns där landsvägen löpte in på fästningsområdet. Men flertalet torp har anlagts först efter fästningens tid av lantarbetare som jobbade för områdets första arrendator, predikanten Carl Gustaf Lindström.

#B11. Grindkojan. Backstugusittaren Mina Blomberg (1869–1953) hade innehaft sitt område sedan 1910, först enligt muntligt avtal och från 1919 enligt skriftligt. Det omfattande cirka 0,25 hektar och byggnader som tillhörde arrendatorn på Bomarsunds gård. Hon ville lösa in området enligt gällande lag, meddelade hon vid sammanträdet 1933, men legogivaren – alltså arrendatorn på Bomarsunds gård – motsatte sig hennes önskan eftersom backstugan vid den tiden ska ha varit övergiven. Mina Blomberg fick inte heller lösa in stället med motiveringen att byggnaderna tillhörde stomlägenheten (eller eventuellt staten). Området blev istället en del av Tallhyddan (#B12).

I det skriftliga arrendekontraktet från 1919 anges att stället omfattade tomten och en åker om 0,05 hektar (500 kvm). Som vedbrand fick vindfällan och torra kvistar samlas på Bomarsunds gårds mark.

Vilhelmina »Mina» Blomberg, född Lehtonen, var gift med arbetaren och skomakaren Alexander Blomberg (1867–1941). Makarna var finnar, hemma från Åbotrakten, och hade 1902 flyttat med sina barn till Åland. Efter att ha bott en tid i Bastö och Sonröda⁵⁰ kom de enligt kyrkboken 1912 till Sund men i verkligheten torde de ha flyttat dit något tidigare. I mantalslängderna är familjen 1909–12 skriven i Bomarsund, 1913–15 i Finby och sedan åter i Bomarsund. Huset i Finby som de bodde i ska ha brunnit ner, berättar Oili Blomberg i Vivastby (mars 2011), vars svärfar Väinö Blomberg (1906–67) var son till Mina och Alexander. Det hände när maken var ute på arbete, han var ofta borta länge från familjen. Sonen Alvar (född 1910) ska ha varit liten när det hände. Sedan torde familjen ha bosatt sig i Grindkojan, men om Mina Blombergs uppgift att de kom dit 1910 är korrekt, torde de ha bott där också innan de flyttade till Finby. På gamla dagar bodde Mina Blomberg som änka hos sonen Väinö i Vivastby.

Grindkojan låg norr om dåvarande landsvägen omedelbart invid gränsen till Finby. En byggnad är utritad på platsen redan på 1885 års karta (vid nr 599). Enligt Graham Robins fanns under fästningens

⁵⁰ Där bodde de 1906 på ett torp i Torparåkeren (Helling 1999, sid. 72).

Den gamla landsvägen vid gränsen mellan Finby och Bomarsund. Det var här fästningsområdet började och »Krongrind» fanns. På fästningens tid låg här en vaktstuga, som kan vara föregångaren till backstugan Grindkojan (#B11). Den som letar noggrant hittar resterna av stugan i det täta snåret av taggiga en- och rosbuskar till vänster om vägen (och som delvis skymmer huset i bakgrunden som är Stenbo, tidigare kallat Tallbacken). Betongstolparna i förgrunden utgör resterna av det räcke som en gång fanns där vägen passerar Finbyström. Foto: förf. 2011.

tid ett vakthus på platsen.⁵¹ Otänkbart är väl inte att detta vakthus blev kvar efter fästningens fall och kom att nyttjas som backstuga. Vilka som bodde där innan familjen Blomberg saknas säkra uppgifter om. Men en familj som kan förmodas ha bott där – om än bara för en kortare tid – är grindvakten Mickel Pettersson (1817–82) och hans hustru Sofia Eriksdotter (1824–1881), som inflyttade 1880 från Finström till Skarpans.⁵² Men makarna dog inom bara ett par år liksom yngsta dottern, nittonåriga Adeladina (hon och fadern av smittkoppor med några veckors mellanrum). De äldre barnen hade vid denna tid redan flyttat hemifrån. Det skulle sedan dröja nästan trettio år innan familjen Blomberg flyttade till Grindkojan, men vilka som bodde här fram till dess vet vi inget om.

Resterna av huset noterades vid den inventering av forn- och kulturlämningar som gjordes i början av 2000-talet (nr 2859): »Kulle av tegel och rader av granitsten. Helt invuxen, går ej att ta sig in till objektet.»⁵³

⁵¹ Robins m.fl. 2004, sid. 46.

⁵² Rönnlöf 2004, sid. 88.

⁵³ Gustavsson 2004, sid. 22.

Namnet Grindkojan – Oili Blomberg kunde berätta att stället kallades så – har sin förklaring i att stugan låg strax intill den landsvägsgrind som fanns förr och som måste passeras för att komma in på fästningsområdet. I tidningen Österbotten den 7 oktober 1865 ingår ett reportage från ett besök vid Bomarsunds fästningsruiner som inleds: »Då jag från vestra sidan om den fordom ståtliga, ehuru icke riktigt färdiga, Bomarsunds fästning kom in igenom 'Krongrind', såg jag vägen slingra sig i mindre bugter förbi förstörda gårdar ock vackra trädgårdsanläggningar, hvilka också buro spår efter förödelse och förstöring.» Det var vid denna Krongrind som Grindkojan låg.

#B12. Tallhyddan. Familjen Sundlöf på Sundlöfs (#B16) fick inte lösa in sin backstuga eftersom den ansågs ligga för nära Bomarsunds gård. Istället erbjöds de mark kring gamla landsvägen invid gränsen mot Finby. Området bröts ut 1939 med namnet Tallhyddan. Ett bostadshus uppfördes 1944 som beboddes av Oskar Sundlöfs son, arbetaren Elis Sundlöf (född 1895) med familj. Stället omfattade 1,5 hektar. Senare har bostadshuset med tomt brutits ut till en egen fastighet, Stenbo, som numera ägs av arkeologiprofessorn Milton Nuñez och hans hustru Maija och används som fritidshus.

Bild på huset finns i Ålandsboken 1963, sid. 835.

#B13. Bergbo (Piros). Backstugusittaren Matilda Mattsson (1870–

Bergbo, i folkmun tidigare Piros, är ett torp med gamla anor. Det fanns redan på den svenska tiden i början av 1800-talet och kallades då Strömstorpet. Därmed kan torpet ståta med den längsta sammanhängande historien av alla ännu existerande ställen inom hela fästningsområdet. Det nuvarande huset är uppfört 1906. I bakgrunden till höger skimtar den nya landsvägen. Foto: förf. 2011.

1955) uppgav vid sammanträdet 1933 att hon hade innehaft sitt område enligt muntligt avtal sedan 1880 och enligt skriftligt sedan 1919. Det omfattade 0,5 hektar och saknade rätt till vedbrand och fiske. Hon önskade lösa in området något förstorat, vilket hon också fick. Den nya fastigheten bröts ut den 6 september 1939 och kallades Bergbo. På sockenkartan från 1920-talet kallas stället »Mattsson», medan namnet i folkmun var »Piros». Det var dock ett namn som familjen Mattsson inte ska ha uppskattat, så det användas aldrig när de hörde, berättar Hagar Dahl i Finby.

Matilda Mattsson var hemma från Finby och hade 1911 gift sig till Piros. Det var alltså inte hon själv som innehaft stället sedan 1880 utan hennes make, arbetaren och sjömannen Johan Viktor Mattsson (1851–1914), också han från Finby. Enligt kyrkboken flyttade han omkring 1880 från Kuggens i Finby till Skarpans med sin första hustru Greta Lisa Eriksdotter (1847–95) och en liten dotter. I bouppteckningen efter hustrun, upprättad hösten 1895, nämns husen på torpet: Boningsstuga med förstuga och ladugårdshus, värderade till 130 mark. Ett nytt bostadshus uppfördes 1906, och enligt bouppteckningen efter Johan Viktor Mattsson, upprättad 1914, var husen då betydligt mer värda: Boningsstuga med kammare, 850 mark, samt fähus med lada och lider, 100 mark.⁵⁴

Matilda Mattsson med dottern Anni Mattsson (född 1911) bodde senare hos Matildas bror Karl Johan på Estvik i Finby, men de fortsatte att bruka marken vid Bergbo. Några år efter Matildas död, 1959, sålde dottern Anni stället till sågägaren Karl-Ivar Berglund (1925–92) i Finby, vars arvingar nu äger Bergbo. I början av 1960-talet omfattade det 2,76 hektar varav 1,71 hektar odlad jord.⁵⁵

Johan Viktor Mattsson var inte den första som bodde på platsen. På de tidigare 1700-talskartorna (från 1745, 1765 och 1770) förefaller platsen vara obebyggd, men på Granells karta från 1798 finns »Ströms Torpet» utsatt på platsen, och när en svensk militär vid namn Adolf Lagerbjelke rekognoserade området i augusti 1808 under det pågående kriget noterade han också »StrömsTorp».⁵⁶ Namnet torde vara gett efter den närlägnade Finby ström.⁵⁷

På ryska kartor från 1820-talet finns på samma ställe ett krono-

⁵⁴ Ålands häradsrätts bouppteckningar, volym 93, sid. 50, och volym III, sid. 541. Byggnadsåret enligt Ålandsboken 1963, sid. 835.

⁵⁵ Muntliga uppgifter från Hagar Dahl i Finby (maj 1911) och Ålandsboken 1963, sid. 835.

⁵⁶ Kartan finns återgiven i Skogsjö 2003, del 2, sid. 196–97. Tanken som framförs där, att skomakaren Mats Sundström sannolikt bebodde Strömtorpet, är inte korrekt. Enligt Granells karta från 1804 bodde Sundström på det torp som senare kommit att kallas Sundlöfs (se #B16).

⁵⁷ Namnet Finby ström på den ganska stora bäck som rinner från sjösystemet i norr söderut mot Lumparn återfinns både på Granells karta (indirekt genom »Finnby ströms hage») och på Lagerbjelkes karta (»Finnby Strömm, Torr denna årstid»).

torp med ett par byggnader, men vem som bodde där är oklart. När den så kallade Förstaden i Skarpans stadsplanerades omkring 1837 kom kronotorpet att hamna inom planen, som gård nr 4 i kvarter IV. Vid den tiden beboddes det av bokhållaren Konstantin Salanoffskij. Han flyttade senare till Prästö (se vidare Linden #P7).⁵⁸

I början av 1840-talet övertogs stället av kronosmeden (hovsmeden) Vilhelm Pihra (1794–1856) med hustrun Anna Helena, född Ahlbom (1800–69), och dottern Anna Vilhelmina Pihra (1825–59), som inflyttade från Åbo, och det är efter denna familj som stället har kommit att kallas Piros. I bouppteckningen efter smeden, upprättad 1857, noterades följande hus: En sättesbyggnad med uthus, värderade till 15 rubel silver, och en gammal smedja med verktyg, 3 rubel. Han efterlämnade förutom hustrun också dottern och en dotterdotter Amanda Vilhelmina Pihra, men dottern dog 1859 och dotterdottern 1866, varefter änkan blev ensam kvar. När hon dog 1869 räknas husen på Piros åter upp i bouppteckningen: En gammal torpstuga, bestående av stuga, kök och förstuga, ett gammalt fähus med lada samt ett lider av bräder. All sin egendom hade hon testamenterat till klockarhustrun Klara Holmberg, som också hon hade bott i Förstaden i Skarpans på fästningens tid.⁵⁹

En karta från 1808 som visar området kring den plats där Bomarsunds gård senare kom att byggas. Kartan är inte orienterad mot norr som vi är vana vid utan mot öster. Vi ser postvägen som passerar Finby ström och fortsätter förbi Strömstorp (senare kallat Piros och i dag Bergbo) och båtsmanstorpet Krusköppens, där Bomarsunds gård nu ligger. Sedan löper den vidare till Skarpans, som när kartan gjordes var en gästgivargård och i dag är ett obebyggt område. Vägen norrut (åt vänster på kartan) passerar gårdarna Persnäs (Markusas) och Lagmans (Lammans) som liksom Skarpans försvarsvann omkring 1812 när fästningsområdet tillkom. Kartan är resultatet av en rekognoscering som en svensk militär gjorde under det pågående kriget. Den förvaras i Krigsarkivet i Stockholm.

⁵⁸ Hausen 1994, sid. 86 och 100, och Robins m.fl. 2004 sid. 46–47, nr 1. Kartorna från 1820-talet är VIK6 och VIK7.

⁵⁹ Hausen 1994, sid. III, och Skogsjö 2003, familj 614.

Vad som sedan hände med torpet under 1870-talet är oklart, men 1880 ska alltså Johan Viktor Mattsson ha flyttat dit och i början av 1900-talet uppfördes ett nytt bostadshus, som ännu står kvar.

Bild på huset finns i Ålandsboken 1963, sid. 835.

#B14. Åkerhyddan. Hushållerskan Irene Karlsson (född 1879) ärvde 1933 Efraimssons torp (#B28) i södra Bomarsund, som dock ansågs ligga alltför nära fästningsruinen för att få lösas in. Istället fick Irene Karlsson ett obebyggt område omkring gamla landsvägen invid gränsen mot Finby, som när det 1939 bröts ut fick namnet Åkerhyddan. Platsen hade långt tidigare varit bebyggd. På 1885 års karta finns ett litet hus där (nr 608, stenig mo med tomt därå), men det var knappast ett bostadshus. Irene Karlsson bebyggde aldrig Åkerhyddan. Området ärvdes av hennes dotter Anna, gift Mattsson (1905–91) och bosatt i Vargata. Nu ägs det av Annas dotterson Ove Östergård (född 1959) i Smedsbole som brukar odlingsmarken. Lägenheten är bebyggd med några sommarstugor.

#B15. Solbacka. Sjömannen och arbetaren Karl Johansson (1860–1936) innehade en backstuga med tillhörande mark, 0,64 hektar i ett skifte, samt rätt till vedbrand och fiske. Tidigare hade hans mor⁶⁰ haft området från 1866, men 1896 hade sonen tagit över och från 1919 hade han ett skriftligt arrendeavtal. Karl Johansson önskade lösa in området, meddelade han vid sammanträdet 1933.

Stället låg nära gränsen till Finby omedelbart norr om landsvägen. Det finns utmärkt på 1920-talet sockenkarta och kallas där »Johansson». På 1885 års karta är det utsatt på nr 609 (stenig mark med torp därå).

Karl Johansson (eller Jansson som han också kallas) var son till drängen Johan Johansson (1829–64) och hans hustru Anna Gustava Eriksdotter (1828–94), båda födda i Sund, som enligt kyrkboken bodde i Bomarsund (Skarpans) åren 1859–61, sedan en tid i Finby innan de 1862 återvände till Bomarsund. Säkert arbetade föräldrarna för arrendatorn av fästningsområdet, predikanten Lindström. Johan Johansson avled redan 1864, av lungrot, och i bouppteckningen efter honom nämns inte att familjen då ägde några hus. Kanske fick modern som änka med fyra små barn tillåtelse att sätta upp backstugan på fästningsområdet eller så fick hon överta ett ledigt hus.

Karl Johansson och stugan fick ett tragiskt slut. Natten mot måndagen den 30 november 1936 kom elden lös. Några ungdomar från Finby upptäckte branden och larmade brandkåren, men elden kunde inte släckas. Huset brann ner till grunden, och bland resterna hittades det förkolnade liket efter Karl Johansson.⁶¹ Det blev hans ar-

⁶⁰ Inte far som det står i lantmäterihandlingarna på 1930-talet.

⁶¹ Tidningen Åland 2 dec 1936.

vingar som kom att lösa in området 1939 och bryta ut det till en egen fastighet, kallad Solbacka. Året därpå fick hans yngre och ogifta syster Erika Vilhelmina Jansson (1863–1943) lagfart på stället.

Numera är Solbacka uppdelat på flera fastigheter och bebyggt med några sommarstugor. Men kvar står en stenkällare som sannolikt härrör från det gamla torpet.

#B16. Sundlöfs (Sundströms). Arbetaren Oskar Sundlöf (1862–1939) och hans hustru Ida (1860–1933) hade innehaft sitt område enligt muntligt avtal sedan 1887 och enligt skriftligt avtal sedan 1919. Det omfattande cirka 1 hektar med rätt till kobete och fiske. Han önskade lösa in området med skog för vedbrand, meddelade han vid sammanträdet 1933. Arrendekontraktet från 1919 nämner att till stället hörde cirka en hektar åker och rätt till bete för en ko och en kalv på Bomarsunds gårds hagmark.

Oskar Sundlöf var född i Åbo, men fadern, målarmästaren Petrus Sundlöf (1837–1911), var hemma från Finby strax intill fästningsområdet. Hustrun Ida kom från Vårdö. Hennes far, statdrängen Olof Anders Karlsson (1831–1904), bodde som änkling sina sista år i Bomarsund, sannolikt hos dottern och mågen på torpet Sundlöfs.

Sundlöfs var av inte den första familjen som bebodde torpet. Det återfinns på 1885 års karta över Bomarsund som nr 689 (linda med torp), men torde redan då ha existerat i mer än hundra år. På de äldsta kartorna över Persby, från 1745 och 1765, finns ingen bebyggelse utritad där torpet senare anlades, omedelbart söder om gården Markusas kalvhage, men på Granells karta från 1804 finns ett torp där, kallat Sundströms (nr 115b). Med tanke på namnet bör den som bodde där ha varit skomakaren Mats Sundström (1746–1824). När hans äldsta barn föddes 1775 var han bosatt på torpet Fäle något längre norrut på Persby bys mark, men när de yngre barnen föddes anges han som bosatt i Persnäs, vilket var det gamla namnet på hela Bomarsundsområdet. Det tyder på att Sundström kan ha anlagt torpet

En stenkällare är allt som minner om torpet på den fastighet som sedan fick namnet Solbacka, invid gamla landsvägen. Torpet brann ner 1936 och den sista invånaren, Karl Johansson, omkom. Hagar Dabl i Finby (född 1933) berättar att hon och hennes kamrater som barn tyckte det var otäckt att passera platsen, eftersom de hört talas om olyckan. Senare har Solbacka bebyggts med flera sommarstugor. Foto: förf. 2011.

Oskar Sundlöf (1862–1939) framför torpet Sundlöfs norr om Bomarsunds gård. Torpet är borta sedan länge och platsen är numera obebyggd. Bild ur Brita Janssons album.

omkring 1780. När hans första hustru Lisa Persdotter (1746–87) avled noterades familjens hus i bouppteckningen: En gammal stuga med kammare innanför, ett gammalt fähus med lada och ett gammalt lida. I bouppteckningen efter Sundström själv, upprättad 1824, nämns ungefär samma slags hus: En stuga med förstuga, en kammare, en liten bod samt ett fähus med lada. När hans änka dog några år senare, 1829, räknas samma hus åter upp, men vi får också veta att det kring torpet fanns en fruktträdgård med fem äppelträd, fyra oxlar och ett antal plommonträd. Inget av makarna Sundströms barn stannade i Bomarsund. Dottern Kristina gifte sig med en rysk soldat och dog i Sankt Petersburg, sonen Mats blev borgare i Vasa.⁶²

Torpet med den lilla fruktträdgården verkar sedan ha tagits över av ryssar. På Graham Robins karta över bebyggelsen inom fästningsområdet 1811–1854 finns där ett hus (nr 7) som 1827 ska ha tillhört en kronotorpare (Sundströms änka)⁶³ och 1848 skrivaren Bezsonov,⁶⁴

⁶² Bouppteckningar i Ålands häradsrätts arkiv (volym 17, sid. 229, volym 55, sid. 43 och volym 58, sid. 568).

⁶³ Uppgiften härrör från kartan VIK5, som anger att ett litet markområde invid torpet – förmodligen fruktträdgården – användes av före detta kronotorpare Sundströms änka.

⁶⁴ Bezsonov var 1839 gift med Sofia, dotter till Anna Lisa Johansdotter (1793–1866), bonddotter från Tranvik, som hade varit gift med en fältväbel Jefremoff (Efremov), död 1828. Det framgår av ett dokument – skrivelse angående entreprenörer och fattigvård 1839 – i volymen Skarpans församling Ha 2 (Handlingar 1839–1889). Se vidare Skogshyddan på Prästö (#P6) och Halén 2004, sid. 25–26 och 29.

men samma år ska huset ha rivits eller flyttats. Om så verkligen skedde är dock oklart. På en karta från januari 1854 förefaller ett hus fortfarande finnas på platsen.⁶⁵

Vad som sedan hände på platsen är oklart fram tills familjen Sundlöf flyttade dit 1887. Men eftersom huset låg alldeles invid Skarpans samhälle är det knappast troligt att det undgick att brännas 1854 inför anfallet på fästningen.

På sockenkartan från 1920-talet ses torpet »Sundlöf» ligga strax norr om Bomarsunds gård. Och den placeringen kom att besegla dess öde. När det på 1930-talet blev tal om att friköpa torpen nekades Oskar Sundlöf, som bott där i närmare femtio år, med motiveringen att hans torp låg alltför nära Bomarsunds gård. Istället fick han ett område längre bort, vid gamla landsvägen nära gränsen mot Finby, som bröts ut den 6 september 1939 med namnet Tallhyddan (se #B12). Men då var Oskar Sundlöf redan död sedan några månader.

Platsen för det gamla Sundströmska och Sundlöfska torpet är numera obebyggd, men kallas ännu för Sundlöfsbacken.⁶⁶ När husen revs eller flyttades bort är obekant. Inga fornlämningar finns registrerade där torpets byggnader stod.⁶⁷

#B17. Detta torp, beläget omedelbart väster om Bomarsunds gård på andra sidan vägen mot norra Bomarsund, finns utsatt på 1885 års karta (nr 653, linda med två åkrar och torp därå), men ingenting är känt om vilka som bodde där. Också på 1930-talets kartor finns byggnader på platsen, vars funktion inte är närmare specificerad. Enligt Ristil Tollet var det gulmålade huset på den tiden en statarbostad som hörde till Bomarsunds gård.⁶⁸

Fortfarande finns ett gult hus på platsen.

Redan på fästningens tid fanns här byggnader av diverse slag (hus för förrådspersonal 1819, för överofficer 1822, tjänstefolkslänga och lada 1834).⁶⁹

#B18. Bomarsunds gård. Det skulle dröja närmare trettio år efter fästningens fall innan den jordbruksegendom som i dag kallas Bomarsunds gård tillkom. Fram till dess brukades åkrarna och ängarna inom fästningsområdet på ett sätt som snarast påminner om rovdrift. Men det kan knappast arrendatorerna skyllas för. Istället var det nog de snäva arrendevillkoren som tvingade dem till det.

Den förste arrendatorn av fästningsområdet, inklusive Prästö, var predikanten vid Kastelholms kronohäkte och häradslasarettet i Godby, Carl Gustaf Lindström (1825–80). Den 31 oktober 1857 hölls

⁶⁵ Robins m.fl. 2004, sid. 45 samt kartan på bakre pärmens insida i boken.

⁶⁶ Muntlig uppgift av Brita Jansson (okt 2011).

⁶⁷ Gustavsson 2003, appendix 4 (efter sid. 42).

⁶⁸ Muntlig uppgift av Ristil Tollet (okt 2011).

⁶⁹ Robins m.fl. 2004, sid. 46–47.

*Huset i förgrunden är det gamla torpet invid Bomarsunds gård som senare kom att användas som statarbostad (#B17). Tyvärr har det inte gått att klarlägga vilka familjer som bott i torpet. I bakgrunden ses Bomarsunds gårds huvudbyggnad och ladugård.
Foto: förf. 2011.*

auktion på Ålands kronofogdes kontor och Lindström avgav högsta budet, hela 1011 rubel silver om året. Arrendetiden var kort, sex år (1 januari 1858 till samma tid 1864), och arrendatorn måste vara beredd att när som helst lämna området till kronan utan ersättning. Vidare stipulerades i avtalet att arrendatorn inte på något sätt fick skada den växande skogen, utan enbart använda vindfällan till vedbrand.⁷⁰ Viljan att göra mer långsiktiga satsningar kan med sådana villkor inte ha varit stor.

Lindström var född i Nädendal och hade utbildat sig i Åbo och Helsingfors, prästvigts i Borgå, sedan fortsatt med språkstudier i Sankt Petersburg och avlagt examina i estniska och tyska innan han 1849 blev pastorsadjunkt i Kronstadt. Två år senare, 1851, utnämndes han till fästningspredikant i Skarpans. Han skadades under bombardemanget av Bomarsund den 21 juni 1854 – det första anfallet mot fästningen – och kom att vara tjänstledig för läkarvård i närmare ett år. För sin insats i kriget dekorerades han med ett bröst Kors i brons och fick också en minnesmedalj.⁷¹ Efter kriget tjänstgjorde han som

⁷⁰ Ålands kronofogde Ha 17, fascikeln Jomala begravningsplats 1836, etc: arrendekontrakt den 21 nov 1857.

⁷¹ Luther 2000, sid. 359.

predikant vid kronohäktet och lasarettet på Åland,⁷² en tjänst som han upprätthöll under hela sin tid som arrendator av fästningsområdet. Lindström dog, tydligen ganska utblottad, efter en längre tids sjuklighet på ett sjukhem i Tjusta i Sverige. Bouppteckningen, som märkligt nog nästan enbart upptar möbler, redovisar tillgångar för bara 746 mark, medan skulderna uppgick till drygt 2200 mark. En räkning till Axel Gillberg i Tjusta på drygt 1800 mark torde avse vårdkostnader.⁷³

Som en direkt följd av att fästningsområdet från 1858 hade en arrendator kom det att börja återbefolkas. Inte bara fästningen utan

⁷² Så tituleras han i hyreskontraktet 1856 och i arrendekontraktet 1857 (i Ålands kronofogde Ha 17) samt i arrendekontrakten 1863 och 1869 (Ålands kronofogde Ha 21). I Luther 2000, sid. 359, anges att han 1857 blev pastorsadjunkt i Hammarland och 1859 i Finström.

⁷³ Dödboken för Skånela församling i Uppland 18 maj 1880, Hufvudstadsbladet 26 maj 1880 och bouppteckning i Ålands domsaga, volym Cb 84, sid. 833.

Området kring Bomarsunds gård på 1885 års karta. Den rosa fyrkanten (654) är dåvarande tomten och bostadshuset. I omgivningarna ses fyra torp: Norr om gården i kartans överkant sedermera Sundlöfs (#B16) och i öster i nedre högra hörnet Myran (#B20). Närmare Bomarsunds gård ligger två torp som senare kom att användas som statarbo-städer (#B17 och #B19) på ägofigurerna 653 och 670. Myran och Sundlöfs avhystes omkring 1940 när torpen löstes in, varefter också Myran kom att bli arbetarbostad. Kartan förvaras i Riksarkivet i Helsingfors.

också nästan alla hus omkring hade förstörts under kriget i augusti 1854. Några enstaka hade dock klarat sig, de flesta på Prästö där några familjer – mest avskedade militärer och lotsarna vid Bomarsunds lotsstation – bosatte sig efter kriget. Men också på fästningssidan hade några ställen undgått att brännas, däribland Piros och torpen på Lagmansområdet. Men dessa hus var alla bebodda. Så några lediga hus i bra skick fanns knappast när några drängar med sina familjer 1859 flyttade till Bomarsund för att arbeta åt Lindström. Pionjärerna var Johan Johansson (1829–64), se Solbacka (#B15), Josef Henriksson (1825–79), se Josefas (#B37), och Mats Persson (1824–1900), se Furulund (#B26), samt drängfogden Samuel Lindholm (1830–1907), som dock bara stannade ett år på sitt jobb. Hur de bar sig åt för att finna sig tillrätta och ordna bostad åt sig och sina familjer bland ruinerna vet vi ingenting om, mer än att åtminstone Mats Perssons hus (sedermera Furulund) anges vara uppfört redan 1859, samma år som han flyttade till Bomarsund. Förmodligen blev de första åren slitsamma. Bostäder måste ordnas samtidigt som jordbruket skulle återupptas på åkrar och ängar som sannolikt legat mer eller mindre obrukade i flera år och som dessförinnan inte heller varit särskilt välskötta. Vi vet att odlingsmarken på Prästö befann sig i miserabelt skick, igenväxta med träd och buskar och med igengrodda diken. Situationen på Bomarsundssidan var inte heller bra, även om den inte var lika illa som på Prästö.⁷⁴

Arrendatorn själv, Carl Gustaf Lindström, flyttade däremot inte till sin nya lantegendom. Några bostadshus fanns inte, och den korta arrendetiden och hotet att området när som helst kunde återtas av kronan utan ersättning, gjorde det knappast aktuellt att bygga några. Visserligen var han kyrkskriven några år i Skarpans (1859–63) och även mantalsskriven en tid (1861–62), men när en dotter föddes 1861 förrättades dopet av prosten Knorring i Finström. Av bevarade hyreskontrakt framgår att familjen Lindström bodde först hos bonden Johan Johansson i Smedsböle och från 1 oktober 1859 i Markusböle i Finström, där kronolänsman Karl Gabriel Malmberg hyrde ut sal och två kamrar jämte stuga med vind och ett vindsrum samt diverse uthus.⁷⁵ Lindström överfördes 1863 med familjen också i kyrkböckerna till Finström; först bodde han i Markusböle, sedan i Grelsby och i Ämnäs och slutligen i Svartsmara. Huvuddelen av sin arrendatorstid (1857–75) bodde han således i Finström, vilket tyder på att hans engagemang för fästningsområdet knappast kan ha varit särskilt stort.

Det bud som Lindström hade gett för arrendet – över 1000 rubel silver – visade sig vara alltför högt. Efter att ha vänt sig till senaten fick han det sänkt till 800 rubel silver, ett belopp som kejsaren fast-

⁷⁴ Lantbruksavdelningen, Jordbruksbyrån: Handlingar rörande Bomarsund 1880–1979, Heb 1, fascikeln ekonomiska besiktningar 1863–1980.

⁷⁵ Ålands kronofogde Ha 17, fascikeln Jomala begravningsplats 1836, etc: hyreskontrakt 4 nov 1856, 9 sept 1857 och 13 sept 1859.

ställde den 30 oktober 1861.⁷⁶ Men sedan gick det tydligen ihop. I alla fall valde Carl Gustaf Lindström att förlänga arrendet ytterligare sex år (1864–69), fast utan att arrendera Prästö holme som istället övertogs av lotsältermannen Samuel August Pettersson. Arrendebeloppet var 4800 mark om året. Det blev också en tredje sexårsperiod (1870–75), men då var arrendet lägre, 3526 mark årligen.

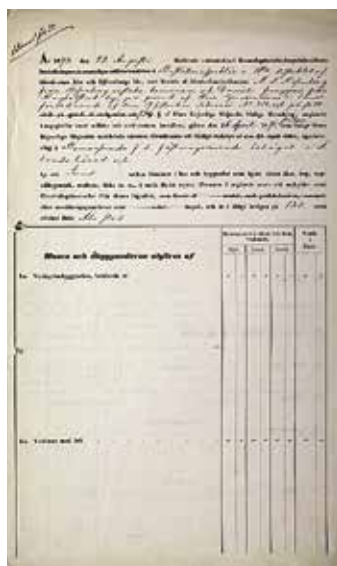
Att arrendebeloppet successivt sjönk hänger möjligen samman med att avkastningen från jordbruket försämrades. Sommaren 1873 förrättades en syn på Bomarsunds före detta fästningsområde för att utröna stället »förmåner i hus och byggnader samt ägor». Husen var inte många – endast ett sädesmagasin och en rierad – vilka ägdes av arrendatorn. Området hade brukats så att åkrarna hade använts till att odla råg, utan gödsling, medan ängarna hade slagits och höet auktionerats bort. På så vis hade »en för lägenheten annars kostsam tjänstepersonal» kunnat undvaras, som det står i protokollet. Lindström ågnade sig alltså enbart åt att odla säd och kreatursfoder som sedan såldes. På så vis fick han tydligen en hyfsad avkastning, eftersom få byggnader och liten personal krävdes. Men utan gödsling – alltså utan kreatur och ladugård – kan jordbruket knappast ha varit uthålligt i längden.

Det förstod förmodligen synemännen, eftersom de i sitt utlåtande resonerar kring att hus behövs och att arrendetiden borde förlängas till 20 eller 25 år. De menade också att Prästö borde arrenderas ut tillsammans med resten av fästningsområdet, eftersom det skulle leda till att en del skillnader kunde jämnas ut, exempelvis hade Prästö bättre skog till byggnadsvirke än Bomarsund som å andra sidan hade bättre tillgång till betesmark.⁷⁷ Någon omedelbar förändring kom dock inte till stånd. När området ånyo arrenderades ut, nu för fem år (1876–80), var villkoren i princip desamma som tidigare. Men Lindström avslutade sin tid som arrendator, förmodligen på grund av sviktande hälsa. Istället blev det innehavaren av Haga kungsgård, agronomen Herman Lignell (1845–98), som övertog Bomarsunds före detta fästningsområde för ett årligt arrende på tvåhundra tunnor spannmål, hälften råg och hälften korn.

Men efter att Lignells tid hade löpt ut gjordes ganska omfattande förändringar i arrendevillkoren. Tiden hade förlängts till tjugofem år (1881–1905) samtidigt som också avkastningen av skogen ingick. Arrendet hade av någon orsak höjts en aning, till tvåhundra tunnor och en kappe spannmål. Den som tecknade detta arrendeavtal var lantbrukaren Mats Fredrik Rosenberg (1832–1907) på gården Rosenberg i Sund. Han var för övrigt en av de synemän som 1873 hade kommit med förslag till hur fästningsområdet skulle kunna utvecklas, så han bör ha känt till områdets förtjänster och brister. Med familjen Ro-

⁷⁶ Ålands häradsskrivare Bb 14, förteckning över utarrenderade lägenheter i Ålands härad 1861.

⁷⁷ Ålands kronofogde Ha 21, fascikeln syneinstrument 1869–1915, syn 20 aug 1873.

Syneinstrumentet 1873 är ett av många dokument som berättar om fästningsområdets och Bomarsunds gårds historia. På nedre delen av blamketten ovan skulle uppgifter om husen noteras, men där är blankt. Vid den här tiden fanns inga hus på Bomarsunds gård. Dokumentet finns Ålands landskapsarkiv, volym Ha 21 i Ålands kronofogdes arkiv.

senberg som arrendatorer inleddes en ny epok. Bomarsundsområdet omvandlades till ett för den tiden mer traditionellt lantbruk som inte enbart var inriktat på att odla säd och foder utan också inbegrep skogsbruk och djurhållning. På så vis kunde gården också producera stallgödsel till åkermarken. Rosenberg lät snart uppföra inte bara nödvändiga byggnader för att driva jordbruket – som en ladugård – utan också ett bostadshus. Omkring 1883 torde han ha flyttat från Rosenberg till Bomarsund, eftersom han från 1884 är mantalsskriven där med familjen.

Den ekonomiska besiktning som genomfördes hösten 1886 visar tydligt förändringarna som den nya arrendatorn genomfört. Där fanns nu ett bostadshus med kök, kammare och förstuga, vidare en mejerilokal med fyra rum och förstuga, spannmålsbod, drängstuga, stall och redskapshus, fähus med låna och två lador samt vagnslider, två rior med loge, lada och torkhus samt tre ängslador. Samtliga hus hade uppförts på arrendatorns bekostnad. Odlingsmarken brukades »i ett nio-skiftes koppelbruk». ⁷⁸ Två kärr, Storkärret och Lillmyran, höll på att torrläggas genom ett drygt kilometerlångt utfallsdike. Gödslingen skedde med kompost och stallgödsel, men också med dikesmull, granris och kärrmylla. En del av ängsmarken förbättrades med kalkgrus från fästningens raserade vallar. Boställsinspektören som förrättade besiktningen var uppenbart nöjd med vad han såg: »Med avseende å dikning, bebrukning, gödsling och hägnader fanns inte att anmärka.» Och vidare: »Med hänseende till årstiden voro jordbruksarbeten skäligen väl medhunnna, dragarnas antal tillräckligt och redskapen av nyare konstruktion.» ⁷⁹

Mats Fredrik Rosenberg var en påtagligt driftig och kunnig lantbrukare, vilket också framhölls i hans eftermäle: »Tack vare rik begåvning, kunnighet och framsynt blick blev Rosenberg snart en av Ålands främsta lantbrukare. Efter faderns död övertog han egendomen Rosenberg, förvaltede under åtta år Kastelholms kungsgård, vars jordbruk under hans insiktsfulla ledning gick raskt uppåt, samt övertog 1880 arrenderätten till Bomarsunds före detta fästningsområde. För Ålands jordbruk var den avlidne en föregångs- och märkesman.» ⁸⁰

Familjen Rosenberg kom att förbli arrendatorer av Bomarsunds gård i mer än hundra år. Efter Mats Fredrik Rosenberg tog sonen, agronomen Arthur Rosenberg (1873–1913) vid, sedan drevs gården av hans änka Fanny, född Lindholm (1874–1937), ⁸¹ innan sonen Rupert

⁷⁸ Det betyder att han tillämpade ett nioårigt växelbruk, det vill säga åkrarna var uppdelade i nio fält som odlades med en återkommande växtföljd under lika många år. Ett åttaårigt system kunde ha växtföljden träda-råg-vall-vall-vall-havre-havre-potatis/rotfrukter, enligt agrarhistorikern Carl-Johan Gadd (2005, sid. 81–84).

⁷⁹ Ålands kronofogde Ha 21, fascikeln syneinstrument 1869–1915, syn 10–11 nov 1886.

⁸⁰ Skogsjö 2003, familj 2271.

⁸¹ Skogsjö 2003, familj 686.

Rosenberg (1901–78)⁸² blev arrendator. Den sista i släkten som brukade Bomarsunds gård var denne son, agronomen Håkan Rosenberg (1929–96).

Det nuvarande bostadshuset på Bomarsunds gård uppfördes 1951, strax norr om den gamla byggnaden, vars grund fortfarande är tydligt synlig i marken.

När Mats Fredrik Rosenberg i början av 1880-talet bestämde tomt för det som skulle bli Bomarsunds gård, föll valet på en plats som hade varit bebyggd långt tillbaka i tiden. Det kan vi sluta oss till av äldre kartor, som visar att ett båtsmanstorp låg där på den svenska tiden. Tack var den noggranne kaptenen Adolf Lagerbjelke, som rekognoscerade området i augusti 1808 under det pågående kriget, får vi veta att torpet kallades Kruskoppens,⁸³ vilket gör att vi förstår vilka som bodde där. De ryska kartorna från 1820-talet visar att det gamla båtsmanstorpet då hade blivit ett kronotorp.

Den siste båtsmannen på torpet var Johan Isaksson Kruskopp (1769–1847), som var gift med Kajsa Johansdotter (1756–1829). Efter att Åland 1809 blev ryskt avvecklades båtsmanshållet och båtsmännen förlorade sitt arbete. De torp som hamnade inom fästningsområdet omvandlades till kronotorp, vilket också gällde Kruskoppens båtsmanstorp. Mer exakt vilka villkor en kronotorpare hade är oklart, men sannolikt fick de bo kvar och bruka en del mark kring torpen mot att de utförde arbeten åt militären. Även om det inte finns några klara belägg för att båtsman Kruskopp med familj bodde kvar på torpet, förefaller det sannolikt. Vi vet att sonen Johan Kruskopp (1796–1829) på 1820-talet bodde med sin familj som kronotorpare på fästningsområdet med sina gamla föräldrar hos sig, så förmodligen hade han tagit över torpet. När sonen dog, bara dryga trettio år, var torpet väl bebyggt med ett flertal hus som räknas upp i bouppteckningen: En ny stugutimra med farstu och kammare, en större stuga med farstu och kammare, en mindre stuga, ett fähus med låna och lada, ett stall, en halmlada, en ria med loge, en väderkvarn, en bastu, ett visthus och ett hemlighus.

Kronotorpen verkar ha avhysts på 1830-talet. Johan Kruskopps änka, Klara Sofia Kruskopp (född Wattlin 1793 i Reso utanför Åbo) bodde 1839 som änka med en son hos sin måg, skrivaren vid Ålands ingenjörskommando Schiffkoff.⁸⁴ Denne bodde enligt bevarade kartor i gård nr 2, som låg i Förstaden strax intill den plats där Kruskopps kronotorp hade legat, så otänkbart är väl inte att hans hus var något av dem som nämns i bouppteckningen 1829.⁸⁵ Andrej Schiffkoff var gift med Adolfina Sofia Kruskopp (född 1816), som var dot-

⁸² Lindholm 2006, sid. 178, och Skogsjö 2003, familj 720.

⁸³ Skogsjö 2003, del 2, sid. 197.

⁸⁴ Skarpans församling: Handlingar 1839–1889, Ha 2: Skrivelse angående entreprenörer och fattigvård 1839.

⁸⁵ Om Schiffkoffs (Shivkovs) hus, se Hausen 1994, sid. 116.

Den gamla huvudbyggnaden på Bomarsunds gård har varit svår att hitta på bild. I Ålands museums samlingar har ingen påträffats trots att huset stod kvar till mitten av förra seklet. Här en bild hämtad ur en okänd finsk bok. Den urrivna sidan har påträffats i Ålands lantmäteribyrås arkiv, volym Ib 35, i Ålands land-skapsarkiv. Foto: ArkivDigital.

Numera finns endast delar av stenfoten kvar av det gamla böningshuset. I bakgrunden ses bagerstugan på Bomarsunds gård och i vänsterkanten skymtar den nuvarande huvudbyggnaden. Foto: förf. 2011.

ter till Klara Sofia och född innan hon gifte sig. Familjen Schiffkoff flyttade efter fästningens fall 1854 till Helsingfors. Modern Klara Sofia Kruskopp bodde dock kvar på fästningsområdet, men senare – troligen omkring 1870 – flyttade också hon till Helsingfors. Att hon bodde kvar kan möjligen tyda på att hennes hus undgick att förstöras i samband med kriget.

Omkring 1837 gjordes en stadsplan för den så kallade Förstaden – området väster om Skarpans – och de byggnader som fanns kvar av det gamla kronotorpet hamnade inom planen, i kvarter VI. På torpets åkrar uppfördes i början av 1840-talet – okänt av vem – en gård (tomt a, nr 5) som senare på 1840-talet beboddes av generalmajor Glinski. När han lämnade Åland omkring 1851 sålde han den till prosten Justin i Sund, som var ägare när Förstaden brändes i augusti 1854 inför det stundande anfallet. År 1846 hade Glinski ansökt om bygglov för en tillbyggnad på en av fastigheterna och bifogade då en ritning på huvudbyggnadens gatufasad. Huset var ett av de vackraste i Skarpans, enligt konsthistorikern Marika Hausen, med en elegant

risalit och förhöjd vindsvåning krönt av en kraftig fronton. Det var ljusgrått med rött brädtak. Runt trädgården med inte mindre än 173 fruktträd och bärbuskar löpte ett rödmålat spjälstaket, och gårdsplanen var stenlagd. En bastu som hörde till gården härrörde troligen från det gamla båtsmanstorp. Det var på den bevarade grunden till Glinskis huvudbyggnad som Mats Fredrik Rosenberg i början av 1880-talet lät uppföra Bomarsunds gårds första bostadshus, medan bagarstugan – som fortfarande står kvar – byggdes på en annan husgrund.⁸⁶

Bild på huset finns i Ålandsboken 1963, sid. 834, och Ålandsboken 2003, sid. 1068.

#B19. Detta torp, beläget strax öster om Bomarsunds gård på andra sidan vägen mot norra Bomarsund, finns utsatt på 1885 års karta (nr 670, stenig mo med torp därå), men ingenting är känt om vem som bodde där. Också på 1930-talets kartor finns en byggnad på platsen, vars funktion inte är närmare specificerad. Förmodligen hörde huset då till Bomarsunds gård och kan ha fungerat som statarbostad. Numera är platsen obebyggd.

#B20. Myran (Janssons, Tuomolas). Evert Jansson (1897–1958) ha-

Bostadshuset på torpet Myran (Janssons), troligen på 1930-talet. Bakom verandan ses bastun (huset med fönstret) som omkring 1940 flyttades till familjen Janssons nya område, Ljungbo, och blev det första hus som uppfördes där. På trappan sitter Elise och Evert Jansson (den tredje personen är obekant). Bild ur Brita Janssons album.

⁸⁶ Hausen 1994, sid. 109 f.

sunds gård. Där bodde statkarlen Jooseppi Tuomola (född 1895) och hans hustru Juhanna, född Elo 1890, tillsammans med barnen Kerttu och Karin.

Boningshuset på Myran finns fortfarande kvar. Runtomkring har ett antal fornlämningar registrerats (husgrunder, stengårdsgårdar med mera).⁸⁷ De hör säkert ihop med torpet. På kartan från 1930-talet över området finns inte mindre än sex hus utritade kring Myran.

#B21. Högvalla. Huset uppfördes 1955 av arbetaren Harry Pettersson (född 1920), hemma från Mångstekta i Sund, på en tomt arrenderad av landskapet. Han bodde där bara några år innan han 1958 gifte sig och flyttade till Tenala i Nyland. Huset stod sedan obebott tills Ole Granlund (1923–2011) och hans hustru Nina, född Jansson (1923–90), köpte det 1966. Han var hemma från Finby strax väster om Bomarsund och hon född på torpet Myran (#B20) och uppvuxen på Ljungbo (#B10). Makarna hade i mitten på 1950-talet flyttat till Stockholm med dottern Margareta (född 1950). Högvalla användes som fritidsbostad och blev senare som parets pensionärsbostad sommartid.⁸⁸

Bild på huset finns i Ålandsboken 1993, sid. 714.

OMRÅDET KRING FÄSTNINGSRUINEN

Området invid sundet Bomarsund var i mitten på 1600-talet obebyggt, enligt en bevarad karta. Under senare delen av 1600-talet ändrades postvägens sträckning, så att den kom att gå från Finby över Finby ström ner till Bomarsund, vilket ökade platsens betydelse. En krog inrättades 1670 vid postbryggan, och i mitten på 1700-talet anlade postiljonen Josias Mörk (1721–1808) en gård på den natursköna platsen som kom att kallas Bomarsund. Josias Mörk hade kunnat bebygga stället eftersom han var ägare till en av gårdarna i byn Vivastby, som tillsammans med Persby och Träsk förfogade över området vid Bomarsund. När byarnas mark skiftades 1770 blev Josias Mörk och senare dennes son, postiljonen och kronolänsmannen Johan Fredrik Mörk (1758–1812), ägare till hela området kring Bomarsund. Någon annan bebyggelse än familjen Mörks »postgård» – som den kallas på kartorna – fanns inte där ännu i början av 1800-talet. Men när den ryska militären tog över ändrades allt. Spåren efter familjen Mörks gård försvann samtidigt som platsen successivt förvandlades till fästningsområdets själva hjärtpunkt, där huvudfästet var beläget. Runtomkring uppfördes en mängd byggnader. Söder om huvudfästet låg främst militära byggnader, bland annat stora magasin, och på berget norr om huvudfästet, strax intill bryggan och hamnen, hade priva-

Alexej Deschkin eller Djersken (1864–1932) bodde i en liten stuga vid stranden norr om fästningsruinen och försörjde sig bland annat genom knacka rent och sälja tegel från ruinerna. Hans ställe övertogs av muraren Bernhard Andersson, som byggde ut stugan, som fortfarande finns kvar (#B32).

⁸⁷ Gustavsson 2003, sid. 31–32 och 34 (nr 944–45, 948–49 och 977–79).

⁸⁸ Muntliga uppgifter från Margareta Granlund (okt 2011).

ta köpman sina hus och magasin.⁸⁹ Sannolikt förstördes alla dessa byggnader under kriget 1854, varefter området var obebott några år. Den första som sedan slog sig ner här torde ha varit Mats Persson (1824–1900), sedermera brofogde och polis, som 1859 kom till Bomarsund som dräng och redan samma år började uppföra det hus som senare blev Furulund (#B26), möjligen på grunden till hus som under fästningsepoken hade varit officersbostäder. De hus som senare kom att kallas Marieberg (#B23) och Bergklippan (#B25) torde också tillhöra områdets äldsta, uppförda förmodligen på 1860-talet eller i början av 1870-talet.

#B22. Bergbo (Bernhards). Muraren Bernhard Andersson (1900–59) hade – berättade han vid sammanträdet 1933 – sedan 1932 innehaft sitt område som han önskade lösa in, helst tillsammans med någon ytterligare mark som kunde användas till potatisland. Han nekades dock inlösen med motiveringen att han haft området för kort tid, men Bernhard Andersson bodde kvar och kunde 1948 lösa in stället som då erhöll namnet Bergbo (inte att förväxla med Piros, #B13, som också fick namnet Bergbo när det friköptes). Men i folkmun har stället kallats Bernhards. Det ägs fortfarande av Bernhard Anderssons efterkommande och används numera som fritidshus.

Bergbo ligger vid stranden norr om fästningsruinen och Bomarsunds ångbåtsbrygga. Stället är utsatt på sockenkartan från 1920-talet men saknar där namn, däremot är området obebyggt enligt 1885 års karta. Vem som byggde huset är okänt.

Bernhard Anderssons son, Ola Andersson, berättade (2011) att hans far tog över huset efter en ryssgubbe som hette Alexej som hade bott där i en liten koja med ett rum. Bernhard byggde ut huset och bodde där med sin familj.

Ryssgubben är identisk med en i källorna svärfångad person, som inte har återfunnits varken i Sunds kyrkböcker eller i mantalslängderna, men vars dödsannons återfinns i tidningen Åland den 18 juni 1932: »Alexej Djersken från Bomarsund avled den 14 juni 1932, 68 år gammal, sörjd och saknad av släkt och vänner.» Han var son till en rysk soldat, Vasilij Deschkin (död 1906) och hans åländska hustru Fredrika, född Lindström (1822–89), skräddardotter från Syllöda i Saltvik. Det framgår av moderns bouppteckning 1889, då sonen uppgavs vara på utrikes resa. Sonen omtalas också i domboken 1893 som »Alexej Djeschko eller såsom denne numera kallade sig, Karl Lindström», och han hade den 14 november 1891 befunnit sig i Stockholm när han undertecknade ett dokument (som »Carl Lindström»).

När Alexej Deschkin bosatte sig i stugan är inte närmare känt,

⁸⁹ Skogsjö 2003, del 1, sid. 85 ff, Skogsjö 2006, sid. 302 och 307, och Robins m.fl. 2004, sid. 46–47.

⁹⁰ Ålands häradsrätts dombok den 31 januari 1893 § 41. Namnet Karl Lindström verkar han dock bara använt tillfälligt.

Muraren Bernhard Andersson (1900–59) tog över Alexej Deschkins torp i början av 1930-talet och byggde ut det. Han arbetade bland annat med underhållet av fästningsruinen under magister Matts Dreijers ledning. Här ses han, troligen omkring 1958, med renskrapat tegel från ruinerna som ska återanvändas vid restaureringen. Foto: Elis Fogde (Ålands museums samlingar).

bara att han bodde där redan 1919. Han återfinns i den förteckning som detta år upprättades över torpare och backstugusittare på fästningsområdet, med upplysningen att han var rysk undersåte och att något arrendekontrakt med honom därför inte kunde upprättas. Istället fick hans område ingå i det arrendekontrakt som upprättades med innehavaren av Bomarsunds gård.⁹¹

Etnologen Per-Ove Högnäs, vars mor May, född 1925, är uppväxt i Finby, berättar att han hört att Alexej försörjde sig genom att sälja tegel från fästningsruinen. Han ska också ha gått omkring med en säck på ryggen och sålt sprit.

#B23. Marieberg. Backstugusittaren Albertina Gustavsson (1846–1946) hade innehaft sitt område enligt muntligt avtal från 1908 och enligt skriftligt avtal från 1919. Det omfattade förutom tomten 0,5 hektar äng samt bete för en ko och en kalv på Bomarsunds gårds hagmark liksom rätt till vedbrand och fiske. Hon önskade lösa in området, meddelade hon vid sammanträdet 1933.

Stället ligger norr om huvudfästet, vid stranden strax norr om ångbåtsbryggan. Det är utsatt på sockenkartan från 1920-talet och kallas där »Gustafsson».

Albertina var född Johansdotter i Klemetsby i Lumparland och hann få uppleva sin hundraårsdag den 10 februari 1946 innan hon avled knappt två månader senare. Hon hade varit gift med österbottningen Gustav Gustavsson Petas (1847–81) och hade två barn, en son som begav sig utrikes och dog 1915 och en dotter Maria.

Torpet löstes in 1939 av Albertina Gustavsson. Hon erhöll två skiften, förutom tomten och huset också ett ängsskifte nere vid

Stranden norr om fästningsruinen sedd från Prästö, i dag och för drygt hundra år sedan.

Ovan ser vi till vänster ångbåtsbryggan och ovanför den Solberga (röda huset). Mitt i bilden ligger Marieberg (rött tak) med en strandbod nedanför. Längst till höger ses i skuggan Bergbo vid stranden. Foto: förf. 2011.

På den gamla bilden ligger ängaren Stella vid ångbåtsbryggan. Vi vet att fartyget såg ut på detta vis från 1897 och trafikerade Bomarsund fram till 1909. Bilden måste alltså vara tagen mellan dessa år. Solberga är ännu inte byggt (anges vara uppfört 1909), men Marieberg, som ska vara byggt redan 1860, ses i högerkanten. På berget till vänster står väderkvarnen som hörde till gästgivargården, kallad Brofogdens eller Gästgivars (senare Furulund). Konstruktionerna i vattnet i förgrunden kan vara från ångsågens tid. Ökan som mannen sitter i är säkert en av de små roddbåtar som Prästöborna använde för att ta sig över sundet. Foto: Ålands museum.

⁹¹ Lantbruksavdelningen, Jordbruksbyrån: Handlingar rörande Prästö 1880–1970, Hei 1, protokoll den 17 maj 1919 § 4.

stranden söder om ruinen. Det senare bröts ut 1974 till en egen fastighet, kallad Klasoskars.

Dottern Maria (1881–1968) och hennes make, sjömannen och arbetaren Johan Sjöblom (1866–1949) från Ytterenhörna i Sverige, tog över Marieberg efter modern. Dottern hade i unga år emigrerat till Amerika och gift sig 1912 i Cleveland, Ohio, men återvände senare till Åland och flyttade 1934 enligt kyrkboken till Bomarsund. I början av 1960-talet omfattade Marieberg 3,54 hektar varav 0,1 hektar

odlad jord samt bostadshus uppfört 1860 och tillbyggt 1930. Maria Sjöblom uppgav att det hade innehafts av släkten sedan början av 1900-talet.⁹²

Makarna Sjöblom hade inga barn och Marieberg kom att övertas av Hjalmar Rehn (1919–89) och hans hustru Adele, född Andersson 1924, dotter till muraren Bernhard Andersson på Bergbo (#B22). Hjalmar Rehn hade arbetat i 25 år som vaktmästare i Stockholm, men efter sjukpensioneringen bosatte han sig med hustrun på Marieberg.⁹³

Vem som bodde på torpet innan Albertina Gustavsson flyttade dit 1908 är oklart. På 1885 års karta finns det utsatt på nr 1189 (linda med torp).

Bild på huset finns i Ålandsboken 1963, sid. 836, och Ålandsboken 1993, sid. 715.

#B24. Solberga (Matilda Ingmans). Celia Johansson (född 1898) innehade sitt område enligt transportbrev av den 12 februari 1929. Dessförinnan hade hennes ogifta moster, mejerskan Matilda Ingman (1868–1928), varit innehavare enligt ett avtal från 1907. Celia Johansson begärde vid sammanträdet 1933 att få lösa in området med rätt till kobete, vilket hon också fick. På sockenkartan från 1920-talet

Hamnen i Bomarsund norr om fästningsruinen. Det var här som Prästöborna förtöjde eller drog upp sina ökor när de hade rott över sundet. På berget ligger Solberga (till vänster) och Marieberg (till höger). I högerkanten ses ångbåtsbryggan och ett par magasin. Bilden, tagen omkring 1930, är ett vykort.

⁹² Ålandsboken 1963, sid. 836.

⁹³ Nekrolog i Nya Åland 7 sept 1989.

Torpet Solberga norr om fästningsruinen medan huset ännu var relativt nytt och saknade panel.. Kvinnan är antagligen Matilda Ingman (1868–1928) som lät uppföra huset, enligt uppgift 1909. Foto: Ålands museum.

kallas stället »Ingman», och i folkmun har det också långt fram i tiden gått under namnet »Matilda Ingmans».⁹⁴

Den nya fastigheten, Solberga, bröts ut den 6 september 1939 och omfattade två skiften: dels tomten med husen norr om huvudfästet på berget ovanför ångbåtsbryggan och dels ett område söder om huvudfästet, vid Lumparns strand. Celia bodde på Solberga tillsammans med sin man, mejeristen Bernhard Kalm (1889–1965). Paret hade gift sig 1947. I början av 1960-talet, när Ålandsboken sammanställdes, uppgav de att fastigheten omfattade 3,05 hektar och att bostadshuset var uppfört 1909.⁹⁵

Tomten med husen är numera avskild till en egen fastighet, Gamla Solberga, som innehas av Jarl-Olof »Jalle» Karlsson (född 1957) med familj, son till Putte Karlsson på Furulund (#B26).

Förmodligen var det Matilda Ingman som bebyggde platsen, som på 1885 års karta ännu saknar bebyggelse.

Bild på huset finns i Ålandsboken 1963, sid. 835, och Ålandsboken 2003, sid. 1064.

#B25. Bergklippan (Lisa Sundmans, Posten). Backstugusittaren Elisabet »Lisa» Sundman (1851–1938) hade sedan 1863 innehaft en tomt jämte två gårdor som tillsammans omfattade en hektar samt

⁹⁴ Borghill Lindholm (febr 2011).

⁹⁵ Ålandsboken 1963, sid. 835.

rätt till kobete, tre famnar ved i året och fiske. Hon önskade lösa in området enligt gällande lag, meddelade hon vid sammanträdet 1933, vilket också beviljades. Fastigheten, som bröts ut 1939, fick det passande namnet Bergklippan och kom att bestå av tre skiften: Den bergiga tomten med husen norr om huvudfästet, belägen vid vägen mot ångbåtsbryggan och omedelbart efter avfartsvägen mot Notvikstornet, vidare ett skifte ett stycke norrut, invid vägen till Notvikstornet, där det fanns en liten åker (torde vara de gårdor som hon nämnde 1933) samt ett tredje skifte söder om fästningsruinerna, vid Lumparns strand.

Lisa Sundman var dotter till lotsåldermannen Samuel August Pettersson (1826–1914) och hans hustru Elisabet Charlotta Persdotter (1825–87), bägge hemma från Mångstekta. Fadern arbetade som lots i Bomarsund från 1851 till 1876, varefter han flyttade med familjen till Bredbolstad i Hammarland. Som lots bodde han först på Prästö och från 1871 i Bomarsund. Dottern Lisa gifte sig 1875 med styrmannen Karl August Sundman (1848–89) från Finby och fick med honom fem barn, som alla torde ha emigrerat till Amerika förutom en dotter som dog som artonåring.

Fadern Samuel Pettersson hade innehaft torpet innan dottern Lisa och hennes man tog över på 1870-talet när föräldrarna flyttade till Hammarland. Dottern uppgav att familjen haft stället sedan

Lisa Sundmans hus låg invid postvägen, strax norr om fästningsruinen. Postkontoret i Bomarsund var inrymt hos henne tills det på 1920-talet flyttades till gästgivargården (sedermera Furulund) strax intill. När Lisa Sundmans torp bröts ut fick det namnet Bergklippan. När bilden är tagen är ganska ovisst, sannolikt under något av 1900-talet två första decennier. Vykort ur Märten Sundbergs samling.

1863, men enligt kyrkboken återflyttade Samuel Pettersson till Skarpans först 1871. Det sistnämnda året torde vara det korrekta. Samuel Pettersson arrenderade 1864–69 Prästö holme, men från 1870 övertogs arrendet av skepparen Ludvig Lignell (1826–1910), som också var ölbryggare och bodde i Ämnäs i Finström. Denne stämde 1871 Pettersson inför tinget och krävde att han skulle flytta bort de hus som han uppfört på Prästö, eftersom han vägrade betala någon ersättning för marken där husen stod. Men Pettersson svarade att han inte bodde på Prästö utan »å Skarpans». Tydligt hade han förekommit Lignell och flyttat husen innan rättegången.⁹⁶

På fästningens tid i början av 1850-talet hade Samuel Pettersson bott tillsammans med de andra lotsfamiljerna på Prästö i gård nr 21, som förstördes i samband med kriget (se #P4). Sedan bodde han uppenbarligen kvar på Prästö som de flesta andra lotsar, och uppförde även en del hus åt sig, men när han 1870 förlorade arrendet av Prästö holme, valde han att flytta till andra sidan sundet till en plats strax norr om fästningsruinerna som tidigare torde ha varit obebyggd, enligt Graham Robins genomgång av det ryska kartmaterialet.⁹⁷

Samuel Pettersson var lots vid Bomarsunds lotsplats, där lotsarna »uppPASSA vid hamnen» för lotsning till Mosshaga, Järsö (i Föglö), Sottunga, Degerby eller Saggö, som det står i en tidningsnotis 1870.⁹⁸ Han betjänade också posten med skjutsning, vilket framgår av ett senatsprotokoll från 1880. Den plats dit han omkring 1870 flyttade sitt torp låg mycket bra till både för lotsning och skjutsning; postvägen passerade omedelbart intill och hamnen låg straxt nedanför huset.

Att Samuel Pettersson lämnade Bomarsund och flyttade till Hammarland vållade tydligen posten problem. Postkontoret i Mariehamn uppgav i en skrivelse 1880 att Pettersson tidigare hade bott »å Skarpans udde invid Bomarsund» och under menförestid och vid andra tillfällen betjänat posten med skjutsning från sitt hemvist vid ruinerna av Skarpans fästning, men att han hade flyttat därifrån. Han hade dock förklarat sig villig att återflytta under förutsättning att han slapp betala arrendet på tio mark årligen »för den bergklack å vilken hans hus äro uppförda», ett önskemål som senaten också accepterade.⁹⁹ Men trots det verkar Samuel Pettersson inte ha återvänt till Bomarsund. Kanske blev det istället dottern och mågen som skötte skjutsningen åt posten.

När en posthaltpunkt långt senare, den 1 april 1922, öppnades i Bo-

⁹⁶ Ålands häradsrätts dombok 31 jan 1871 § 48. Varför dottern uppgav att familjen haft stället sedan 1863 är oklart. Om det inte bara rör sig om ett skriv- eller minnesfel, skulle det kunna bero på att fadern arrenderat jordbruksmarken, de två gårdarna, sedan dess.

⁹⁷ Robins m.fl. 2004, sid. 47.

⁹⁸ Finlands allmänna tidning 19 aug 1870.

⁹⁹ Finlands allmänna tidning 19 aug 1870; Ålands kronofogde Ha 21, protokoll från senatens ekonomidepartement 12 mars 1880; Lantbruksavdelningen, Jordbruksbyrå Heb 1, beslut i senaten 13 febr 1880.

mar Sund blev Lisa Sundman den första föreståndaren, och hon hade posten inrymd i sitt hem. Efter fem år, 1927, tog Felix Karlsson på det närbelägna gästgiveriet Furulund (#B26) över som föreståndare och posten flyttades då till honom.¹⁰⁰ Men märkligt nog går Lisa Sundmans ställe under namnet »Posten» redan 1919 i en förteckning över backstugusittare.¹⁰¹

När Lisa Sundman make Karl August avled 1889 noterades husen i bouppteckningen: En boningsstuga med kammare och förstuga, värderad till 250 mark, och ett fähus med lada och lider, 15 mark.

Efter Lisa Sundmans död 1938 flyttade Johan Karlsson (1882–1959), Post-Janne kallad och tidigare bonde på gården Postens i Finby, in i huset med hustru och många barn. Senare blev hans dotter Rut, gift Järheden (1918–75) och bosatt i Sverige, ägare till Bergklippan som användes som fritidshus. Nu innehas stället av sonen Ove Järheden (född 1949), bosatt i Hägersten.¹⁰²

#B26. Furulund (Brofogdens, Gästgivars). Felix Karlsson innehade enligt kolonisationsstyrelsens transportbrev av 1921 ett område om cirka 7,5 hektar åker och tomt med rätt till kobete på fästningsområdet, vedbrand till husbehov samt fiske. Dessförinnan hade hans far innehaft stället enligt avtal från 1908. Felix Karlsson meddelade på sammanträdet 1933 att han önskade lösa in ett så stort område som möjligt.

Felix Karlsson (1884–1963) hade varit ångbåtskapten i Nyland, men återvände med hustrun Elsa, född Mårtensson (1889–1960), och två barn till Bomarsund och tog över stället efter föräldrarna, skepparen Karl Anders Karlsson (1849–1923) och hans hustru Vera, född Surin (1854–1919). De hade tidigare bott på Prästö, men övertog 1908 torpet Brofogdens¹⁰³, som stället då kallades efter en tidigare innehavare. Det var inte vilket torp som helst utan sedan länge också traktens gästgiveri. Karl Anders och Vera Karlsson, som både började närma sig sextioårsåldern, blev alltså på äldre dagar gästgivare med de olika åtaganden som det innebar, som inte bara var att stå till tjänst med mat och husrum utan också kunna bistå med skjuts om så önskades. Felix Karlsson fick lösa in torpet Gästgivars – så kallas det i handlingarna på 1930-talet – och ett relativt stort markområde runtomkring. Den nya fastigheten bröts ut den 6 september 1939 och fick namnet Furulund. I början av 1960-talet omfattade den 32 hektar varav 5,25 hektar odlad jord samt bostadshus uppfört 1859.¹⁰⁴

Efter Felix Karlsson övertogs Furulund – med gästgiveri och

¹⁰⁰ Karhu & Wikstrand 1988, sid. 67.

¹⁰¹ Lantbruksavdelningen, Jordbruksbyrån: Handlingar rörande Prästö 1880–1970, Hei 1: Protokoll den 17 maj 1919.

¹⁰² Muntliga uppgifter från Borghill Lindholm, Ola Andersson med flera.

¹⁰³ Muntlig uppgift från Ragnvi Karlsson.

¹⁰⁴ Ålandsboken 1963, sid. 834.

Den tidigare gästgivargården Furulund byggdes av allt att döma som en lantarbetarbostad 1859 av dåvarande drängen, senare brofogden, gästgivaren och poliskonstapeln Mats Persson (1824–1900). Ursprungligen var huset helt säkert av betydligt mer blygsamma dimensioner. Foto: förf. 2011.

även postkontor¹⁰⁵ – av sonen Bertel »Putte» Karlsson (1915–96) och hans hustru Ragnvi, född Lindfors 1936. Putte Karlsson var åkeri-ägare och körde buss till och från Mariehamn, men sadlade liksom farföräldrarna om som äldre och blev turistföretagare. På 1970-talet öppnade Puttes camping på Furulunds åkrar alldeles invid ruinerna av Bomarsunds huvudfäste.¹⁰⁶

Det gamla namnet Brofogdens hade stället efter Mats Persson (1824–1900), som 1859 flyttade till Bomarsund med sin familj och arbetade som dräng för arrendatorn av fästningsområdet, Carl Gustaf Lindström. Hustrun Eva Kajsa Svibergsson dog redan 1860, och Mats Persson gifte 1862 om sig med Johanna Johansdotter (1837–1919). Från 1865 är han i mantalslängderna noterad som torpare i Bomarsund, men 1868 flyttade han med familjen till Finby nr 7, Kuggens, där han var bonde ett par år. Det gick tydligen mindre bra för i början av 1870-talet återvände han till Bomarsund och blev fogde hos arrendatorn Lindström ett par år innan han 1873 fick tjänsten

¹⁰⁵ Felix Karlsson hade 1927 övertagit postkontoret i Bomarsund efter Lisa Sundman (se #B25). Det flyttade då från hennes ställe till Gästgivers (Furulund), där det blev kvar till indragningen den 29 nov 1985, enligt Karhu & Wikstrand 1988, sid. 67.

¹⁰⁶ Tidningen Nya Åland den 13 mars 1996. Se också Lindholm 2006, sid. 101 f.

som brofogde. Senare, från omkring 1885, var han också gästgivare,¹⁰⁷ och omkring 1890 ändras titeln brofogde till poliskonstapel.

Mats Persson bodde redan hösten 1860 i egna hus i Bomarsund. Det framgår av bouppteckningen efter första hustrun som nämner en boningsstuga med bod och farstu samt en foderlada, värderade till 25 respektive 5 rubel silver. Det verkar alltså som om Mats Persson redan i samband med att han flyttade till Bomarsund uppförde egna hus där. Även om vi inte med säkerhet kan säga var dessa låg, är det rimligt att anta att de utgör början till det som skulle bli gården Furulund. Men platsen hade varit bebyggd redan på fästningens tid. Enligt Graham Robins karta över området fanns här sedan 1842 ett hus för en överofficer.¹⁰⁸

I ett syneinstrument från 1873 räknas torpen på fästningsområdet upp, bland dem »Bomarsund» som gjorde ett dagsverke i veckan åt fästningsområdets arrendator.¹⁰⁹ Det torpet torde motsvara sedermera Furulund. På 1885 års karta återfinns stället som nr 1215 (linda med

Bostadshuset på Bastuudden som lotsen Manne Söderström (1892–1947) uppförde 1913. De två barnen kan förmodas vara hans. Med första hustrun Hulda född Karlsson (1889–1927) hade han fyra barn, födda 1911, 1914, 1915 och 1916. Bilden torde vara tagen i slutet av 1910-talet. Den hitre delen saknar fortfarande panel. Bakom staketet till höger skymtar ladugården. I förgrunden ses en brunnstimra (ett skydd över brunnen). Foto: Anselm Sjöblad (1889–1980). Hans glasplåtar ägs av Lauri Åkerblom i Kumlinge, som välvilligt ställt bilden till förfogande.

¹⁰⁷ Han nämns som gästgivare i 1885 års mantalslängd. Det var gästgiveriet i Mångstekta som hade flyttats till Bomarsund, enligt tidningen Åland 18 okt 1893. Vid tinget den 25 jan 1898 § 29 noterades att gästgiveriet i tolv år hade varit förlagt till Bomarsund.

¹⁰⁸ Robins m.fl. 2004, sid. 47.

¹⁰⁹ Ålands kronofogde volym Ha 21, uppskattning Bomarsunds före detta fästningsområdes förmåner, förrättad den 20 augusti 1873.

Huset på Bastuudden brann sommaren 2009 och blev så skadat att det senare revs. På andra sidan sundet skimtar lotsarnas vaktstuga (den lilla vita byggnaden), där lotsen Manne Söderström arbetade. Att han fick nära till jobbet hade han säkert i åtanke när han valde plats för sitt nya hus. Foto: förf. 2011.

gästgiveri därå). I bouppteckningen efter Mats Persson, upprättad 1900, räknas husen på Brofogdens upp: En boningsbyggnad, värderad till 1500 mark, en bagarstuga, 200 mark, ett stall med lada, 150 mark, ett fähus med lada och lider, 100 mark, ett magasin, 10 mark, samt en vädermjölkvarn, 150 mark.

Mats Perssons enda barn, dottern Matilda (1864–1940), gifte sig 1901 med Reinhold Rosenberg (1863–1926), sjökapten och bonde på gården Rosenberg och son till Mats Fredrik Rosenberg, som inte bara var bonde på Rosenberg utan också från 1880 arrendator av Bomarsunds fästningsområde. Det bör ha varit Matilda och modern Johanna som 1908 sålde Brofogdens till familjen Karlsson.

Bild på huset finns i Ålandsboken 1963, sid. 834, och Ålandsboken 2003, sid. 1065.

#B27. Bastuudden (Söderströms). Lotsen Emanuel »Manne» Söderström (1892–1947) hade sedan 1913 innehaft sitt område, som omfattade endast en tomt. Han önskade lösa in den med rätt till slätter, vedbrand och fiske, enligt protokollet från sammanträdet 1933. I Ålandsboken 1963 anges att bostadshuset på Bastuudden var uppfört 1913 och att stället hade tillhört familjen sedan samma år.¹¹⁰

Den drygt tjugoföråriga Manne Söderström hade således anlagt tor-

¹¹⁰ Ålandsboken 1963, sid. 834.

pet, och han kom att bo där livet ut. Stället var väl valt för en lots vid Bomarsunds lotsplats; på Prästö tvärs över sundet fanns lotsstugan. Manne Söderström var son till lotsen Viktor Söderström (1857–1915) som bodde på Furumo (#P31) på Prästö, vilken i sin tur var lotsson från Sottunga.

På 1885 års karta är platsen obebyggd, dock fanns en ruin ungefär där torpet senare uppfördes. Med tanke på namnet Bastuudden kan den förmodas vara resterna av en bastu som använts under fästningens tid. Så verkar också ha varit fallet. Enligt Graham Robins karta¹¹¹ fanns redan 1831 en bastu på udden som 1844 flyttades till Notvikens strand. Möjligen använde Emanuel Söderström den gamla bastugrunden när han uppförde sitt torp.

I samband med att torpen i Bomarsund och på Prästö skulle friköpas på 1930-talet konstaterade landskapsarkeologen Matts Dreijer att tre tomter låg inom gränserna för Bomarsunds historiska minnesmärke, nämligen Oskar Ahlstrands, Emanuel Söderströms och Irene Karlssons. Han begärde därför att de skulle flyttas från detta område. Så beslöts också senare, och legogivaren, de åländska landskapsmyndigheterna, skulle stå för kostnaderna.¹¹²

Söderström fick sitt nya område strax söder om platsen där Ahl-

Vägen utmed stranden söder om fästningsruinen. Till vänster ses resterna av de stora magasin som fanns här på fästningens tid och som brändes ner inför anfallet 1854. På ruinen närmast stod torpet Efraimssons (eller Efraims). Det uppfördes 1888 och ska ha bränts ner i mitten på 1930-talet. Till vänster om fotografen (utanför bild) finns ännu grann-torpet Ahlstrands, som är äldre än Efraimssons (det återfinns på 1885 års karta). Foto: förf. 2011.

¹¹¹ Robins m.fl. 2004, sid. 47.

¹¹² Lantmäteriförrättning nr 41322, 1936–37, § 13.

strands och Efraimssons torp låg, vid stranden mellan pirarna. Det bröts ut 1939 och erhöll namnet Strandbacken. Men torpet på Bastuudden flyttades aldrig. Efter lotsen Söderström beboddes det av hans andra hustru, Hilda född Karlsson (1893–1989), varefter huset 1993 övertogs av krögaren Harry Grunér som använde det som fritidshus. Arrendet på marken förlängdes till 2013, men i juni 2009 brann det kulturminnesmärkta huset ner och skadades så svårt att återstoden senare revs.¹¹³

Bild på huset finns i Ålandsboken 1963, sid. 834.

#B28. Efraimssons. Irene Karlsson meddelade vid sammanträdet 1933 att hon enligt testamente efter Efraim Efraimsson som dött den 20 maj 1933 innehade Efraimssons backstuguområde, som hon önskade lösa in enligt gällande lag. Efraimsson hade haft området i 45 år, alltså sedan omkring 1888. På sockenkartan från 1920-talet kallas torpet »Efraimsson».

Landskapsarkeologen Matts Dreijer konstaterade i samband med att torpen skulle lösas in att tre tomter låg inom gränserna för Bomarsunds historiska minnesmärke, nämligen Oskar Ahlstrands, Emanuel Söderströms och Irene Karlssons, och begärde att de inte skulle få friköpas på befintlig plats. Så blev också beslutet, och legogivaren – de åländska landskapsmyndigheterna – skulle stå för kostnaderna för att flytta husen.¹¹⁴ Ahlstrand och Söderström fick sina nya tomter strax söder om den plats där Ahlstrands och Efraimssons torp var belägna, medan Irene Karlsson istället erhöll ett tidigare obebyggt område invid gränsen till Finby på bägge sidor om den dåvarande landsvägen. Hennes tomt fick namnet Åkerhyddan (#B14) när den bröts ut 1939.

Arbetaren Efraim Efraimsson (1853–1933), en finne hemma från Gustavs, hade 1887 flyttat med familjen från Vårdö till Bomarsund, där han byggde ett torp bara några tiotal meter öster om ett redan befintligt torp (sedermera Ahlstrands, #B29). Som grund utnyttjade han en del av en väldig magasinsgrund från fästningens tid.¹¹⁵ På 1885 års karta finns endast ett torp i området (sedermera Ahlstrands), också det uppfört på en magasinsgrund.

Efraim Efraimsson var gift med Augusta Nordberg (1864–1920) från Mosshaga i Sottunga och makarna hade sex barn, varav flertalet emigrerade till Amerika. Efter hustruns död flyttade en hushållerska, Irene Karlsson, född 1879 i Nagu, in hos Efraimsson tillsammans med sin dotter Anna (1905–91), som 1928 gifte sig till Vargata

På 1933–34 års karta över Bomarsund ses magasinsgrunderna (de långsmala rektanglarna som delvis är fyllda med rött) och på dem Ahlstrands torp till vänster och Efraimssons till höger. Torpen är byggda längst i väster på varsin grund (husen är utmärkta som mindre rektanglar i orange färg). Kartan förvaras i Riksarkivet i Helsingfors.

¹¹³ Nya Åland 11 och 15 juni 2009 (internetversionerna av texterna).

¹¹⁴ Lantmäteriförrättning nr 41322, 1936–37, § 13.

¹¹⁵ Att huset delvis var byggt på en magasinsgrund framgår tydligt av 1930-talets kartor. Magasinsgrunden är noterad i den arkeologiska inventering som gjordes 2004 (objektnr 2296), men då observerades inte den yngre konstruktionen i grundens sydvästra hörn (Gustavsson & Lucenius 2004, sid. 41).

Ahlstrands torp ligger vid stranden ovanför den norra piren söder om fästningsruinen. Huset är byggt på en gammal magasinsgrund och fanns redan 1885. Foto: förf. 2011.

i Vårdö. Det var till Irene Karlsson som Efraim Efraimsson sedan testamenterade torpet. Men hon verkar inte ha bott kvar där särskilt länge efter hans död, utan flyttade först till Haraldsby och 1940 till Mariehamn, där hon arbetade som städerska. Hon gifte sig 1941 med en sjöman Ecklin, men maken avled redan 1947.

Numera är Efraimssons torp sedan länge borta. När mer exakt huset revs är obekant (enligt uppgift ska det ha bränts ner av Irene Karlsson kort efter Efraim Efraimssons död).

#B29. Ahlstrands (Johanssons, Oxhågnaden). Sjömannen Oskar Ahlstrand (1872–1952) hade sedan 1898 innehaft ett ca 0,5 hektar stort område och från 1919 också rätt till kobete, vedbrand och fiske. Han önskade lösa in området med en slätte samt kobete, uppgav han vid sammanträdet 1933. Torpet är uppfört på en gammal magasinsgrund från Bomarsundstiden och återfinns på 1885 års karta (på nr 1287). När det byggdes är inte närmare känt, mer än att det måste ha varit efter 1854 (då magasinen förstördes) men innan 1885 (då kartan upprättades). Inte heller är det känt vem som bodde på torpet innan familjen Ahlstrand.

Oskar Ahlstrand, som från början hette Oskar Johansson, var hemma från torpet Svenstjälpa i Vårdöby. Modern, Josefine Sjöroos, var ogift och dog av lungshot när sonen var nio år gammal. En moster var Viktoria Sjögren som bodde på torpet Askleden på Prästö (#P28). Oskar Ahlstrand gifte sig i tjugoårsåldern med Ida, född Karlsson (1874–1951), som också var hemma från Vårdöby, men hennes familj hade när hon var liten flyttat till Vittisbofjärd i Finland och senare till Emkarby i Finström. Oskar Ahlstrand vistades i flera omgångar i Amerika, åtminstone omkring 1900–10 och i början av 1930-talet.

Barnen flyttade från Åland, flertalet till Sverige, och så gjorde också makarna Ahlstrand på äldre dagar. Bägge avled i Stockholm.

I samband med att Ahlstrands torp på 1930-talet skulle friköpas konstaterade landskapsarkeologen Matts Dreijer att tomten, liksom två andra i närheten, låg inom gränserna för Bomarsunds historiska minnesmärke. Han begärde därför att husen skulle flyttas ut från området. Så blev också beslutet, och det skulle ske på legogivarens – de åländska landskapsmyndigheternas – bekostnad.¹¹⁶ Ahlstrands nya tomt, belägen ett stycke söder huset, bröts ut 1939 med namnet Stenhammar. Men det gamla huset kom aldrig att flyttas, det står fortfarande kvar på sin ursprungliga plats. Ett nytt arrendekontrakt på tjugofem år upprättades 1940 mellan Oskar Ahlstrand och landskapet med villkoret att Ahlstrand skulle avstå från det flyttningsbidrag han hade blivit tillerkänd när tomterna löstes in. Att torpet fick stå kvar torde alltså bero på att landskapet ville slippa undan en utgift.

Ett äldre namn på torpet är Johanssons¹¹⁷ – så kallades det innan familjen omkring 1920 antog namnet Ahlstrand. Det har också kallats Oxängs eller Oxhägnaden. Namnet Oxängs används i en förteckning från 1915 över torpen och backstugorna under Bomarsunds gård,¹¹⁸ medan namnet Oxhägnaden används i arrendekontraktet från 1940. Oxhägnan – så skrivs namnet på moderna kartor – är namnet på området där torpet ligger.

#B30. Bomarsunds pensionat. Den första turistsatsningen inom det gamla fästningsområdet var Bomarsunds pensionat, som tillkom i början av 1930-talet. Våren 1932 godkände landskapsnämnden de ritningar till en gästgiveri- och pensionatsbyggnad som bonden Johan Karlsson i Finby önskade uppföra i Bomarsund och samma höst undertecknades ett arrendekontrakt med honom på en 0,49 hektar stor tomt »söder om ruinerna i förgreningen mellan landsvägen och vägen till norra vågbrytarn».¹¹⁹

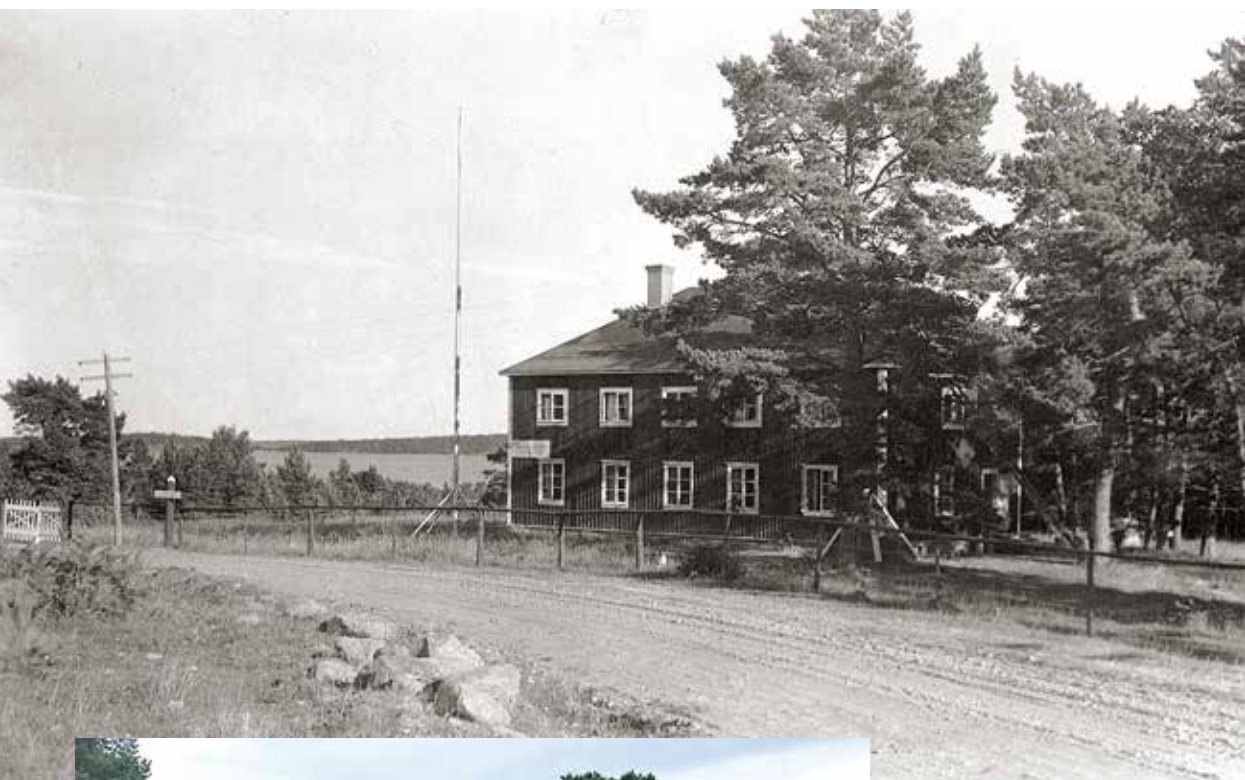
Vid den här tiden, i slutet av 1920-talet och början av 1930-talet, fick allt fler människor i Sverige och Finland råd att unna sig

¹¹⁶ Lantmäteriförrättning nr 41322, 1936–37, § 13.

¹¹⁷ Så exempelvis i tidningen Åland den 9 aug 1906, där det nämns att två så kallade Amerikaänkor på torpen Efraimssons och Johanssons i Bomarsund ordnade rysliga orgier med ryska soldater och matroser (rubriken är: Skamlöst lif på Prästö och Bomarsund). De som på detta bryska vis pekades ut i tidningen var Oskar Ahlstrands hustru Ida och Efraim Efraimssons hustru Augusta, vars makar befann sig i Amerika. Den närmast infama tonen i tidningsartikeln har helt säkert en politisk klangbotten. Den ryska militären hade just etablerat sig på Prästö samtidigt som de senaste åren hade präglats av förryskningssträvanden i Finland. Ålänningar som umgicks med ryssar sågs uppenbarligen med oblidla ögon av tidningen.

¹¹⁸ Ålands kronofogde Ha 21, fascikeln syneinstrument 1869–1915, syn 13 okt 1915.

¹¹⁹ Tidningen Åland den 9 april 1932; Lantbruksavdelningen, Jordbruksbyrån: Handlingar rörande Bomarsund 1880–1979, Heb 1, arrendekontrakt 16 nov 1932.

några veckors ledighet på sommaren. En ny sorts turism – att bo bekvämt på pensionat, utan att behöva tänka på vardagens bestyr – blev snabbt populär. På Åland öppnade sommarpensionat inte bara kring Mariehamn utan här och där runt om i landskapet. Konkurrensen måste ha varit hård. För Johan Karlsson (1882–1959), bonde på Postens i Finby, slutade äventyret i konkurs och han tvingades flytta med familjen till Lisa Sundmans torp invid ruinerna av huvudfästet (Bergklippan #B25).

Arrendet på Bomarsunds pensionat övertogs 1936 av dottern Kristina Karlsson (1910–82), som 1940 flyttade från Bomarsund till Helsingfors. Om enstaka pensionat tidigare hade haft det tufft i kon-

Bomarsunds pensionat uppfördes i början av 1930-talet och var den första större turistsatsningen vid de gamla fästningsruinerna, som ända sedan slaget 1854 hade varit en sevärdhet och turistattraktion. Men pensionatet blev ingen lönsam affär. Senare fanns i byggnaden ett värds hus som var öppet sommartid. Huset revs på 1990-talet. Fotografiet ovan är ett vykort från 1930-talet (Ålands museums samlingar). En bild från samma plats i dag visar att fästningsområdet tyvärr har tillåtit växa igen och delvis tas över av skogen, vilket medfört att många utsikter har försvunnit. På senare år har insatser gjorts för att åter öppna upp landskapet, dock ännu inte just här. Foto: förf. 2011.

Den lilla Ljungbergska villan vid stranden strax söder om fästningsruinen har utsikt över Simviken. Den uppfördes på 1930-talet av lärarinnan Elly Johansson och var redan från början ett sommarhus. Foto: förf. 2011.

kurrensen var det inget mot det dräpdrag som andra världskrigets utbrott hösten 1939 innebar. Hela näringen slogs ut när gränserna runt Åland stängdes och turister inte längre tilläts komma till landskapet.

Det gamla pensionaten kom senare att fortsätta som Bomarsunds värdshus och byggdes även till i olika etapper, på 1970- och 1980-talen, men på 1990-talet revs byggnaden.

Bild på huset finns i Ålandsboken 1993, sid. 715.

#B31. Ljungbergska villan. Skolkökslärarinnan Ellida »Elly» Johansson (1897–1965), bonddotter från Andersas i Finby, arrenderade 1931 en strandtomt på 1.220 kvadratmeter, »belägen söder om ruinerna och norr om det så kallade Efraims torp», och redan samma år lät hon uppföra en villa på tomten. När det några år senare blev fråga om att friköpa arrendetomterna inom fästningsområdet, begärde hon att få lösa in området något förstorat åt sydsydväst samtidigt som hon önskade ett servitut för vägen till brunnen. Men hon nekades, sannolikt därför att tomten låg alltför nära fästningsruinen. Elly Johansson gifte sig på äldre dagar, 1945, med lektorn Tor Ljungberg (1892–1971). Paret bodde i Helsingfors. Efter makens död övertogs arrendet 1972 av Stiftelsen för Åbo akademi.¹²⁰

Numera innehåller den prydliga lilla villan vid Lumparns strand – utan bevämligheter som vatten och avlopp – av Ålands landskapsregering och används sommartid som forskarbostad av museibyråns personal. Samtidigt är byggnaden ett bra exempel på ett tidigt fritidshus i landskapet. Numera kallas den Villa Simviken.¹²¹

¹²⁰ Skogsjö 2003, familj 393, och Lantbruksavdelningen, Jordbruksbyrå: Handlingar rörande Bomarsund 1880–1979, Heb 1: arrendekontrakt 3 febr 1931 med senare förlängningar.

¹²¹ Elisabeth Palamarz (muntligt, juni 2011).

#B32. Björkliden. Bostadshuset uppfördes 1952 på landskapets arrendemark av Sven Jansson (född 1920) och hans hustru Ulla, född Karlsson (1927–97). Huset och ett område däromkring friköptes 1965 som fastigheten Björkliden, vilken 1991 slogs samman med en fastighet som gränsade i söder. Sven Janssons två söner, Sven-Olof Jansson (1949–96) och Per-Ulf Jansson (född 1952), har brutit ut varsin fastighet från Björkliden, kallade Tallbacken och Lindan, som de på 1980-talet bebyggde med egnahemshus.

Bild på huset finns i Ålandsboken 1963, sid. 837, Ålandsboken 1993, sid. 714, och Ålandsboken 2003, sid. 1057 och 1060.

TORP SOM INTE KUNNAT PLACERAS GEOGRAFISKT

I källorna omtalas emellanåt personer som har ägt hus i Bomarsund och Skarpans, utan att det har gått att klargöra vilket torp som avses. Dessa personer förtecknas här nedan med de uppgifter som är kända om torpet.

#B33. Karl Ulrik Björk. Bokbindaren Karl Ulrik Björk (1801–54), som var född i Stockholm, inflyttade 1833 med familjen från Helsingfors till Sund och bodde i Tosarby och Finby innan han 1837 flyttade till fästningsområdet, där han bodde i gård nr 57. Han dog i den koleraepidemi som härjade på Åland i samband med kriget.

Bouppteckningen efter Björk, upprättad den 8 november 1854 bara några månader efter fästningens fall, upptar gården under nr 57 »bestående av sal, kammare, kök och förstuga», värderad till 12 rubel silver, och ett ladugårdshus, värderat till 4 rubel, vilket visar att hans hus måste ha klarat sig från att förstöras under kriget. Var gården låg mer exakt har tyvärr inte varit möjligt att fastställa, den återfinns inte på bevarade kartor.¹²² Men av ett rättegångsprotokoll från 1860 framgår att bokbindarens änka Anna Björk och hennes dotter Sofia bodde vid Lagmans, vilket stämmer bra med gårdsnumret. Kapten Wikbergs gård, som också låg på Lagmansområdet och klarade sig från att förstöras under kriget, hade nummer 58 och Björks gård 57. Troligen motsvarar bokbindare Björks gård något av torpen på Lagmans (#B4 eller B5).

Hans änka, Anna Sofia Björk, född Dahlberg (1802–62), bodde ännu 1859 med yngsta dottern, som också hette Anna Sofia, i Bomarsund (Skarpans), men begav sig sedan till Sankt Petersburg där hon dog och begravdes, förmodligen hos sonen Karl Anton Björk (1827–93) som var bokbindare i den ryska huvudstaden. Men en bo-

¹²² Den enda ryska karta som redovisar gårdsnumren på privata hus är VIK107 från 1844, som tyvärr inte omfattar Lagmansområdet. På VIK107 återfinns hus i Skarpans och Förstaden (nr 1–16), hus vid Bomarsund (nr 17–20) och hus på Prästö nr 21–45). I mantalslängderna från 1849 och i Skarpans kyrkbok 1852–54 finns också gårdar med numren 46–65, som alltså inte har återfunnits på någon karta. Tack till Graham Robins som letat igenom kartorna på jakt efter gårdsnummer!

uppteckning efter henne upprättades på Åland i närvaro av dottern Anna Sofia. Husen beskrivs på ungefär samma sätt som 1854: En byggnad bestående av sal, kammare och kök, värderad till 60 mark, och ett gammalt fähus med lada och låna, 20 mark.

#B34. Johan Petter Sundbäck. Kronolotsen Johan Petter Sundbäck (1812–63) flyttade 1842 till fästningsområdet, där han var »kronolots å Bomarsund» (enligt lysningsboken) och bodde i lotsarnas hus på Prästö (gård nr 21). Omkring 1848 skrevs han som avskedad. Kanske berodde det på alkoholproblem: »Pliktat i Åbo för första resan fylleri, dito för andra resan och sabbatsbrott, tilltalad för tredje resan 10 februari 1853, målet tagit uppskov», noterade prästen i Skarpans kyrkbok. Som avskedad lots verkar han ha bott i Skarpans (så enligt födelseboken när barnen föddes 1851 och 1853). Efter fästningens fall 1854 flyttade han till Finby, men återvände 1856 till Skarpans och bodde där till sin död. Husen räknas upp i bouppteckningen efter honom: Ett gammalt boningshus av fyra väggar, 5 rubel silver, en bod, 2 rubel, ett litet fähus och en liten lada, bestående vardera av trenne väggar utav gamla bräder, 1 rubel, samt ett litet lider på fyra stolpar, 25 kopek. Hans änka, Anna Stina Eriksdotter (1811–93), bodde kvar i Bomarsund till sin död trettio år senare.

#B35. Otto Pettersson. Sockenmuraren Otto Pettersson (1826–1903) bodde en kortare period, omkring 1865–72, med familjen i Bomarsund. I bouppteckningen efter hans första hustru Serafia Eriksdotter (1825–66) framgår att familjen hade egna hus: En torpstuga utan förstuga samt ett fähus med lada och låna, värderade till 65 mark tillsammans. Därefter var Otto Pettersson en tid bonde i Bistorp i Lemland, men flyttade senare till Sverige och avled på fattighuset i Västrum i Småland. – Efter fästningens fall sommaren 1854 blev tio ålänningar, bland dem torparen Otto Pettersson i Finby, anklagade för att ha inlåtit sig i förrädiska stämplingar med landets fiender (landsförräderi). De skulle på olika sätt ha hjälpt de fientliga trupperna, bland annat som vägvisare. Samtliga frikändes.

#B36. Karl Anders Westerlund. Drängen Karl Anders Westerlund (1832–78) bodde först i Persby i Sund innan han 1872 flyttade till Bomarsund (Skarpans) och skrevs som inhyses. I bouppteckningen efter honom nämns husen som han och hustrun ägde: En boningsstuga med kammare och förstuga, värderad till 350 mark, och ett fähus med lada och lider, 25 mark. Hustrun Anna Sofia, född Winberg (1839–91), bodde kvar i Bomarsund livet ut, men i hennes bouppteckning från 1891 nämns inga hus. Dessa verkar hon alltså som änka ha sålt. Makarna hade inga barn.

#B37. Josef Henriksson. Josef Henriksson (1825–79), en finne hem-

ma från Gustavs, bodde från 1859 med familjen som dräng i Bomarsund (förutom 1860–61 då han var dräng i Sandö i Vårdö). Enligt bouppteckningen efter honom, upprättad 1879, ägde familjen en torpstuga som bestod av en boningsstuga med förstuga, värderade till 75 mark. Hans änka, Matilda, född Johansdotter i Sandö (1834–91), bodde kvar på torpet i Bomarsund. Bouppteckningen efter henne redovisar en boningsstuga, värderad till 50 mark. Vad som sedan hände med torpstugan är oklart, men den måste rimligen vara identisk med den statkarlsbyggnad, kallad Josefas, som omtalas när husen på Bomarsunds gård värderades den 10 augusti 1928. Den beskrivs då som ett hus av stock med stuga, kammare och förstuga. Pärttakket var dåligt, stenfot saknades, likaså knut- eller fönsterfordringar. Men samtidigt noterades att byggnaden var under uppförande och sedan att den hade nytt pärttak och stenfot.¹²³ Det verkar alltså som om huset fick en rejäl upprustning i slutet av 1920-talet.

#B38. Samuel Johansson. Försvarskarlen Samuel Johansson (1816–81), hemma från Finby i Sund, flyttade enligt kyrkboken 1880 med familjen till Bomarsund (Skarpans), där han avled redan påföljande år.¹²⁴ Hustrun Ulrika »Ulla» Karlsdotter (1827–91) var hemma från Listersby i Vårdö. I bouppteckningen efter henne framgår att familjen ägde ett boningshus, värderat till 100 mark, och ett ladugårdshus, värt 35 mk. Stället torde sedan ha använts av sönerna, som av någon anledning valde att kallas sig Karlsson. Gustav Viktor emigrerade 1892 till Amerika, Karl Johan dog 1899 som sjöman och August flyttade 1900 från Bomarsund till Strömma i Saltvik (han antog senare namnet Sundén).

#B39. Emanuel Lindholm. Arbetaren och sjömannen Emanuel Lindholm (1857–1914), torparson från Finby, bodde från omkring 1886 med familjen i Bomarsund (Skarpans) på ett ställe som han betalade med 16 dagsverken om året i tomthyra.¹²⁵ I början av 1900-talet emigrerade han med familjen till Amerika och bodde 1903 i New Jersey när ett barn föddes. I kronofogdens passförteckning återfinns han 1897 och 1901 (och 1876, så han hade redan i sin ungdom varit i Amerika), medan hustrun Anna Serafia Olofsdotter (1858–1938) och barnen Hjalmar, Karl, Fanny, Johannes, Elin och Anna finns note-

¹²³ Lantbruksavdelningen, Jordbruksbyrån: Handlingar rörande Bomarsund 1880–1979, Heb 1, fascikeln Ekonomisk besiktning 1863–1980.

¹²⁴ I bouppteckningen, upprättad 21 mars 1881, anges Finby som hans hemort och »en boningsstuga», värd 50 mark, nämns bland tillgångarna. Det är tveksamt om detta hus är detsamma som senare nämns i hustruns bouppteckning, eftersom varken hemby, värde eller beskrivning stämmer. Det kan tyda på att det var änkan som flyttade till torpet som nämns i hennes bouppteckning och att Samuel Johansson aldrig bodde där.

¹²⁵ Ålands kronofogde Ha 21, fascikeln syneinstrument 1869–1915: ekonomisk besiktning 10–11 nov 1886.

rade 1902. Det tyder på att han emigrerade först och att familjen följde efter senare. Men i mantalslängderna för blir familjen skriven i Bomarsund till 1909, först 1910 är familjen antecknad som »orten avviken». Men att hustrun Anna och de sex barnen Hjalmar, Karl, Fanny, Johannes, Elin och Anna, det äldsta tretton och det yngsta fyra år, verkligen emigrerade 1902 framgår av immigranthandlingar från Ellis Island; de avseglade med ångaren Celtic från Liverpool den 23 maj.

#B40. Viktor Grönlund. I förteckningen över backstugusittare i 1886 års ekonomiska besiktning över fästningsområdet omtalas »August Grönlund» som gjorde 16 dagsverken i hyra för sitt ställe.¹²⁶ Namnet är dock fel. Egentligen avses arbetaren Viktor Grönlund (1843–1926), född i Bjärnä (mellan Åbo och Ekenäs), som bodde i Björsboda i Föglö innan han 1887 flyttade till Bomarsund, där han 1889 gifte sig med Vendla Sofia Karlsdotter (1864–97), torpardotter från Södra Granö i Vårdö. Makarna flyttade omkring 1893 till Mångstekta i Sund och blev torpare. Efter hustruns död gifte Viktor Grönlund om sig med Anna Karolina Eriksdotter (1854–1939), dotter till en häradsdomare i Björsboda.

#B41. Konstantin Andersson. Skepparen Konstantin Andersson (1852–1909), hemma från Töftö, bodde med familjen en kortare tid omkring 1889–94 i Bomarsund. I 1891 års ekonomiska besiktning över fästningsområdet omtalas han som bosatt i en backstuga som han betalade med 16 dagsverken om året i tomthyra. Han hade enligt kyrkböckerna 1882 flyttat med familjen från Töftö till Prästö, där han bodde till omkring 1889 (okänt i vilket torp), då han flyttade till Bomarsund innan han 1894 fortsatte till Mariehamn och blev gårdsägare. Han arbetade under en följd av år som befälhavare på passagerarångaren Mariehamn.¹²⁷ Konstantin Andersson var gift med Olga, född Jansson (1862–1900), som var född på Prästö och dotter till lotsen Gustav Jansson (1822–71) och hans hustru Erika, född Sommarström (1835–86) på det torp som senare bröts ut med namnet Linden (#P7).

#B42. Emil Karlsson. Garvaren Emil Karlsson (1860–1917) finns i de ekonomiska besiktningarna 1891 och 1896 antecknad som backstugusittare i Bomarsund på ett ställe som han betalade med 16 dagsverken om året i tomthyra. Inligt kyrkböckerna inflyttade han 1886 från Finström till Sund och skrevs som garvare under Vivastby nr 2, Västergård, men flyttade 1896 till Lemland och blev landbonde i

¹²⁶ Ålands kronofogde Ha 21, fascikeln syneinstrument 1869–1915: ekonomisk besiktning 10–11 nov 1886.

¹²⁷ Tidningen Åland 22 maj 1909. Att han bodde en tid i Bomarsund framgår av mantalslängderna, däremot inte av kyrkböckerna.

Rörstorp innan han år 1900 flyttade med familjen till Mariehamn och skrevs som gårdsägare. Också i mantalslängderna är han skriven med familjen i Vivastby, inte i Bomarsund. Hur det kom sig att han innehade ett torp i Bomarsund, trots att han uppenbarligen bodde i Vivastby, är oklart.

#B43. Johan Mattsson. Arbetaren Johan Mattsson (1847–1908), hemma från Loimijoki, var arbetare och bodde med hustrun i Bomarsund (Skarpans), men flyttade 1893 till Lemland och skrevs som arrendator och sedan arbetare i Rörstorp och från 1901 som inhyses i Knutsboda. Hustrun hette Maria Eriksdotter (1843–1906) och var hemma från Munsala i Österbotten. Makarna nämns i 1891 års ekonomiska besiktning över Bomarsunds gård som bosatta i en backstuga som de betalade med 16 dagsverken om året i hyra (i motsvarande dokument från 1886 nämns de däremot inte).

#B44. Karl Johan Ingman. Karl Johan Ingman (1826–1900) hade varit bokhållare hos handelsman Makejeff i Skarpans, men blev senare handlande i Mariehamn. Han var gift med Albertina, född Bamberg i Syllöda i Saltvik (1834–1902). Makarna bodde på äldre dagar i Finby, där en son hade drivit lanthandel i början av 1880-talet. Omkring 1899 flyttade de till Bomarsund (Skarpans) där de avled inom några år, men var i Bomarsund de bodde är oklart. I hustruns bouppteckning 1902 upptas en boningsbyggnad med uthus, värderad till 300 mark. En dotter till dem var mejerskan Matilda Ingman som byggde det ställe som senare fick namnet Solberga (#B24).

#B45. Johan Erik Persson (Jan Erikas). Sjömannen och arbetaren Johan Erik Persson (1832–1914) flyttade på 1870-talet med hustrun Elisabet, född Andersdotter (1842–1926), till Bomarsund (Skarpans). Han var hemma från Strömbolstad i Sund och bror till brofogden och gästgivaren Mats Persson (se Furulund #B26), medan hustrun var bonddotter från i Töftö i Vårdö. I bouppteckningen efter Johan Erik Persson, som i handlingarna ofta kallas Pettersson, upptas ett boningshus värt 100 mark och ett ladugårdshus värt 25 mark. När skriftliga arrendekontrakt upprättades 1919 fick änkan Elisabet Pettersson arrendera sin tomt som omfattade cirka 0,1 hektar. Efter hennes död övertogs arrendet på tomten av veterinären Rupert Rosenberg som då också hade övertagit arrendet på Bomarsunds gård av sin mor Fanny Rosenberg. Torpet omtalas i de ekonomiska besiktingarna över Bomarsunds gård från 1896 och ännu 1911 som »Johan Erik Perssons», men i en motsvarande förteckning från 1915 kallas det »Jan Erikas».¹²⁸ Således bör stället vara identiskt med den statkarlsbyggnad, kallad Jan Erikas, som nämns när husen på Bomar-

¹²⁸ Ålands kronofogde Ha 21, fascikeln syneinstrument 1869–1915.

sunds gård värderades den 10 augusti 1928 och då var som »bofälligt» (förfallet). Huset var 5,1 x 8 meter och innehöll stuga, kammare och förstuga samt eldstäder. Pärttaket och stenfoten var dåliga. Utsidan var brädfordrad utom halva norra och halva västra sidan.¹²⁹ När det på 1930-talet blev aktuellt att friköpa torpen och backstugorna under Bomarsunds gård, begärde Rupert Rosenberg enligt lantmäterihandlingarna att få lösa in arrendetomten som en »villalägenhet», vilket han dock nekades. Vad som sedan hände med stället är oklart.

#B46. Karl Erik Karlsson. Karl Erik Karlsson (1851–1924) bodde med hustrun Josefina, född Sundqvist (1853–1927), som dräng och senare som torpare i Smedsböle i Sund. Från 1897 var han torpare i Bomarsund (Skarpans). Makarna hade inga barn. Han nämns 1919 i listan över backstugusittare i Bomarsund, men i protokollet § 7 anges sedan att han inte lämnat in nödvändiga papper. Något arrendekontrakt undertecknade han därför inte 1919 som de andra torparna och backstugusittarna.

¹²⁹ Lantbruksavdelningen, Jordbruksbyrån: Handlingar rörande Bomarsund 1880–1979, Heb 1, fascikeln Ekonomisk besiktning 1863–1980.

Prästö

En tidsbild. Det är sommaren 1880, bara drygt tjugofem år efter fästningens fall. En för oss anonym resenär besöker Åland och kommer till Prästö. En utmärkt vacker ö, skriver han senare i en artikel som publiceras i Helsingfors dagblad: Här fanns under fästningstiden lasarett och apotek, vackra parker och åtskilliga begravningsplatser. Några pelare av lasarettet står ännu kvar, men ser ut att falla vid första storm.

Så fortsätter skildringen:

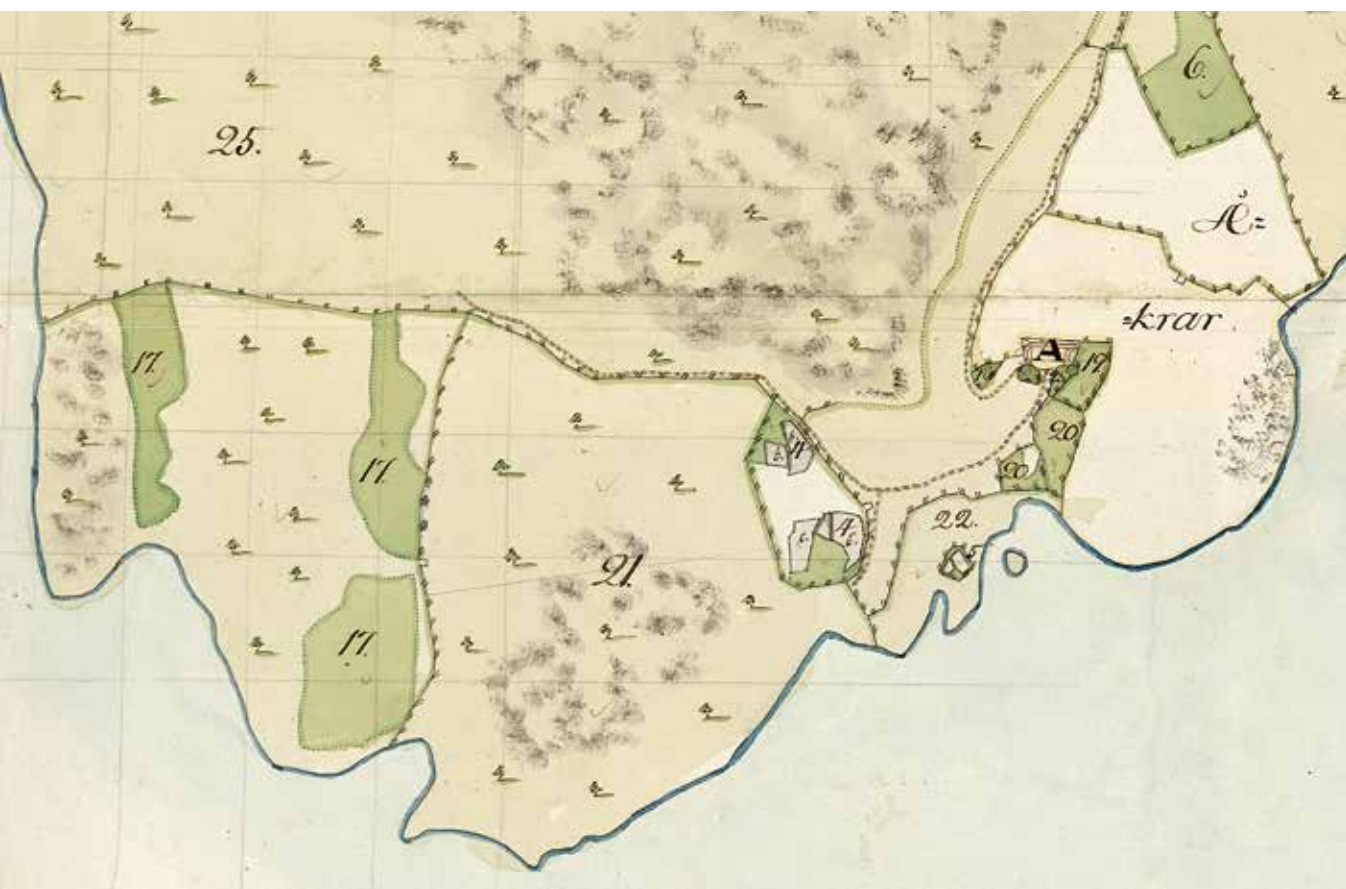
Vid vårt besök på Prästö gick vi till ett litet rödmålat torp för att efter våra strövtåg i den starka sommarhettan få något att läska oss med. En gumma i 40–50-årsåldern tog emot. Hennes ansiktstyp, de spegelblanka teköken och annat sade oss genast, att vi inte kommit till en åländsk bondstuga. Hon visade sig också vara en dotter av Ryssland. Gumman hade i alla sina rörelser en livlighet som var ganska ovanlig för hennes ålder, och den flytande tungan dukade upp den ena historien efter den andra från tiden då »hon tjänade hos översten» på Bomarsund och även från tiden efter att fästningen hade intagits.

Hon berättade bland annat att någon tid innan slaget förvarades inom fästningen en mängd turkiska fångar. Elva av dem hade gjort upp en plan för att rymma, men en av de sammansvurne trodde att han skulle bli fri om han yppade planen och angav de övriga. Men det slutade med att alla elva smiddes i bojor och spärrades in i någon håla i det inre av fästningen. När tegel långt senare bröts från fästningen till ryska teatern påträffades en mängd skelett och järnbojor, som antas vara kvarlevorna efter de turkiska fångarna.

För några år sedan påträffade en »finne» under grävning i ruinerna en obrunnen bomb. Han fick en oemotståndlig lust att låta den krevera. »Finnen» tog bomben med sig, gick upp på ett närbeläget berg och slungade bomben med kraft i bergskrevorna nedanför. Han fick sin lystnad uppfylld. Med en fruktansvärd knall kreverade bomben och kastade upp jord och stenar i luften. Folk i närheten sprang dit för att se vad som hänt. Helt lugnt kom »finnen» ned från berget, berättade händelsen och tillade: »smälla så helvites, göra aldrig så mer.»

Till slut kan nämnas att å Prästö bor en rysk pensionär – sådana finns för resten flera där – som i femton år grävt efter en skatt som han tror finns gömd på ön. Han har nämligen i drömmen upprepade gånger haft uppenbarelse att söka efter den än här och än där. Hans arbete har emellertid hittills varit fruktlöst.¹³⁰

¹³⁰ Helsingfors dagblad 29 nov 1880.

BEBYGGELSEN PÅ PRÄSTÖ

Lantmätaren Christian Braxers karta över Prästö från 1775. Öns enda bondgård (A) låg i öster, där nya begravningsplatsen senare anlades. Det militära sjukhuset uppfördes på 1810-talet på impedimentet mellan de tre ängarna betecknade 17. Det var de ängarna som soldaterna och andra som bodde kring sjukhuset odlade upp till de trädgårdsland som i handlingarna går under benämningar som intagor, täppor, kryddgårdar och planteringar. Troligen användes de mest som potatisland. På 1700-talet kallades gården där ängarna låg för Södra hagen, medan beteshagen som gränsade i öster hette Lomnäs. Kartan förvaras i Riksarkivet i Helsingfors.

I äldre tider bestod bebyggelsen på Prästö av bara en bondgård som omkring 1775 delades mellan två syskon.¹³¹ Det vet vi genom kartor från 1600- och 1700-talen. Gårdarna låg tätt intill varandra på östra delen av holmen och avhystes när den ryska militären omkring 1812 tog över området. De två familjerna som bodde där fick i gengäld nya gårdar i Långbergsöda i Saltvik. Militären lät de tidigare bondgårdarna på Prästö leva kvar som ett kronotorp som fanns ännu på 1820-talet, men som torde ha försvunnit senast när de nya begravningsplatserna inrättades på de åkrar som bönderna och senare torparen hade brukat.¹³² Bondgårdarna liksom kronotorpet låg på ett impediment i västra delen av det som senare blev den katolska begravningsplatsen.

Ryssarna inledde redan 1812 arbetet med att bygga ett militär-sjukhus på Prästö.¹³³ På kartor från 1820-talet ser vi att sjukhuset är

¹³¹ Om Prästös äldre historia, se Skogsjö 2003, sid. 221 ff.

¹³² Den lutherska begravningsplatsen tillkom i mitten på 1840-talet, enligt Graham Robins (muntligt), men när de ortodoxa och katolska begravningsplatserna färdigställdes är oklart. Möjligen var det vid ungefär samma tid, enligt Robins.

¹³³ Robins m.fl. 2004, sid. 24.

väl utbyggt med en huvudbyggnad i två våningar som var omgiven av mindre hus: Tvättstugelänga, kökslänga, apotekslänga, träskjul, för- rådslänga, stenkällare, bastu, brunnar och avträden. På en karta från 1824 ses omkring sjukhuset ett antal täppor som enligt kartan disponerades av underbefälsinvaliderna på militärsjukhuset. På en karta från 1827 ses samma täppor men intill en del av dem finns nu också hus utritade, som sägs vara byggnader med trädgårdar som disponeras av underbefäl och tjänstefolk vid sjukhuset. Om husen verkligen har tillkommit mellan 1824 och 1827 är väl tveksamt, men vi ser att det omkring sjukhuset redan i mitten på 1820-talet hade börjat växa upp en bebyggelse med privata hus. Ett litet sjukhussamhälle hade uppstått.¹³⁴

Det var alltså placeringen av militärsjukhuset som kom att förflytta bebyggelsen på Prästö från sin ursprungliga plats i öster, där bondgårdarna hade legat, till holmens södra del, där den ligger än i dag. Av allt att döma har det rätt en sådan kontinuitet att många av dagens hus har sitt direkta ursprung i de som underbefälen byggde invid sina kryddtäppor på 1820-talet. Det gäller exempelvis Linden, Lönnebo och Solängen, som kan följas i källorna bakåt i tiden till fästningens tid. De hus som i dag finns på fastigheterna är däremot sällan så gamla, även om några enstaka kan vara det: Askriden

Militärsjukhuset som uppfördes på 1810-talet på Prästö kom att förändra ön. Kring sjukhuset växte ett litet samhälle upp, som fortfarande finns kvar ganska oförändrat. Men sjukhuset med tillhörande byggnader förstördes 1854. Bilden är en gravyr av Johan Knutson, publicerad i »Finland framställt i teckningar» (1845). Det vatten som förefaller finnas hitom byggnaderna torde vara en konstnärlig fantasi för att förbättra kompositionen.

¹³⁴ Använda kartor framgår av källförteckningen.

(#P28) uppges vara uppfört redan på 1820-talet, Liljedal (#P13) omkring 1830.

Av Graham Robins karta över Bomarsundsområdet får vi veta vilka personer som 1844 ägde hus kring sjukhuset på Prästö.¹³⁵ Namnen och yrkena ger oss en liten aning om livet på Prästö vid denna tid. Språket som hördes mellan husen var nog nästan alltid ryska och vi kunde möta apotekareeleven Weretennikoff, fältskärerna Novomejskij och Gorbunoff samt fältskären Inosemtsoffs änka, underofficer Bulanoff vid invalidkompaniet och underlöjtnant Nikiforoff vid fångkompaniet liksom löjtnant Jefimoff, vidare kommissionären Mensjikov, ett antal skrivare (Matvejeff, Morosoff, Polnostroff och Dobrovolskij) och ett tiotal meniga soldater med namnet som Popoff, Tarasoff och Kalbasin samt slutligen prästen Alexander Kuleffskij.

Vi vet nästan ingenting om vad som senare hände alla dessa ryska militärer som en gång befolkade Prästö, mer än att de flesta flyttade från Åland, om inte förr så i samband med kriget 1854, flertalet sannolikt till Ryssland. Exempelvis bör soldaten Tarasoff vara identisk med underofficeren Alexander Tarasoff som 1871 ska ha bott i Ryssland (se #P42). Men underlöjtnant Nikiforoff, som var gift med en bonddotter från Mångstekta i Sund, bodde livet ut på Åland och hans gravkors i gjutjärn står ännu i dag på Sunds kyrkogård (se #P7).

Mitt i denna huvudsakligen ryska miljö fanns en liten svensk-språkig ö, nämligen huset där lotsarna bodde med sina familjer. Det låg strax öster om sjukhuset, ganska nära stranden, och omnämns som gård nr 21. Där bodde i början av 1850-talet sju lotsar och lotslärlingar med hustrur och ett tiotal barn i olika åldrar, sammanlagt drygt tjugo personer som alla var födda på Åland eller i Åboland.¹³⁶

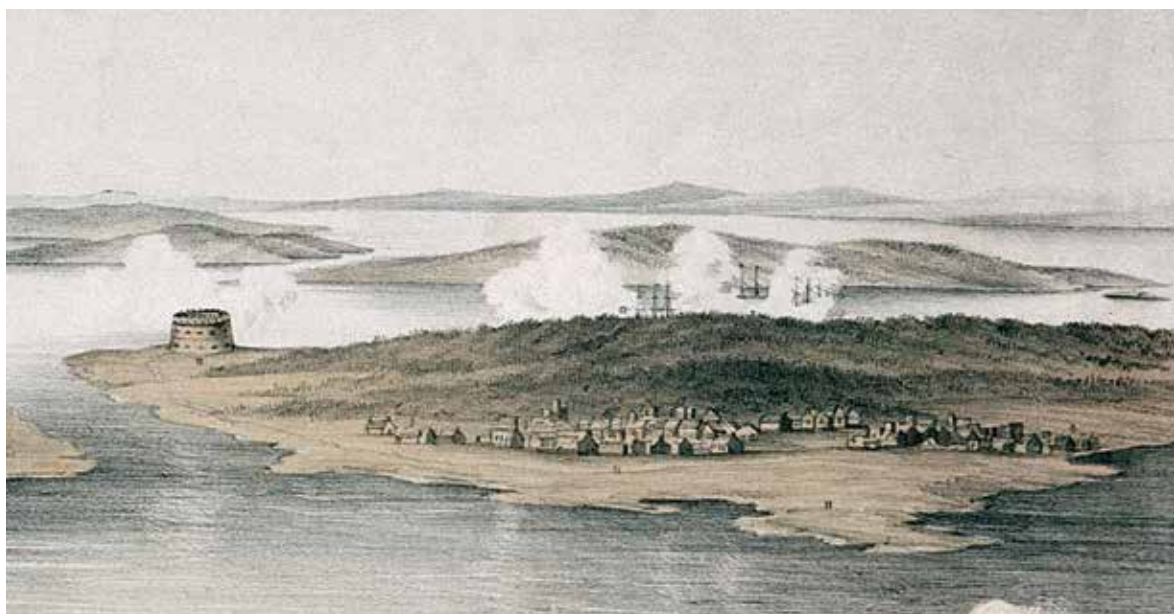
I samband med kriget 1854 brändes militärsjukhuset, lotsarnas hus och annan bebyggelse på Prästö inför det stundande anfallet, men uppenbarligen skonades flertalet av de privata bostadshusen. De kom snart att befolkas av lotsarna vid Bomarsunds lotsstation – som till skillnad från andra hade kvar sitt arbete på orten – och en del kvarblivna avskedade soldater och soldatänkor som nog ingen annanstans hade att ta vägen. Det var också dessa två grupper som kom att prägla livet på Prästö under flera decennier, fram till en ångsåg anlades i början av 1880-talet och lotsarna och veteranerna fick sällskap av sågverksarbetare och deras familjer.

ARRENDATORER AV PRÄSTÖ HOLME

Ända sedan den ryska militären omkring 1812 tog över Bomarsund och Prästö har området varit i allmän ägo (förutom de mindre områden som friköpts under 1900-talet). Efter kriget, vid freden i Paris

¹³⁵ Uppgifterna återgår i detta fall främst på den ryska kartan VIK107 från 1844.

¹³⁶ Skarpans kyrkoarkiv volym Ha 1: communionbok 1843–54, sid. 86–87.

1856, bestämdes att Åland skulle vara demilitariserat; ögruppen fick inte befästas och några militära eller marina anläggningar fick inte byggas. Därmed förlorade den ryska militären intresset för det gamla fästningsområdet, som övertogs av civila myndigheter. Hur området skulle användas hade man från början sannolikt ingen riktigt klar uppfattning om, och det enda man kunde hitta på var uppenbarligen att arrendera ut jordbruksmarken, vilket också skedde. Men arrendatorn måste enligt villkoren när som helst vara beredd att lämna området om det behövdes för statens behov. Kanske närde ryssarna – åtminstone till att börja med – förhoppningen att åter kunna använda området för militära ändamål.

Predikanten vid kronohäktet och lasarettet på Åland, Carl Gustaf Lindström (1825–80) blev den förste att arrendera åkrar och ängar på Prästö efter fästningens fall. Den 31 oktober 1857 hölls i Ålands kronofogdes kontor arrendeauktion på hela fästningsområdet – Bomarsund inklusive Prästö holme – och Lindström gav högsta budet, hela 1011 rubel silver om året. Villkoren inbjöd inte till några mer långsiktiga satsningar. Arrendetiden var kort, sex år (1 januari 1858 till samma tid 1864), och arrendatorn måste alltså vara beredd att lämna området utan ersättning om det behövdes för kronans ändamål. Vidare stipulerades att militärfamiljerna på Prästö skulle få bo kvar i minst fem år i sina hus och även bruka den mark invid husen som de tidigare nyttjat, arrendatorn fick inte heller på något sätt överka den växande skogen utan bara använda vindfällan till vedbrand samtidigt som begravningsplatserna skulle hållas i helgd.¹³⁷

På en vy över Bomarsund som visar slaget 1854 skimtar till höger Prästö på detta vis. Vi ser Prästötornet, som var en del av fästningen, inbegripen i skottväxling med några krigsfartyg norr om holmen. På öns södra (högsta) del syns den delvis förstörda bebyggelsen. Bilden är gjord från krigsfartyget Bulldog den 15 augusti 1854 av Edwin T. Dolby.

¹³⁷ Ålands kronofogde Ha 17, fascikeln Jomala begravningsplats 1836, etc: arrendekontrakt den 21 nov 1857.

Fästningsområdet var när Lindström tog över i vanhävd. Ängarna var så övervuxna med träd och buskar – al, vide och törne – att de inte kunde slås med lie, inte heller kunde höet bärgas med dragdjur. Även åkertegarna, diken och renarna var så bevuxna med träd och buskar att de inte kunde brukas. Och inte nog med det. När Lindströms arbetsfolk började röja på Prästö, som var mest misskött, dröjde det inte länge förrän kronolänsman G.A. Juselius infann sig och befallde dem att ögonblickligen upphöra med arbetet, eftersom det i arrendevillkoren stod att inga växande träd fick huggas bort. Det var Juselius uppgift att hålla uppsikt över skogen. Det är lätt att förstå den indignation som Lindström ger uttryck för i en skrivelse till guvernören som han sammanställde hösten 1858. Han påpekade att han enligt arrendekontraktet faktiskt var skyldig att väl vårda ägorna och hålla hägnader och diken i skick. Att med skog också skulle förstås träd och buskar som genom vanhävd växte på åkrar och ängar »har aldrig ens kunnat falla mig i hågen», skriver Lindström. De byråkratiska kvarnarna malde sedan med förvånansvärd snabbhet. På mindre än en månad hade syn hållits på Prästö och Lindström fått myndigheternas uttalade tillstånd att röja holmens åkrar och ängar.¹³⁸

När arrendet efter sex år 1863 åter bjöds ut på auktion, var fästningsområdet uppdelat så att Prästö arrenderas för sig och Bomarsundsområdet för sig. Lindström fortsatte som arrendator av Bomarsund, medan Prästö övertogs av lotsältermannen Samuel August Pettersson (1826–1914) på ungefär samma villkor som tidigare. Följande arrendator av Prästö blev kofferdiskepparen Ludvig Lignell (1826–1910), som innehade holmen åren 1870–75, och efter honom bonden Erik Movall i Mångstekta (1843–98) åren 1876–80. Att ingen arrendator innehade Prästö mer än en period, tyder på att det var svårt att få området lönsamt.

Härefter ändrades arrendevillkoren påtagligt. När den erfarne lantbrukaren Mats Fredrik Rosenberg (1832–1907) år 1880 blev arrendator av hela fästningsområdet – Bomarsund och Prästö – hade arrendetiden utökats till tjugofem år (1881–1905) samtidigt som också avkastningen av skogen ingick. Det skapade en bättre grund för en mer långsiktig förvaltning. Med familjen Rosenberg inträdde också en stabilitet som inte tidigare hade funnits när det gällde skötseln och brukandet av området. Efter Mats Fredrik Rosenberg övertog hans son Arthur Rosenberg (1871–1913) arrendet. Han avled ung och änkan Fanny Rosenberg, född Lindholm (1874–1937), tog vid och efter henne sonen Rupert Rosenberg (1901–78). Den siste i familjen som arrenderade fästningsområdet inklusive Prästö var dennes son Håkan Rosenberg (1929–96).

¹³⁸ Lantbruksavdelningen, Jordbruksbyrån: Handlingar rörande Bomarsund 1880–1979, Heb 1, fascikeln ekonomiska besiktningar 1863–1980.

KONFLIKTEN MELLAN LOTSAR OCH SOLDATER

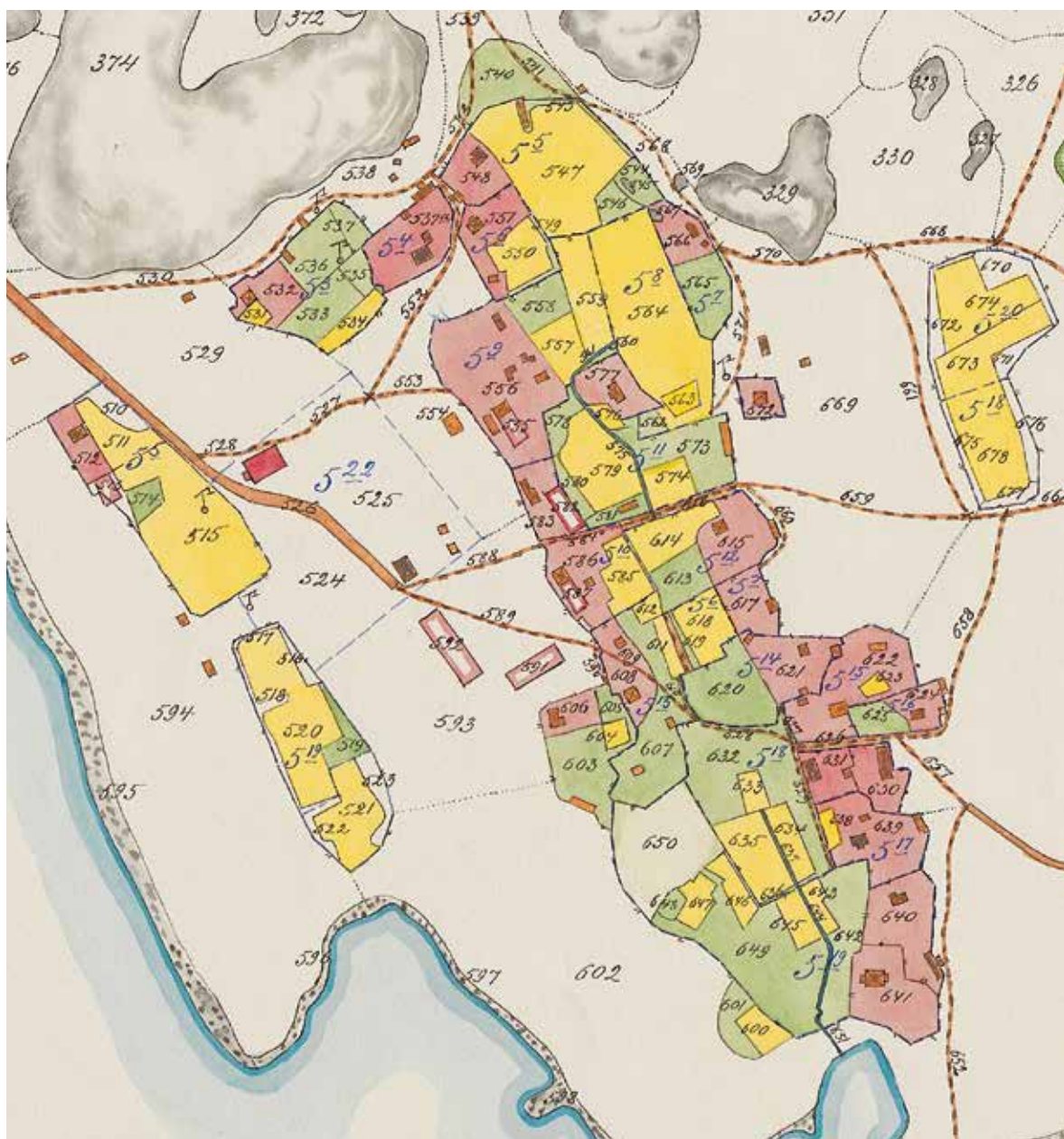
Hur marken på Prästö fick utnyttjas och av vem var åren efter fästningens fall 1854 av allt att döma tämligen oklart. Det ledde till en infekterad konflikt mellan holmens tidiga invånare, lotsarna på ena sidan och soldaterna på den andra. Frågan fick till slut avgöras av generalguvernören över Finland, greve von Berg.

Det började med att predikanten Carl Gustaf Lindström på hösten 1857 fick arrendera hela fästningsområdet inklusive Prästö. Bland de få förbehållen i arrendekontraktet fanns en punkt att soldatfamiljerna på Prästö skulle få bo kvar och även bruka marken kring sina hus. Den bestämmelsen verkar Lindström ha struntat i, för snart fick soldatfamiljerna veta att de var tvungna att flytta och även ta sina hus med sig. Soldaterna vände sig till generalguvernören som gav dem rätt att bo kvar med hänvisning till arrendekontraktet.

Då tappade Lindström tydligen intresset för Prästö och arrenderade istället ut hela holmen till fyra lotsar som bodde där: Gustav Gustavsson, Samuel August Pettersson, Mats Mattsson och Gustav Jansson. Kontraktet undertecknades den 25 februari 1858. Där återfinns samma passus som i Lindströms eget kontrakt, att militärfamiljerna skulle få bo kvar i sina hus och bruka marken runtomkring.¹³⁹

Bebyggelsen på Prästö enligt 1844 års karta, tio år innan fästningen förstördes. Hus med svarta nummer är militära och röda civila. I mitten ser vi militärhospitalets byggnader, varav flera är inbågade, och runtomkring ligger de civila bostadshusen. Närmast stranden ses gård nr 21 som var lotsarnas gemensamma bostadshus och nr 23 som var handelsman Grigorij Listvinnikoffs gård. De förstördes liksom sjukhuset i samband med kriget 1854. Men de många bostadshusen norr och söder om sjukhuset undgick att brännas även om en del skadades (och några kanske också förstördes). De kvarstående husen kom snart att befolkas av de husvilla lotsarna och en del soldatfamiljer som stannade kvar på Åland. Jämför vi denna karta med den på följande sida ser vi att antalet torp var större 1844 än på 1930-talet. Det gör det tyvärr svårt att i gyttret av hus förstå vilket som är vilket. Dessutom är den ryska karta uppenbarligen inte särskilt noggrant gjord, vilket framgår när strandlinjen och sjukhusets och lotsbusets placering jämförs med senare kartor. Ett hus som kan identifieras är gård nr 22, som 1844 innehades av prästen Kuleffskij. Det motsvarar dagens Solängen (#P29). Huset på kartan har en ganska speciell form som inte svarar mot dagens hus på Solängen, vilket talar för att det nuvarande huset är uppfört senare (enligt en uppgift på 1850-talet). Kartan (Vikio7) förvaras i Museiverkets arkiv i Helsingfors.

¹³⁹ Ålands häradsrätts dombok 2 mars 1860 § 40.

När torpen och backstugorna på Prästö skulle friköpas gjordes 1933–34 en mycket detaljerad karta, där inte bara hus, åkrar och ängar finns utritade utan också gränserna mellan torpens områden och grunderna efter militärsjukhuset (592 m.fl.) och lotsarnas hus (513). De blå numren utmärker torpen enligt följande (här används när så är möjligt de namn ställena fick när de bröts ut):

- 5:1 Sjöheden (#P2, utanför bild)
- 5:2 Paradiset (#P5, utanför bild)
- 5:3 Skogshyddan (#P6)
- 5:4 Linden (#P7)
- 5:5 »Melins» (#P8)
- 5:6 »Felixas» (#P10)
- 5:7 »Tomaskas» (#P14)
- 5:8 »Pohlmans» (#P16)
- 5:9 Rönnelid (#P12)
- 5:10 Högvalla (#P22)
- 5:11 Liljedal (#P13)

- 5:12 Ekebo (#P25)
- 5:13 Lönnebo (#P24)
- 5:14 Lugnet (#P27)
- 5:15 Askliden (#P28)
- 5:16 Fridhem (#P32)
- 5:17 Björkhyddan (#P30)
- 5:18 Solängen (#P29)
- 5:19 Furumo (#P31)
- 5:20 Hilma Sjögrens (obebyggt)
- 5:21 R.L. Sundsbloms (obebyggt)
- 5:22 Ålands konserverlag (#P18)

Men var och på vilka villkor soldaternas kreatur fick beta fanns inga bestämmelser om. Eftersom de fyra lotsarna arrenderade hela holmen tyckte de att de hade rätt att ta betalt av soldaterna för betet. Soldaten Eugen Kisloff skulle för sommaren 1858 erlägga 3 rubel silver för en ko, två får och två lamm. Tydligt upplevde soldaterna detta som orimligt och vände sig efter sommaren, i september, på nytt till generalguvernören och ansökte om fritt bete på Prästö, dock utan att få något svar. Tiden gick. När lotsarna inte fick betalt av Kisloff stämde de honom inför tinget i februari 1859. Han svarade då att han inte ville betala eftersom han hoppades bli befriad från avgiften av generalguvernören, varpå målet sköts upp.¹⁴⁰

Efter tinget författade fyra soldatfamiljer – Eugen Kisloff, Tomas Novoselskij och änorna Anna Maria Pettersson och Anna Vilhelmina Surin – en ny skrivelse till generalguvernören för att skynda på ärendet:

”Då vi värlösa och fattiga avskedade soldater och soldat-
änkor icke se någon annan utväg än att fly till Eders Excel-
lens höga beskydd, våga vi för andra gången vända oss till Eder
Höga person med ödmjukaste anhållan, att oss måtte tillåtas dri-
va våra kreatur på bete helst i skogen å Prästön, vilket man på det
strängaste förbjudit oss med tillsägelse att om vi djärvdes utsläp-
pa våra kor på bete skulle de bliva oss fräntagna och vi beläggas
med böter 15 rubel silver. I sistlidna september månad vågade vi
besvåra Eders Excellens med en ansökning varå vi likväl icke haft
lyckan erhålla någon resolution, den vi emellertid ständigt avbida
såsom en tröstens ängel för fattiga. För närvarande förolämpas vi
i hög grad av härvarande lotsar, vilka oaktat vår fattigdom begab-
ba oss, sägande att vi ingenting uträtta med vår ansökning eme-
dan de äro arrendatorer av Prästön. Härvid får jag, Eugen Kisloff,
äran tillägga att jag arme man blivit dömd att erlägga 15 rubel i
böter för det jag sistlidne sommar drivit min enda ko på bete,
med förståndigande att jag framdeles icke finge släppa den utom
gården vid äventyr att den bleve mig fräntagen och jag belagd
med böter efter vederbörandes gottfinnande. För andra gången
befinner jag mig på gamla dagar med min familj utan en brödbit,
och nu sedan jag hela vintern underhållit ko måste jag antingen
sälja den för underpris eller slakta densamma, ehuru den i vår fat-
tiga ställning lämnar oss daglig föda.¹⁴¹

Deras situation verkar ha bekommit generalguvernören. I alla fall dröjde det inte länge innan hela frågan om hur marken på Prästö fick nyttjas avgjordes. Resultatet meddelades i två så kallade memorial

¹⁴⁰ Ålands häradsrätts dombok 22 febr 1859 § 58.

¹⁴¹ Lantbruksavdelningen, Jordbruksbyrån: Handlingar rörande Bomarsund 1880–1979, Heb 1, fascikeln Ekonomisk besiktning 1863–1980.

När Prästöbron äntligen byggdes omkring 1960 över Vackstusundet var glädjen stor bland Prästöborna. De hade väntat i många år på bron. Tidigare måste de ro mellan Prästö och Bomarsund. Ökorna låg vid Stora bron, som bryggan mitt emot ångbåtsbron i Bomarsund kallades. När man rott över sundet drogs båten upp eller förtöjdes i den gamla hamnen strax söder om ångbåtsbron. Omkring 1930 ordnades också en färja, minns Nadeschda Almén (född 1917). Den användes bland annat när korna skulle till Bomarsunds gård för att betäckas. Färjan var ett större flak med räcken och roddes eller drogs över sundet. Någon linfärja var det alltså inte. Innan färjan kom fick korna simma över sundet när de skulle till tjuren. Det fanns också andra möjligheter att få större saker som exempelvis möbler till Prästö. Så länge Stora bron var i skick kunde ångbåten lägga till också på Prästösidan. Sedan fick man leja hästen på Prästö för att få sakerna hem om man inte själv kunde dra kärran. En tid var det Gustavssons (Weckströms) som hade häst. Vägen mellan Stora bron och byn kallades Stora vägen och var stenlagd på den tiden. Det var ryssarna som hade byggt den. Namnet Vackstusundet (Vaktstugusundet), platsen där den nya bron byggdes, kom av att lotsarnas vaktstuga (lotsstugan) låg där, berättar Nadeschda Almén. Vykort, troligen från början av 1960-talet, ur Eva-Karin Sjögrens album.

från senatens finansexpedition, daterade 25 maj 1859 och 22 juni 1859. Soldaternas intressen blev tillgodosedda, kanske till och med i större utsträckning än vad de själva hade vågat hoppas på.¹⁴²

Det första memorialet förstärkte soldaternas besittningsrätt till marken kring husen högst avsevärt. Arrendekontraktet med Lindström gav honom rätt att vräka dem efter fem år (den 1 januari 1863), men senaten gav »de nuvarande innehavarna» av husen liksom deras hustrur livstids besittningsrätt. Om de avled inom tio år skulle också deras barn ha rätt att bo kvar intill utgången av 1869. Därefter var barnen skyldiga att betala arrende till arrendatorn, men då skulle dennes avgift till finska statsverket ökas lika mycket. Detsamma gällde om soldaterna sålde sina hus, arrende skulle betalas men det skulle i sin helhet tillfalla statsverket. Dessa skrivningar frantog i praktiken fästningsområdets arrendator allt inflytande över soldaternas torp på Prästö. De som innehade torpen torde efter beslutet ha suttit i det närmaste lika säkert där som om de själva ägt marken. I memorialet sägs slutligen att samma villkor skulle gälla de två torp där bokbindaränkan Anna Sofia Björk och smedsänkan Anna Helena Pihra (som bodde i Bomarsund på andra sidan sundet). De båda änkarna hade ansökt om att få samma villkor som militärfamiljerna, vilket de alltså fick.

Det andra memorialet fastslår att kronofogden på Åland var skyldig att se till att militärfamiljernas förmåner bibehölls och att de hade rätt till bete för sina kreatur. Dessutom skulle Eugen Kisloff få tillbaka sina 15 rubel silver ifall han redan hade betalt dem.

¹⁴² Memorialen återfinns i olika avskrifter, exempelvis i Ålands häradsrätts dombok 15 mars 1864 § 52.

Kronofogden tog sin uppgift på allvar. Redan i slutet av juli 1859 utgick en order till kronolänsman Juselius att åtgärda en del missförhållanden. Soldatänkan Maria Maximoff, fältskär Surins änka Anna Vilhelmina och underofficeren Redlichs änka Amalia hade inte fått tillbaka sina potatisland. Arrendatorn Lindström måste genast avstå dem till änkorna, vars kreatur också skulle erhålla nödigt bete. Så snart ängarna hade blivit slagna och bärgade skulle deras djur släppas in där, eftersom arrendatorn hade tagit emot så mycket betesfår och gjort så många nya inhägnader att betet på skogen inte räckte. Detta skulle ske »oförtövat» och »vid tjänsteansvar» avslutade kronofogden stramt.¹⁴³

Hänvisningar till de två dokumenten av den 25 maj och 22 juni 1859 återkommer ofta i handlingar som rör Prästö under resten av 1800-talet och ännu in på 1900-talet. Deras betydelse för utvecklingen på holmen kan knappast överskattas. Hade inte soldatfamiljerna så envist stått på sig och två gånger drivit saken till generalguvernören, hade de med stor sannolikhet tvingats bort från Prästö och fått ta sina hus med sig. Därmed skulle det för Åland unika lilla sjukhussamhället från 1820-talet ha försvunnit – det gytter av stugor och andra hus som vi fortfarande kan se – och kvar hade bara blivit några lotsgårdar som nog mest hade påmint om vilken åländsk by som helst.

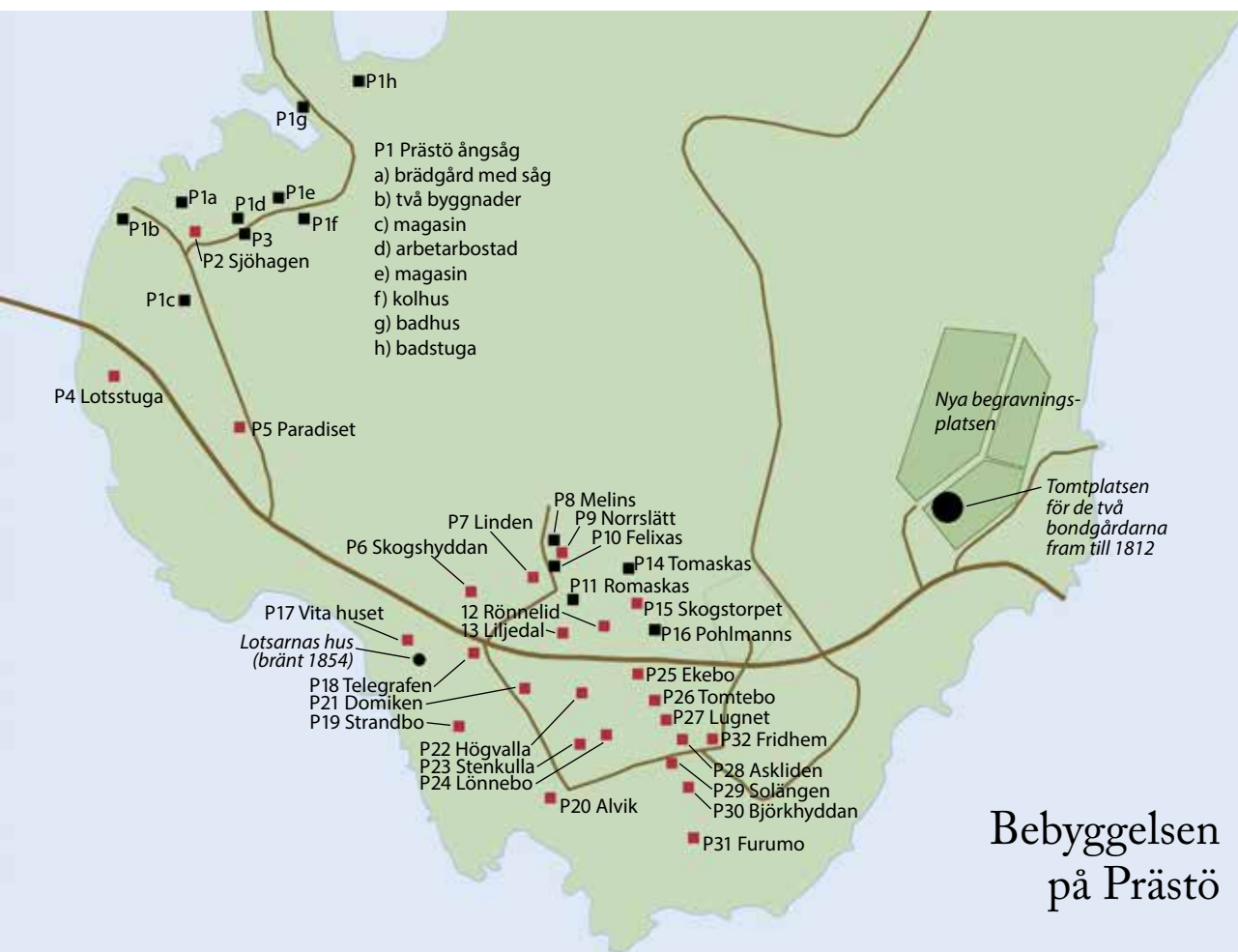
PRÄSTÖ HUS FÖR HUS

Här följer en redogörelse för bebyggelsen på Prästö, som omspannar tiden från fästningens fall 1854 fram till 1960-talet. Ibland sträcker sig uppgifterna också längre bakåt eller framåt i tiden, men bara när det har känts behövligt för sammanhanget. Bostadshus och andra viktigare byggnader har tagits med. Början görs i många fall i ett sammanträde som hölls den 12 juli 1933 med torparna och backstugusittarna under Bomarsunds gård och som kom att inleda den ganska långa process med ett flertal lantmäteriförrättningar som krävdes innan torpen till slut kunde friköpas.¹⁴⁴ Det skedde i de flesta fall 1939. Vid sammanträdet fick varje torpare och varje backstugusittare redogöra för vilka områden de innehade och på vilka villkor samt hur de kommit i besittning av dem, uppgifter som i många fall har varit avgörande för att kunna reda ut ställets historia.

#Pr. Prästö ångsåg. Hösten 1881 arrenderade handlanden i Åbo, Ernst Fredrik Alftan, ett område invid Prästö brygga, där han omedelbart inledde arbetet med att anlägga en ångsåg. Den kom att finnas på platsen i omkring ett decennium, till början av 1890-talet, då

¹⁴³ Ålands häradsrätts dombok 15 mars 1864 § 52.

¹⁴⁴ Ett utdrag av protokollet från sammanträdet 1933 återfinns under § 4 i protokollet från lantmäteriförrättning nr 41322, upprättat 1936–37.

Bebyggelsen på Prästö

Kartan visar den äldre bebyggelsen på Prästö. Numren (ex. P13) hänvisar till texten, där husen återfinns under motsvarande nummer. Röda fyrkanter utmärker hus som finns kvar, svarta försvunna byggnader. Karta: förf.

sågen avvecklades och ersattes av den betydligt mer bekanta ångsågen i Haraldsby i Saltvik.

I december 1882 var sågen på Prästö klar att provas. Helsingfors dagblad rapporterade:¹⁴⁵

”För några dagar sedan avprovades ångsågen i Prästö och hade det för vår ort ovanliga företaget ditlockat ett antal intresserade åskådare. Sågen, försedd med tvenne ramar och levererad från svenska bolaget »Vulcan» i Norrköping, avprovades med tvenne väldiga stockar, av vilka den ena mätte 26, den andra 22 tum i diameter. Inom få minuter voro de stolta furorna förvandlade till plankor och bräden, färdiga att med första vårdag söka sin väg ut i världsmarknaden. Snart nog torde sågen på allvar begynna sin verksamhet, ty utom de å Grelsby kungsgård till omkring 30.000 stycken uppgående antal stammar, som blivit av-

¹⁴⁵ Helsingfors dagblad 12 jan 1883.

verkade för sågens räkning, finnes på själva Prästö ett ganska stort upplag, vilket redan under sommaren och hösten blivit ditflottat.

Men det visade sig inte helt oproblematiskt att såga stock från Bomarsundsområdet, får vi veta i Åbo underrättelser någon månad senare (24 jan 1883): »Vid sågning av plankor å Prästö ångsåg har man påträffat både malmkartescher och franska spetsiga mässingskolor invuxna ända till tre tum i några träd – 28 år hava förflutit sedan kulorna veno där.»

Ångsågen innebar att befolkningen på Prästö hastigt ökade när sågarbetare och annan personal – flertalet finnar – flyttade dit. Bland dem fanns exempelvis »machinisten» Johan August Harberg med hustru och fem barn som kom 1882 från Dragsfjärd och stannade till 1889, då familjen flyttade till Pargas.¹⁴⁶ Sågarbetarna bodde i arbetarbostäder som fanns invid ångsågen.

För handelsman Ernst Alftan blev ångsågen ingen framgång. Redan innan första året var till ända tvingades han kasta in handduken, både bildligt och bokstavligt. Den 4 oktober 1883 överlät han all sin egendom till sina borgenärer förutom kläder och en del husgeråd.¹⁴⁷ Och den 17 oktober finns en kort notis i Åbo underrättelser: »Från Åbo har ingått den sorgliga nyheten att ägaren av Prästö ångsåg härstädes handl. E.F. Alfthan har avhänt sig livet.»

Konkursen blev långdragen. I Åbo underrättelser finns den 8 maj 1886 en notis som berättar att den engelska firman New Kington & C:o i London just hade övertagit äganderätten till Prästö ångsåg efter tre års process med Alftans konkursbo. Men sågen stod inte still under dessa år. En tidningsnotis från hösten 1885 berättar att arbetet vid sågen just då hade avstannat, och det var inte bestämt om någon skog skulle avverkas för sågens räkning under vintern.¹⁴⁸

Samma år, 1885, gjorde lantmätare Henelius en noggrann karta över hela Bomarsunds före detta fästningsområde. Tack vare den vet vi vilka byggnader som hörde till Prästö ångsåg och var de låg. Husens funktion anges i enlighet med kartan: a) brädgård med såg, b) två byggnader, c) magasin, d) arbetarbostad, e) magasin, f) kolhus, g) badhus och h) badstuga. På 1933–34 års karta är flera av byggnaderna borta, men några förefaller då ännu ha stått kvar, däribland magasinen (c och g) och kolhuset (h).

Sågen köptes, troligen 1886, av Karl Evert Blomberg, också han handlande i Åbo. När arrendetiden av sågområdet led mot sitt slut efter tio år, började han planera för en ny anläggning. Hufvudstadsbladet kunde den 12 november 1890 berätta att Blomberg höll på att

¹⁴⁶ Omkring sekelskiftet 1900 återvände ett av barnen, Julius Harberg (1870–1937), till Åland och bosatte sig i Lemland. Han fick många barn, bland dem sjökaptenen Justus Harberg och jaktvårdskonsulenten Jens Harberg.

¹⁴⁷ Finlands allmänna tidning 15 nov 1883.

¹⁴⁸ Helsingfors dagblad 23 okt 1885.

Här låg på 1880-talet Prästö ångsåg, en av Ålands första industriella anläggningar. Dessförinnan fungerade platsen en tid som skeppsvarv. Skutan Olga gick av stapeln här i slutet av 1870-talet. Men också långt senare har platsen varit betydligt mer använd än i dag. Stora bron (ångbåtsbryggan) låg till vänster (utanför bild). Vid den hade Prästöborna sina båtar som de använde för att komma över sundet till Bomarsund. Hit fördes också mjölken från de få gårdar på Prästö som sålde mjölk. Den hämtades sedan av Antti Andersson (1906–82) som tre gånger om dagen körde en passagerarbåt Bomarsund–Prästö–Töftö–Horsholm, berättar Håkan Mattsson (född 1941). Foto: förf. 2011.

inköpa hemmansdelar i Haraldsby för en större industri. »Företaget skall bliva någonting nytt för orten, ty utom ångsåg komma ångsnickeri, asfaltfabrik, tegelbruk och kalkugn att därstädes anläggas. Den förutvarande ångsågen i Prästö kommer då att flyttas till Haraldsby.» Här omtalas alltså Prästöången som »förutvarande», vilket väl bör betyda att den inte längre var i drift. I en ekonomisk besiktning över Bomarsunds gård, upprättad 5–6 juni 1891, omtalas Prästö ångsåg som bortflyttad och därmed hade arrendatorn förlorat en årlig inkomst på 200 mark.¹⁴⁹

Sommaren 1894 såldes husen som hade tillhört Prästö ångsåg på offentlig auktion av handlanden Blomberg. En annons i tidningen Åland den 4 juli 1894 beskriver dem så här: En boningsbyggnad bestående av två våningar innehållande sju rum, en arbetarebostad innehållande tolv rum, två ladugårdsbyggnader med lador och lider, ett magasin, källare och ett badhus. Samtliga byggnader var uppförda av bräder. Samtidigt såldes också »ett par större utmärkt goda kvarnstenar».¹⁵⁰

I samband med en tvist inför häradsrätten 1892,¹⁵¹ som bland an-

¹⁴⁹ Ålands kronofogde Ha 21, fascikeln syneinstrument 1869–1915.

¹⁵⁰ Den som är intresserad av Prästö ångsågs tekniska utförande bör ta del av den noggranna syn och besiktning som hölls den 6 juni 1884. Dokumentet förvaras i Ålands kronofogdes arkiv, volym Ca 12, fascikeln 1884.

¹⁵¹ Ålands häradsrätts dombok 27 jan 1892 § 24.

nat handlade om fisket kring Prästö, får vi genom olika vittnesmål veta en del om sågen och även att den hade ställt till med en del problem för Prästöborna. Det berättades att den var uppförd på det berg där skeppet Olga tidigare hade byggts. Marken ska ännu när sågen tillkom ha varit täckt med spånor från skeppsbygget.¹⁵² Det sågade virket hade varit upplagt på sämre skogsmark. Det vatten som sågen behövde togs ifrån ett kärr. Viken nedanför sågen – där Prästöborna tidigare hade fiskat med ryssjor, nät och strandnot – hade varje år varit uppfylld av stockflottar och tillbommad med stockar. En annan vik på motsatta sidan Prästö användes också på samma sätt, men i betydligt mindre omfattning. Stockarna i vattnet hade försämrat fisket, menade en del.

#P2. Sjöheden (Hermans, Jonssons). Muraren och backstugusittaren Oskar Jonsson (1892–1954) hade – berättade han vid sammanträdet 1933 – sedan 1919 innehaft en tomt om 0,1 hektar och den lutherska begravningsplatsen samt haft rätt till vedbrand, kobete och fiske. Han önskade lösa in tomten och ett område av Österåkern (åkern norr om begravningsplatsen) som motsvarade den mark han nyttjat på kyrkogården.

Huset på Sjöheden (Jonssons) som från 1919 beboddes av Oskar Jonsson med familj. I bakgrunden ses Solängen som byggdes i början av 1960-talet av båtbyggaren Hannes Henriksson, brorson till Oskar Jonssons andra hustru Elsa. Foto: förf. 2011.

¹⁵² Barken Olga sjösattes 1874 (se Marcus Lindholms skeppslista i Skogsjö 2001, sid. 667).

Oskar Jonsson var född i Finström och son till muraren Karl Johan Adolfsson, hemma från Forsby strax öster om Skövde i Sverige, och hans åländska hustru Selma Nordin. Av någon anledning var sonen Oskar, som bytte namnet Adolfsson mot Jonsson, liksom fadern »svensk undersåte» (svensk medborgare), vilket skulle visa sig olyckligt när det gällde torpet på Prästö. Han nekades nämligen inlösen med motivering att han inte var finländare.

Det blev istället hans änka, Elsa Jonsson, född Henriksson 1887 i Simskåla, som löste in torpet och lät bryta ut det till en egen fastighet, Sjöheden, den 20 december 1957.

Den som bebodde torpet innan Oskar Jonsson var Herman Eriksson (1840–1917), hemma från Sommarö i Föglö.¹⁵³ Han hade varit sockenskomakare i hemsocknen innan han 1868 flyttade till Prästö, där han i mantalslängderna noterades som arbetare, senare som skomakare och sjöman och så åter som arbetare. Han var gift först med Josefina Melander (1838–1900), liksom maken från Föglö, och hade med henne flera barn, och sedan med Edla Tomasdotter (1861–1918), bonddotter från Sottunga. I bouppteckningen efter första hustrun, upprättad år 1900, räknas husen på torpet upp: Ett böningshus bestående av tre rum, värderat till 100 mark, fähus, lador och lider (25,50 mark) samt en strandbod (5,25 mark).

Sedan makarna Eriksson hade dött 1917 och 1918 övertogs torpet av Oskar Jonsson som flyttade dit 1919 med sin första familj, hustrun Olga, född Andersson (1893–1924), från Lumpo i Lumparland och dottern Doris. Efter hustruns död gifte han om sig 1928 med Elsa Henriksson, medan dottern gifte sig som tjugoåring 1934 och flyttade till Sverige.

En notis i tidningen Åland den 11 januari 1896 med nyheter från senaste kommunalstämma berättar att »båtskjutsen mellan Bomarsund och Vargata antogs för -96 av torparen Herman Eriksson från Prästö.» Herman Erikssons torp invid Prästö brygga och mittemot ångbåtsbryggan i Bomarsund var utan tvekan en lämplig plats att bo på för den som skulle skjuta folk med båt mellan Bomarsund och Vargata. I hustruns bouppteckning från år 1900 omnämns också en båt med segel, värderad till 15 mark.

I början av 1960-talet uppförde båtbyggaren Johannes »Hannes» Henriksson (född 1926) ett bostadshus, kallat Solängen, alldeles intill Sjöheden, där hans faster Elsa, Oskar Jonssons änka, då bodde. Hannes Henriksson, hemma från den lilla holmen Södra Granö i Vårdö, hade sitt båtbyggeri intill. Hans hus står på mark som arrenderas av landskapet.¹⁵⁴

#P3. På 1885 års karta finns ett torp på nr 248 (mo med torp därå),

¹⁵³ Muntlig uppgift från Ove Gammals (2011).

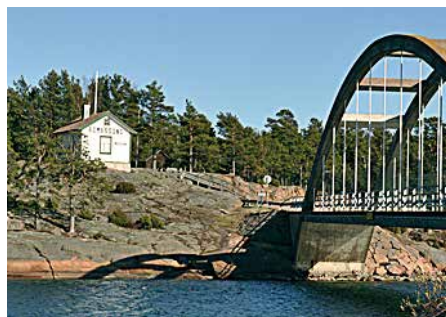
¹⁵⁴ Ålandsboken 1993, sid. 735.

men på 1930-talets kartor är platsen obebyggd. Ingenting är känt om detta torp.

#P4. Lotsstuga, uppförd omkring 1860. I arrendekontraktet med predikanten Carl Gustaf Lindström, upprättat den 21 november 1857, finns en punkt som säger att arrendatorn måste upplåta en plats på Prästö för en lotsstuga om det visar sig att behov för en sådan finns.¹⁵⁵ I följande arrendekontrakt, upprättat den 26 september 1863, noteras som ett villkor att lotsstugan på Prästö skulle få stå kvar orubbad.¹⁵⁶ Detta visar att lotsstugan på Prästö uppfördes omkring 1860 och inte hade någon föregångare på samma plats. Sedan 1984 har lotsstugan använts för utställningsändamål, huvudsakligen bilder och föremål från Krimkriget och Bomarsunds fästning.¹⁵⁷

På fästningens tid, intill 1854, fanns två byggnader i området som nyttjades av lotsarna, enligt Graham Robins karta över Bomarsund och Prästö. Den ena – omnämnd första gången 1851 – låg på berget norr om huvudfästet. Med tanke på det höga läget ovanför hamnarna, lämpligt när lotsarna höll utkik efter annalkande fartyg, bör det ha varit en lotsstuga. Den andra byggnaden, som låg på Prästö strax söder om där Vita huset (#P17) senare uppfördes,¹⁵⁸ var lotsarnas bostadshus. På 1844 års karta har huset beteckningen 21, och i Skarpans kommunionbok från början av 1850-talet liksom i mantalslängderna är så gott som alla lotsfamiljer skrivna just i gård nr 21. Både lotsstugan och bostadshuset förstördes 1854 i samband med kriget.¹⁵⁹ Grunden efter bostadshuset finns fortfarande kvar som en tydlig rektangulär stengrund, uppbyggd av huvudsakligen huggna granitblock. Den är numera kraftigt övervuxen av träd och buskar.¹⁶⁰

#P5. Paradiset (Rankens). Backstugusittaren Sofia Andersson (1877–1953) uppgav vid sammanträdet 1933 att hon enligt muntligt avtal innehade sin tomt med rätt till kobete och fiske och att hon önskade lösa in området. Det fick hon också den 6 september 1939. Hon gav sin friköpta tomt namnet Paradiset, eftersom det fanns så

Lotsstugan på Prästö, alldeles intill Prästöbron, uppfördes omkring 1860. På fästningens tid fanns lotsstugan på andra sidan sundet, på berget norr om fästningen. Foto: förf. 2011.

¹⁵⁵ Ålands kronofogde Ha 17, fascikeln Jomala begravningsplats 1836, etc: arrendekontrakt den 21 nov 1857.

¹⁵⁶ Ålands kronofogde Ha 21, fascikeln arrendekontrakt 1863–1919 Prästö.

¹⁵⁷ Ålandsboken 2003, sid. 1068.

¹⁵⁸ Lotshuset låg omedelbart söder om platsen där Vita huset senare byggdes. Grunden efter lotshuset finns utritat både på 1885 års karta och på 1930-talets kartor.

¹⁵⁹ Robins m.fl. 2004, sid. 47, nr 132 och 140, samt Skarpans kommunionbok 1852–54 och (Skarpans kyrkoarkiv volym Ha 1). I mantalslängderna 1849–54 finns lotsarna också skrivna i gård nr 21. Dessförinnan finns inga gårdsnummer noterade. I längderna från 1847 och 1848 finns lotsarna noterade på Prästö, men i tidigare längder saknas helt uppgifter om var inom fästningsområdet personerna bodde.

¹⁶⁰ Löndahl m.fl. 2003, sid. 30 (fornminne nr 182).

På fästningens tid, fram till 1854, bodde lotsfamiljerna i ett stort hus (gård nr 21) som låg strax söder om Vita huset. Den stora stenfoten är fortfarande tydligt synlig och visar att huset var en för Prästö mycket stor byggnad. Enligt kyrkboken bodde här på 1850-talet sju lotsar med familjer, runt ett tjugotal personer. Byggnaden bör ha varit ett av Ålands första hyreshus i mer modern bemärkelse (alltså ett hus med flera hyresbostäder). Huset kan ha påmint om tullvaktmästarnas bostadshus i Degerby i Föglö, som uppfördes 1821 och ännu står kvar på Tulludden (gamla kommunkansliet). Foto: förf. 2011.

många vackra äppelträd i trädgården.¹⁶¹ Fastigheten ligger i dag mellan nya landsvägen och gamla vägen.

Stället var helt säkert Sofias föräldrahem. Hennes mor Emelina »Emma» Lenasdotter (1852–1918), hemma från Sottunga, och styvfar, österbottningen Erik Anders Andersson Ulfves (1833–1904), flyttade enligt kyrkboken år 1900 med barnen till Prästö. Men familjen hade i verkligheten bosatt sig där betydligt tidigare. En notis i tidningen Åland den 20 juni 1894 berättar under den dramatiska rubriken »Afskyväckande illdåd» att natten mellan den 16 och 17 juni hade »hos torparen E.A. Ullfves på Prästö vid Bomarsund» elva unga träd, bland dem några äppelträd, huggits ned med yxa. De hade stått »i hans med stor möda på ett oländigt ställe upparbetade och på ett stenkasts afstånd från boningshuset belägna trädgård». Också en del bärbuskar hade ryckts upp med rötterna. »Afundsjuka anses vara grundmotiv till handlingen», uppgav tidningen. Sannolikt var det Sofia Anderssons styvfader, torparen Ulfves, som bebyggde Paradiset, och det bör ha skett redan omkring 1886. Det kan vi sluta oss till av att platsen på 1885 års karta är obebyggd och genom barnens födelseorter; äldsta dottern anges som född 1885 i Hammarland, med-

¹⁶¹ Berättade Nadeschda Almén, född 1917 och uppväxt på Prästö, i telefon (okt 2011). Hon sa också att stället kallades Rankens när hon var barn. Anledningen till det namnet är dock oklar.

an sönerna var födda 1887 och 1890 i Sund (men familjen torde ända till år 1900 ha varit kyrkskriven i Lappfjärd i Österbotten).

Paradiset omfattade 2003 tomt om ca 8000 kvm och beboddes av byggnadsarbetaren Mats Asterhag (född 1962). Dessförinnan hade stället ägts av Mark Söderholm och sedan av William Sundblom.¹⁶²

Bild på huset finns i Ålandsboken 2003, sid. 1047.

#P6. Skogshyddan (Söderströms, Anna Janssons). Backstugusittaren Anna Jansson (1863–1956) uppgav 1933 att hon sedan 1905 hade innehaft sin tomt samt en fjärdedel av den grekisk-katolska (ortodoxa) begravningsplatsen och haft rätt till vedbrand, kobete och fiske. Ett skriftligt avtal hade upprättats 1919. Hon önskade lösa in sin tomt förstorad med ett område som motsvarade kyrkogården, vilket hon också fick 1939. Den nya fastigheten gav hon namnet Skogshyddan. För den förlorade marken på kyrkogården fick hon ett område mellan torpet och landsvägen som hon inte tidigare hade förfogat över. Förmodligen var hon nöjd med lösningen, eftersom den nya marken låg betydligt närmare torpet än den gamla på kyrkogården. Anna Jansson bodde på Skogshyddan till sin död 1956 tillsammans med ogifta dottern Moine Jansson (1893–1968). Den sista som bodde i huset var hennes syster Venea Jansson (1890–1972) som hade emi-

Huset på Skogshyddan (#P6) står sedan många år tomt. Den sista som bodde här var Venea Jansson (1890–1972) som hade vistats en stor del av sitt liv i Amerika. Huset i bakgrunden, uppfört 1991, står på fastigheten Tallsluttningen, som är utbruten från Skogshyddan. Foto: förf. 2011.

¹⁶² Ålandsboken 2003, sid. 1047. Där uppges att torpet från början hade bebotts av två systrar, Erika och Sofie Andersson, vilket inte stämmer. Sofia hade visserligen två systrar, men den ena flyttade till Stockholm och den andra till Lumparland. Istället torde båda namnen syfta på Sofia vars fullständiga namn var Erika Sofia Andersson.

grerat till Amerika men kommit hem på äldre dagar.¹⁶³ Stället köptes sedan av Per Sjögren, som bodde i ett nybyggt hus i närheten, och ägs nu av hans arvingar.

Anna Jansson var född Deschkin på Prästö och hade 1888 gift sig med skepparen och timmermannen Gustav Jansson, född 1869, son till lotsen Gustav Jansson och hans hustru Erika på det torp som senare blev Linden (#P7). Från 1898 är maken i mantalslängderna antecknad som »förrymd». Kyrkboken upplyser senare att han vistades i Amerika. Sannolikt återvände han aldrig till familjen på Prästö.

Som nygift och när barnen föddes i början av 1890-talet bodde Gustav Jansson med familjen enligt kyrkboken i Skarpans på andra sidan sundet.¹⁶⁴ Han försökte 1893 överta ett torp på Prästö som tidigare innehafts av »fältskärsänkan Helena Goritioff», död sedan en längre tid, men nekades eftersom han inte kunde styrka sin rätt till tomtplatsen. Istället tillföll torpet innehavaren av Bomarsunds gård, Mats Rosenberg.¹⁶⁵ Var familjen sedan bodde är inte känt, förrän 1905 då Anna Jansson enligt egen utsago blev innehavare till sitt torp på Prästö. Och då befann sig mannen sedan flera år i Amerika.

Bostadshuset på Skogshyddan återfinns redan på 1885 års karta som nr 390 (»äng med Söderströms torp därå») och ska vara uppfört 1867.¹⁶⁶ Det fanns vid den tiden två lotsar Söderström på Prästö, som var halvbröder och hemma från Sottunga. Vi vet att Viktor vid den tiden just hade slagit sig ner längre söderut på det ställe som senare blev Furumo (#P31). Den som bodde här bör alltså ha varit Erik Söderström (1834–96), som 1860 hade gift sig med Maria Jefremoff (1830–95) från Prästö. Makarna hade bara ett barn, sonen Felix Söderström¹⁶⁷ (1860–99), lots liksom fadern. Hans änka Maria Söderström (1859–1903) dog några år efter maken och parets fem barn blev föräldralösa, varefter hemmet såldes på offentlig auktion den 1 mars 1904, kanske för att bekosta barnens uppehälle. En annons i tidningen Åland den 20 februari meddelade att inte bara säng- och gångkläder, bord och stolar samt potatis och hö skulle gå under klubban utan också boningshus, ladugård, bastu och lider. Barnen flyttade alla

¹⁶³ Muntliga uppgifter från Håkan Mattsson på Prästö (2011). I kyrkböckerna skrivs dotterns namn Moine, men enligt Håkan Mattsson hette hon Emogine och kallades för Moline /mojine/.

¹⁶⁴ Det framgår av kommunionboken och av barnens födelsenotiser att familjen bodde i Skarpans. Den överfördes till Prästö någon gång mellan 1893 och 1900 utan att det går att utläsa mer exakt när. I mantalslängderna är familjen däremot hela tiden skriven på Prästö.

¹⁶⁵ Lantbruksavdelningen, Jordbruksbyrån: Handlingar rörande Prästö 1880–1970, Hei 1, fascikeln Arrendekontrakt Prästö 1880–1970: skrivelser från senaten 25 maj och 11 okt 1893. Vilket torpet var är oklart. Någon änkan Helena Goritioff är inte känd från andra handlingar. Namnet påminner om fältskärsänkan Helena Garasimoff (Gerasimovitsch), men hon var i livet ännu år 1900, enligt kyrkboken.

¹⁶⁶ Ålandsboken 1963, sid. 877.

¹⁶⁷ Felix Söderström drunknade på en resa till Mariehamn, se Askleden #P28.

med tiden från Prästö, ett par till Amerika och några till Finland. Den som ropade in husen bör ha varit Anna Jansson.

Maria Jefremoff nämns redan i förteckningen 1859 över militärfamiljer som fått tillåtelse att slå sig ner på Prästö, då tillsammans med sin mor: »Skrivareänkan Anna Jefremoff med dotter Maria» hade före kriget ägt hus i Skarpans, men det hade bränts ner. I Skarpans hade familjen Jefremoff bott i gård nr 13, granne med familjen Koslowsky i gård nr 14, vars hus också brändes (se #P16).¹⁶⁸ Efter kriget fick hon tillstånd att bruka ett stycke mark på Prästö och köpte även ett hus där, som kan förmodas vara föregångaren till det hus som lotten Söderström ska ha byggt 1867.

Den första invånaren på Skogshyddan som vi känner till bör då ha varit Anna Jefremoff (1796–1866). Hon hette från början Anna Lisa Johansdotter och var bonddotter från Tranvik i Sund. Som nittonåring hade hon gift sig med en rysk underofficer Login Jefremoff (1780–1828). Hon fick flera barn också efter makens död, däribland dottern Maria.¹⁶⁹ Bouppteckningen efter Anna Jefremoff, upprättad 1866, räknar upp följande hus på torpet: En kammare med förstuga, värderad till 16 rubel silver, en badstuga och källare, 7 rubel, och ett fähus med lada, 4 rubel.

I domboken 1897 finns en förbryllande uppgift rörande detta torp. Lotsen Felix Söderström uppges den 12 oktober 1896 ha skänkt sin faders hus på Prästö, bestående av boningshus och ladugårdshus, samt ytterligare en del saker till Johanna Söderström (1863–1914), faderns halvsyster, för att hon i tio år troget hade tjänat hos fadern, Karl Erik Söderström.¹⁷⁰ Johanna Söderström gifte sig 1897 med skomakaren och torparen Erik Jansson (1861–1949), hemma från Sottunga, och bodde sedan på Prästö till 1910, då familjen flyttade till Österkalmare i Jomala. Detta kunde tyda på att Felix Söderström inte tog över föräldrahemmet utan istället skänkte det till sin faster, något som dock motsägs av andra dokument. Två kontrakt, upprättade den 28 juni 1897 och den 3 juli 1901, upplyser att först Felix Söderström och sedan dennes änka övertog det ställe på Prästö som fadern och svärfadern den 11 mars 1875 hade arrenderat på tjugofem års tid och vars intagor hade blivit beskrivna i ett syneinstrument den 9 juni 1869.¹⁷¹ Kontraktet med fadern från 1875 finns fortfarande bevarat.¹⁷² Det verkar med andra ord inte råda något tvivel om att Felix Söder-

¹⁶⁸ H.S. Tameländers samling, volym 7. Hon nämns 1842 som »änkan Effremoff» i en förteckning över husägare i Skarpans och på Prästö (Skogsjö 2003, del I, sid. 325). Var gårdarna låg framgår av Robins m.fl. 2004, sid. 46–47 (nr 13=29 på kartan och nr 14=30).

¹⁶⁹ Halén 2004, sid. 29, och Skogsjö 2003, familj 797.

¹⁷⁰ Ålands häradsrätts dombok 26 jan 1897 § 19.

¹⁷¹ Lantbruksavdelningen, Jordbruksbyrån: Handlingar rörande Prästö 1880–1970, Hei 1.

¹⁷² I volymen Ålands kronofogde Ha 21, fascikeln arrendekontrakt 1863–1919 Prästö.

Den nuvarande bostadshuset på fastigheten Linden uppfördes på 1930-talet av makarna Ida och Robert Bengtsson som hade återvänt till Åland från Amerika. Torpet var Idas föräldrahem. Foto: förf. 2011.

ström verkligen tog över föräldrahemmet. En möjlig förklaring är att det fanns två bostadshus på samma torptomt, och att sonen skänkte föräldrarnas hus efter deras död till fastern, medan han själv bodde kvar i det andra.

Bild på huset finns i Ålandsboken 1963, sid. 877.

#P7. Linden (Augustas). Vid sammanträdet 1933 uppgavs att arbetaren August Lindeman (1840–1936) sedan 1873 innehade en 0,2 hektar stor tomt. Ett skriftligt avtal hade upprättats 1919. Han önskade lösa in tomten med tillskottsjord.

Österbottningen August Lindeman, som ursprungligen hette August Malakiasson Österbygd, hade 1873 gift sig med Erika, född Sommarström (1835–86), hemma från Sommarö i Föglö och änka efter lotsen Gustav Jansson (1822–71). Torpet hade tidigare bebotts av hustrun och hennes första make.¹⁷³

Gustav Jansson, hemma från Kumlinge, hade i början av 1850-talet kommit som lots till Prästö, där han innan kriget bodde i lotsarnas bostadshus, gård nr 21 (se #P4). Efter kriget köpte han den 26 februari 1858 en gårdstomt på Prästö av titulärrådet Konstantin Salanoffskij, vilket framgår av det arrendekontrakt som Gustav Jansson undertecknade sommaren 1869 och som gav honom rätt att bo där ytterligare sex år emot ett årligt arrende på 21 mark och 60 penni. För den summan hade han också rätt att hämta ved av vindfällan och torra kvistar från hela Prästö. Vidare noterades att ett syneinstrument av den 9 juni 1869 närmare ska redogöra för tomten och

¹⁷³ Detta framgår av de hus som redovisas i bouppteckningarna efter Gustav Jansson 1871 och hans och August Lindemans hustru Erika 1886. I makens bouppteckning nämns »boningsrum bestående av sal, tvenne kamrar och kök, i förfallet skick» och i hustruns femton år senare: »boningsrum bestående [av] sal, tvenne kamrar och kök, i förfallet skick».

dess intagor, men detta har inte återfunnits.¹⁷⁴ Att huset vid den här tiden var en tämligen stor men inte särskilt väl underhållen byggnad framgår av bouppteckningen efter Gustav Jansson, upprättad 1871. Där nämns boningsrum bestående av sal, tvenne kamrar och kök, i förfallet skick, värderat till 50 mark, ett fähus med tvenne lador och låna, också i förfallet skick, 10 mark, samt ett lider och en källare, likaledes förfallna, 5 mark. Tydligt hade han vid sin död haft planer på att bygga en mindre strandbod, eftersom bouppteckningen upp-
tar virke till en sådan.

Konstantin Salanoffskij (Salanowski, Solonovskij), som uppges vara född 1788, gifte sig 1821 i Sund med Greta Stina Eriksdotter, född 1797 och dotter till en betrodd bonde i Lappböle – han var både nämndeman och kyrkvård. I början av 1850-talet bodde hon som föravskedade undertygvaktaren Salanoffskijs fru på Prästö i gård nr 25 och flyttade hösten 1854 därifrån till Helsingfors, men återlämnade 1856 flyttningsbetyget och skrevs på fästningsområdet. Att hon också verkligen vistades där framgår av två noteringar om nattvardsgång i kyrkboken, den 6 juli 1856 och 17 maj 1857, men sedan försvinner hon från vår horisont.

Makarna Salanoffskij hade tidigare bott på ett torp väster om Skarpans (sedermera Bergbo, #B13), men flyttade omkring 1840 till Prästö och bodde enligt 1844 års karta där i gård nr 29 norr om sjukhuset, men när maken begärde avsked 1851 köpte de ett hus på Prästö som tillhört »ltn Nikiforovs förelidna änka» för 200 rubel silver, beläget nära militärhospitalet (gård nr 25, också norr om sjukhuset). Efter kriget klagade Salanoffskij den 22 oktober 1856 hos greve von Berg, generalguvernör över Finland, över den förstörelse som drabbat huset under kriget.¹⁷⁵ Makarna upprättade den 8 januari 1857 ett inbördes testamente som skrevs under på Prästö.¹⁷⁶ Intrycket blir att makarna Salanoffskij återvände till Prästö efter kriget och försökte bo i sitt hus, men gav upp och sålde stället till lotsen Gustav Jansson.

Innan makarna Salanoffskij ska huset alltså ägts en löjtnant Nikiforoff, vilket stämmer med 1844 års karta. Där anges att gård nr 25 innehades av en underlöjtnant vid fångkompaniet Nikiforoff.¹⁷⁷ Också i en förteckning från 1842 över husägare i Skarpans och på Prästö nämns löjtnant Nikiforoff.¹⁷⁸ Den person som avses är löjtnanten Alexej Nikiforoff (1795–1867), vars gravkors i gjutjärn ännu finns på Sunds kyrkogård.¹⁷⁹ Han gifte sig 1848 med Serafia Karlsdotter (1824–87), bonddotter från Mångstekta, och bodde sedan i svär-

¹⁷⁴ Ålands kronofogde Ha 21, fascikeln arrendekontrakt 1863–1919 Prästö.

¹⁷⁵ Skogsjö 2003, familj 820, och Halén 2004, sid. 47.

¹⁷⁶ Ålands häradsrätts dombok 6 febr 1857 § 4.

¹⁷⁷ Robins m.fl. 2004, sid. 46–47, nr 155.

¹⁷⁸ Skogsjö 2003, del 1, sid. 325.

¹⁷⁹ Robins m.fl. 2004, sid. 62, Halén 2004, sid. 31 och 70, samt Skogsjö 2003, familj 2111.

föräldrarnas gård i Mångstekta. Men uppgiften att det vara löjtnant Nikiforoffs änka som 1851 sålde stället på Prästö måste vara fel, eftersom han levde ända till 1867.

August Lindemans dotter Ida (1873–1964) gifte sig med Robert Bengtsson (1869–1946) från Bergö i Vårdö. Han emigrerade år 1900 till Amerika och bosatte sig i Hoboken, New Jersey. Hustrun följde efter året därpå. Familjen flyttade 1905 till Jersey City, New Jersey, och inskrevs samma år i Bethany Lutheran Church. Makarna återvände 1929 till Åland, men deras två barn stannade i Amerika.

Det var August Lindemans barn, dottern Ida och hennes bror i Amerika, som den 6 september 1939 löste ut föräldrahemmet och bröt ut det till en egen fastighet som fick namnet Linden, säkert med släktnamnet som inspirationskälla, och Linden beboddes sedan av Ida och hennes make Robert Bengtsson (Benson). De hade 1936 byggt ett nytt bostadshus på tomten.¹⁸⁰

Efter makarnas Bengtssons död såldes fastigheten på auktion omkring 1964.¹⁸¹ Det ropades in av sjömannen Håkan Mattsson (född 1941), hemma från Högvalla (#P22), som i dag bor där tillsammans med hustrun Maj-Britt.

På 1933–34 års karta ligger bostadshuset på Linden på samma plats som dagens hus, som dock enligt Håkan Mattsson inte ska vara byggt på en gammal grund. Detta kan tyda på att det angivna byggnadsåret 1936 inte är korrekt, utan att huset är något äldre (kan-ske uppfört omkring 1930 efter makarnas hemkomst från Amerika). På 1885 års karta finns på samma plats en tämligen stor och långsmal byggnad med gavlarna mot norr och söder (nr 378, Karlssons torptomt¹⁸²), som kan vara det gamla huset. Strax norr därom finns en mindre byggnad (också på nr 378), som möjligen kan motsvara den förmodade husgrund som enligt forn- och kulturminnesinventeringen ännu ses som en oval förhöjning i gräsmattan (nr 177).¹⁸³

Bilder: Ålandsboken 1963, sid. 876, Ålandsboken 1993, sid. 736, och Ålandsboken 2003, sid. 1074.

#P8. Granbergs, Melins. Smeden och sjömannen Gustaf Melin (1856–1928), en finne som var hemma från Vittisbofjärd, hade – uppgavs det vid sammanträdet 1933 – från 1883 innehaft tomt och en åker inom samma gårde med rätt till vedbrand, kobete och fiske. Ett skriftligt avtal hade upprättats 1919. Melin önskade lösa in området enligt gällande lag, noterades det i protokollet, men eftersom han

¹⁸⁰ Ålandsboken 1963, sid. 876. I Ålandsboken 1993, sid. 736, anges huset vara byggt 1935.

¹⁸¹ Muntlig uppgift av Håkan Mattsson (2011).

¹⁸² Namnet Karlssons är förbryllande. Troligen rör det sig om ett misstag. Namnen på kartan verkar ofta vara fel. Intill låg enligt kartan torpet Anderssons, som dock rätteligen borde ha kallats Karlssons (se #P10), men någon förväxling rör det sig knappast om eftersom namnet Anderssons inte heller stämmer in på detta torp.

¹⁸³ Löndal m.fl. 2003, sid. 29.

hade varit död i flera år måste det ha varit arvingarna som framförde önskemålet. Torpet och tomten finns på 1930-talets kartor (som nr 548) och innehades då av Gustaf Melins dotter Ingeborg Brandt (1889–1971), vars make, telegrafisten Peter Brandt (1881–1964), vid den tiden vistades i Amerika.

Gustaf Melins arvingar löste in stället som 1939 bröts ut till en egen fastighet, kallad Norrslätt (se #P9). Där uppfördes 1960 ett nytt bostadshus, något söder om det gamla. Det gamla huset hade stått tomt och förfallit innan det slutligen revs, troligen i slutet på 1950-talet. Några lämningar efter det påträffades inte vid den inventering av forn- och kulturlämningar som gjordes 2003.¹⁸⁴

Gustaf Melin ska alltså enligt dotterns utsaga ha flyttat hit 1883. Han gifte sig 1885 med Augusta (1861–1913), dotter till lotsen Gustav Jansson i grannhuset (#P7). På 1885 års karta återfinns Melins ställe som nr 376 (Granbergs torptomt). Detta jämkas samman av ett senatsprotokoll från 1905 där det framgår att Gustav Melin hade köpt besittningsrätten till området av fältskärsänkan »Noramejskijs» (läs: Novomejskijs) son, skomakaren Amos Granberg. När det skedde framgår inte mer exakt, bara att det var senast 1892.¹⁸⁵ Därmed är det möjligt att uppdateda ställets äldre historia.

På 1844 års karta över Bomarsundsområdet återfinns fältskären Novomejskijs hus som gård nr 27, belägen på en plats som väl svarar mot Granbergs tomt 1885 och makarna Brandts hus på 1930-talet.¹⁸⁶ I 1859 års förteckning över militärfamiljer på Åland hittar vi fältskärsänkan Kristina Novomejskij med sonen Amos bosatta på Prästö.¹⁸⁷

Äldre fältskären Nikolaj Novomejskij (död omkring 1848) tjänstgjorde vid militärsjukhuset på Prästö. Han gifte sig första gången 1834 med Ulrika Sofia Eriksdotter (1814–42), bonddotter från Lappböle i Sund, och andra gången 1844 med Kristina Eriksdotter (född 1826), bonddotter från Sottunga.¹⁸⁸ Andra hustrun gifte om sig 1863 med en fyrverkare Stanislaus Kosakoffski vid Sveaborg – katolik och därmed sannolikt polack – och förefaller sedan ha flyttat från Åland. Men sonen Amos blev tydligen kvar, lärde sig till skomakare och antog namnet Granberg. Han gjorde 1879 en piga från Vårdö, Josefina Sjöroos (1852–81), med barn,¹⁸⁹ men lämnade uppenbarligen Åland några år senare och sålde då föräldrahemmet på Prästö till Gustaf Melin.

¹⁸⁴ Löndahl m.fl. 2003, sid. 16.

¹⁸⁵ Ålands kronofogde Ha 21, fascikeln protokollsutdrag 1866–1917.

¹⁸⁶ Robins m.fl. 2004, sid. 47, hus nr 153.

¹⁸⁷ H.S. Tamelanders samling, volym 7. I Papp 1991, sid. 53, anges barnet felaktigt heta Anna. De återfinns också i mantalslängderna vid denna tid (1859–62), men där kallas sonen Frans; troligen hette han Frans Amos. Sonen återfinns däremot inte i Sunds kyrkböcker; han räknades som ortodox eftersom fadern var ortodox.

¹⁸⁸ Rönnlöf 2004, sid. 43.

¹⁸⁹ Att han var far till Fanny Josefina Sjöroos (1880–99), framgår av domboken 27 jan 1881 § 63.

#P9. Norrslätt. Smeden och sjömannen Gustaf Melin (1856–1928) hade i mitten på 1880-talet flyttat till torpet Granbergs, som senare kom att kallas Melins (#P8). Torpet och ett något utvidgat område runt omkring löstes 1939 in av Gustaf Melins arvingar. Den nya fastigheten kallades Norrslätt. Inom dess gränser kom två bostadshus att ligga, det som Gustaf Melin haft (#P8) och Felix Brunströms gamla hus (#P10). Båda är sedan länge borta.

Istället byggdes ett nytt bostadshus 1960 av Gustaf Melins dotter Venea (1886–1971), änka efter banmästaren Anshelm Ruissalo (1882–1953).¹⁹⁰ Makarna Ruissalo hade inga barn och Norrslätt övertogs av Veneas systerdotter, läkarsekreteraren Natalia Hult (1911–97), dotter till Ingeborg Brandt på Stenkulla (#P23).

Bild på huset finns i Ålandsboken 1963, sid. 876, och Ålandsboken 1993, sid. 735.

#P10. Felixas (gamla huset). Lotsen Felix Brunström (1885–1967) hade – uppgav han på sammanträdet 1933 – sedan 1910 innehaft en cirka 2 hektar stor tomt samt en fjärdedel av grekisk-katolska begravningsplatsen samt haft rätt till vedbrand, kobete och fiske. Ett skriftligt avtal hade upprättats 1919. Han önskade lösa in tomten förstorad med ett område från Österåkern som motsvarade kyrkogården samt skogsmark enligt gällande lag. Han fick också några år senare lösa in ett område på Prästö, men det låg inte i anslutning till huset och tomten utan var ett obebyggt område nere vid stranden omkring den så kallade Kiseloffsudden. När det bröts ut den 6 september 1939 gavs det namnet Strandbo (se #P19).

Felix Brunström var född på Prästö och son till lotsen Erik Gustav Brunström och hans hustru Maria, född Sommarström, som bodde på den fastighet som senare fick namnet Lönnebo (#P24). Han gifte sig 1911 med Hanna, född Johansson (1890–1973), bonddotter från Eckerö. Felix Brunströms gamla hustomt låg nästan längst i norr i bebyggelsen på Prästö. Där inrättades istället fastigheten Norrslätt (#P9) på vars mark Felix Brunströms gamla bostadshus kom att ligga. Huset är numera borta sedan länge; det revs omkring 1940 i samband med att familjen Brunström flyttade till sitt nya område och byggde nytt.¹⁹¹

På 1885 års karta är det torp som senare kallades Brunströms noterat på nr 374 (trädgård med Anderssons torptomt), men namnet

¹⁹⁰ Enligt Ålandsboken 1963, sid. 876, omfattade Norrslätt vid den tiden 1,43 hektar varav 0,8 hektar odlad jord. Där anges också att det hade varit i släktens ägo sedan 1862, men det kan knappast stämma. Möjligen har Venea inte gjort någon skillnad på Norrslätt och det intilliggande Linden – bara några tiotal meter bort – som var hennes mors föräldrahem. Morföräldrarna hade köpt Linden 1858, vilket stämmer ganska väl med 1862.

¹⁹¹ Inventeringen av forn- och kulturlämningar redovisar inga fynd på plats (Löndahl m.fl. 2003, appendix 1), men sådana torde finnas (se bild).

Anderssons är uppenbarligen fel för Karlssons.¹⁹² Nadeschda Almén (född 1917 och uppväxt på Prästö) berättar att Brunströms tidigare hade innehafts av den familj Karlsson som senare flyttade till Bomarsund och övertog gästgiveriet där (#B26).¹⁹³ Kyrkboken berättar att makarna Karl Anders och Vera Karlsson 1908 flyttade från Prästö till Bomarsund, vilket stämmer bra med att Felix Brunström ska ha övertagit sitt ställe 1910. Tack vare Nadeschda Almén's uppgift kan torpets historia bakåt i tiden nystas upp.

Anna Maria Mattsdotter (1796–1873) var bonddotter från Björby i Sund och hade 1834 gift sig med soldaten Jurka Petersson,¹⁹⁴ som var född omkring 1791 och drunknade 1845. Eftersom han var lutheran finns han noterad i Sunds dödbok och makarnas barn är införda i födelseboken. Av dessa noteringar framgår att familjen var bosatt på

I förgrunden där buskarna växer stod fram till omkring 1940 Felix Brunströms gamla hus (#P11). I bakgrunden, i slutningen ovanför odlingsmarken, ses längst till höger bostadshuset på Skogstorpet (#P15). Det lilla röda huset längst till vänster torde vara torpet Tomaskas (#P14). Det övertogs 1913 tillsammans med ett grannortorp (sedermera Skogstorpet) av Mina Vilhelmsson och dottern Lonny Pohlmann med familj. Det lilla huset ska ha använts som bagarstuga och senare som bastu, berättar Nadeschda Almén och Kurt Sundqvist. Om huset är detsamma som torpet Tomaskas torde det ha byggts redan på fästningens tid. Foto: förf. 2011.

¹⁹² Felet kan kanske bero på en sammanblandning med förnamnet Anders.

¹⁹³ Telefonsamtal med Nadeschda Almén (okt 2011). Uppgiften bekräftas också av vad Ragnvi Karlsson på Furulund tidigare berättat, att familjen Karlsson hade bott i ett hus som låg i närheten av det hus som Håkan Mattsson bebod i dag (Linden #P7) och att bara grunden finns kvar.

¹⁹⁴ Halén 2004, sid. 58.

Prästö redan på 1830-talet (sonen Konstantin dog där 1837). I en förteckning över husägare på fästningsområdet från 1842 nämns »förra soldaten Juri Petter», och i mantalslängderna 1849–54 och Skarpans kyrkbok i början av 1850-talet återfinns soldatänkan Anna Maria Pettersson som bosatt i gård nr 28, som enligt 1844 års karta låg norr om sjukhuset på Prästö, vilket stämmer väl med platsen där Brunströms låg. Också efter kriget bodde hon kvar på Prästö; enligt kronofogdens förteckning över militärfamiljer från 1859 omtalas soldatänkan Anna Maria Petersson som bosatt där i egna hus.¹⁹⁵ Boupp-teckningen efter henne, upprättad 1873, omnämner en mindre byggnad bestående av tvenne rum, värderad till 200 mk, och ett fähus med lada i alldeles förfallet skick (8 mk) samtidigt som det fanns en skuld på 100 mark till dottern Vilhelmina för utbetalningar till arbetare och för material vid ombyggnaden av husen samt ytterligare en skuld på 23 mark och 80 penni för två nya fönster och två nya dörrar.

Dottern Vilhelmina, född Wilde (1819–91), hade 1847 gift sig i Skarpans med fältskären Martin Surin, som avled 1856.¹⁹⁶ I förteckningen över militärfamiljer, upprättad 1859, upptas fältskärsänkan Anna Vilhelmina Surin med döttrarna Nadjesta och Vera. Dottern Vera Surin (1854–1919) gifte sig 1872 med skepparen Karl Anders Karlsson (1849–1923), son till en skomakare i Lumpo i Lumparland. Av domboken 1882 framgår inte bara att Vilhelmina Surin bodde tillsammans med svärsonen Karl Anders Karlsson – de begagnade samma bonings- och uthus – utan också att husen tillhörde svärmötern som hade ärvt dem efter sin mor.¹⁹⁷ Av boupp-teckningen efter Vilhelmina Surin, upprättad 1891, framgår att torpet då var bebyggt med »en stuga med kammare samt en dylik stuga med kammare oförfärdad», värderade tillsammans till 200 mark, vilket torde betyda att huset höll på att byggas till. Vidare fanns en bagarstuga, upptagen till 15 mark, en matbod (12 mark), en fähusbyggnad (75 mark) och en källare samt ett avträdeshus (15 mark).

Men 1908 lämnade alltså familjen Karlsson Prästö och flyttade till andra sidan sundet och blev gästgivare.

#P11. Ramaskas. På 1885 års karta återfinns »Ramarkas torptomt» på nr 371 med två byggnader varav den ena är påfallande stor och verkar vara försedd med veranda. På 1933–34 års karta är tomten, som då innehades av lotsen Johannes Brunström (1877–1953), obebyggd och betecknad som äng (nr 558). Enligt dagens grundkarta är området åker.

Namnet »Ramarkas» i beskrivningen till 1885 års karta torde vara fel på samma sätt som namnen »Tomarkas» (nr 364) och »Karloffskis» (nr 478a). I andra källor omnämns en »Maria Tomaska» som

¹⁹⁵ Skogsjö 2003, del 1, sid. 325, och H.S. Tamelanders samling, volym 7.

¹⁹⁶ Skogsjö 2003, familj 999.

¹⁹⁷ Ålands häradsrätts dombok 25 jan 1882 § 62.

rimligen var den som bodde på »Tomarkas» (se #P14), medan »Karloffskis» helt säkert syftar på soldaten Mikael Koslowsky. Skrivaren har alltså haft svårt att rätt tolka de 's' som funnits i förlagan och ibland läst dem som 'r'. Ramarkas bör på motsvarande sätt vara fel för Ramaskas.¹⁹⁸

Förmodligen är Ramaskas föregångaren till Rönnelid (#P12). Johannes Brunström torde ha tagit över Ramaskas 1903 och uppfört ett nytt bostadshus längre söderut, och när han friköpte stället på 1930-talet fick det namnet Rönnelid. Om detta stämmer bör de gamla husen på Ramaskas sist ha bebotts av styrmannen Julius Sundblom (se vidare #P12). Några lämningar efter de gamla husen på Ramaskas ska inte finnas.¹⁹⁹

Den som gett namn åt torpet torde vara Viktoria Jefremoff, född 1833 i Skarpans, som 1857 tog ut lysning i Sund med Klementi Romaschka, fyrverkare av fjärde klassen vid sjätte kompaniet av artillerigarnisonen på Sveaborg (vid Helsingfors). En dotter Maria föddes den 1 januari 1858 på Prästö, enligt födelseboken. Vart familjen sedan tog vägen är oklart (möjligen flyttade den till Sveaborg). Men trots det verkar familjen ha innehaft ett torp på Prästö. Det framgår av bouppteckningen efter lotsen Erik Söderström (1834–96), gift med Maria Jefremoff (syster till Viktoria), som nämner en skuld till »fru Wiktoria Ramaschka» på 46 mark för obetald tomthyra.

#P12. Rönnelid (Johannesas). Lotsen Johannes Brunström (1877–1953) uppgav på sammanträdet 1933 att han hade innehaft sin tomt och hälften av den så kallade Reslagsängen samt rätt till kobete, vedbrand och fiske sedan 1903. Ett skriftligt avtal hade upprättats 1919. Han önskade lösa in området enligt gällande lag. Det fick han också och den nya fastigheten, utbruten den 7 september 1939, gavs namnet Rönnelid. Den bestod av två skiften: Det ena omfattade området kring bostadshuset och det andra en del av Reslagsängen (Reslefsängen) vid stranden söder om begravningsplatsen. Det senare skiftet avskildes 1972 till en egen fastighet, kallad Gudmundtorp.

Johannes Brunström var född på Prästö och son till lotsen Erik Gustav Brunström (1842–1930), hemma från Kökar, och hans hustru Maria, född Sommarström (1846–1911), från Föglö. Familjen hade kommit till Prästö i mitten på 1860-talet. Johannes Brunströms hustru Anna, född Vasiljeff (1880–1968), hade också anknytning till Prästö, där modern Vilhelmina Vasiljeff, senare Vilhelmsson, innehaft två torp på 1930-talet.

Johannes och Anna Brunström gifte sig 1903 och tog samma år

¹⁹⁸ Beskrivningen till 1885 års karta finns i åtminstone två exemplar, ett i riksarkivet i Helsingfors i anslutning till själva kartan och ett i Ålands kronofogdes arkiv (volym Ha 5). I båda exemplaren står Tomarkas och Ramarkas, men Karloffskis står det bara i kronofogdens exemplar (i riksarkivets skrivs korrekt Kasloffskis).

¹⁹⁹ Löndahl m.fl. 2003, sid. 15.

Bostadshuset på fastigheten Rönnelid (#PI2) uppfördes i början av 1900-talet av Johannes Brunström och hans hustru Anna. Förmodligen ersatte det ett tidigare torp som kallades Ramaskas (#PII). Foto: förf. 2011.

över det torp som senare blev Rönnelid. I början av 1960-talet omfattade stället 2,33 hektar varav 1 hektar odlad jord och bostadshus uppfört 1903 och ekonomibyggnad 1904, enligt Ålandsboken 1963. Det första de nygifta makarna gjorde var alltså att förse torpet med nya byggnader. De uppfördes på en plats som tidigare varit obebyggd. De gamla husen på torpet torde motsvara de byggnader som återfinns på 1885 års karta som torpet Ramarkas torptomt (se #PII).

Den tidigare innehavaren av torpet var – också enligt Ålandsboken – Julius Sundblom. Men namnet syftar knappast på den välkände politikern och tidningsutgivaren, utan förmodligen på styrmanen Johannes Julius Sundblom, född 1866 på grannön Töftö. Där var han också skriven till 1904, då han flyttade till Björneborg med familjen och blev hamnkapten. Det tidsmässiga sammanträffande, att han flyttade ungefär samtidigt som Johannes Brunström tog över stället på Prästö, gör det sannolikt det är denne Julius Sundblom som avses, trots att han varken var kyrkskriven eller mantalsskriven på Prästö. Men Julius Sundblom kan alltså inte ha bott där Rönnelid ligger i dag, eftersom det var Brunström som byggde husen. Istället bodde han förmodligen i de hus som kallas »Ramarkas» på 1885 års karta (#PII). När han flyttade dit är obekant.

Rönnelid innehades i början av 1990-talet av makarna Karl-Erik och Eivor Sundman (född 1958) och 2003 av Elisabeth Zetterman (född 1946).

Bild på huset finns i Ålandsboken 1963, sid. 878, Ålandsboken 1993, sid. 736, och Ålandsboken 2003, sid. 1088.

#P13. Liljedal (Sundbloms). Backstugusittaren Serafia Sundblom (1859–1941) uppgav på sammanträdet 1933 att hon sedan 1888 innehaft tomt och en hektar åker samt en tredjedel av Botaniska trädgården med rätt till kobete, vedbrand och fiske. Ett skriftligt avtal hade upprättats 1919. Hon önskade lösa in större odlingar enligt gällande lag, vilket hon också förefaller ha fått. Den nya fastigheten, som tillkom den 6 september 1939 och fick namnet Liljedal, omfattade två skiften, förutom tomten och åkern även ett skifte i nordvästra delen av den äng som på 1930-talet kallades Botaniska trädgården och redan då delvis var uppodlad till åker. Skiftet ligger omedelbart öster om Prästö stugor & campings område och var större än området hon nyttjat där tidigare.

Benämningen Botaniska trädgården torde ha sitt ursprung i den trädgård som återfinns som nr 452 på 1885 års karta med förklaringen »gammal trädgård». Av namnet att döma har platsen på fästningens tid använts som botanisk trädgård, alltså en trädgård där växter från olika delar av världen har samlats. Namnet Botaniska trädgården har senare tydligen också kommit att syfta på området norr om den ursprungligen trädgården och som på 1885 års karta kort och gott noteras som »mo». Det var på denna »mo» som Serafia Sundbloms skifte låg. Rakt över den gamla botaniska trädgården går i dag landsvägen.

Serafia Sundblom var född Bengtsdotter i Bergö i Vårdö och hade 1885 gift sig med båtbyggaren och kofferdiskepparen Robert Sundblom (1851–1908), hemma från Grundsunda i Vårdö. Paret ska alltså från 1888 ha innehaft en tomt på Prästö och förmodligen bosatte de sig där, men det dröjde till 1898 innan familjen blev kyrkskriven på Prästö. I makens bouppteckning 1909 räknas husen på makarnas torp upp: Boningshus (värderat 500 mk), fähus med låna, lada och lider (100 mk), badstuga med gryta (50 mk) och smedja med diverse inventarier (50 mk).

I början av 1960-talet beboddes Liljedal av makarnas son, sjömannen och byggnadsarbetaren William Sundblom (1900–88), som avled ogift. När uppgifterna till Ålandsboken 1963 samlades in i början av 1960-talet berättade han att släkten hade haft stället sedan 1888, vilket alltså stämmer med vad modern berättat några decennier tidigare, och att bostadshuset var uppfört så tidigt som omkring 1830.

På 1885 års karta finns torpet utsatt som nr 368 (trädgård med Karlssons torp), men vem Karlsson var har inte gått att fastställa. På kartan finns också ett annat torp som kallas Karlssons (sedermera Linden, #P7).

Bild på huset finns i Ålandsboken 1963, sid. 879.

#P14. Tomaskas. Barnmorskan Vilhelmina »Mina» Vilhelmsson (1858–1947) hade sedan 1913 innehaft en tomt om 0,2 hektar, meddelade hon vid sammanträdet 1933. Till höslätter fick hon nyttja en fjärdedel av den så kallade ryska (ortodoxa) begravningsplatsen sam-

Huset på fastigheten Liljedal uppges vara uppfört så tidigt som omkring 1830 och torde därmed vara ett av de äldsta på Prästö. Det övertogs i slutet av 1880-talet av båtbyggaren och skepparen Robert Sundblom (1851–1908) med familj. Vem som bodde där tidigare är oklart. Huset i bakgrunden är Skogstorpet (#P15). Foto: förf. 2011.

tidigt som hon fick hålla en ko och en kalv på bete på den gemensamma hagmarken och till ved ta vindfällan och torra kvistar från skogen på Prästö. Ett skriftligt avtal hade upprättats 1919.²⁰⁰

Det verkar som om Mina Vilhelmsson och hennes dotter Lonny Pohlmann med familj samtidigt övertog två torp på Prästö som låg intill varandra, dels detta som Mina Vilhelmsson innehade och dels Pohlmanns (#P16). Nadeschda Almén (född 1917 och uppvuxen på Prästö) berättar att Mina Vilhelmsson bodde hos dottern Lonny på Pohlmanns och att det andra torpet användes av familjen bland annat som bagarstuga. Fortfarande finns på platsen en liten rödmålad stuga med skorsten och fönster, som enligt Kurt Sundqvist, dotter-son till makarna Pohlmann, tidigare användes som bastu.²⁰¹

Mina Vilhelmsson var hemma från Finby i Sund. I Bomarsund träffade hon en rysk fältväbel, Michail Vasiljeff, som hon gifte sig med 1876. Hon följde honom från den ena kommenderingen till den andra, men så småningom fick maken anställning som ridande polis i Sankt Petersburg. År 1889 då Vilhelmina väntade sitt femte barn dog maken i lungshot. Hon kontaktade föräldrarna i Sund och upp-

²⁰⁰ Ålands kronofogde Ha 21, fascikeln arrendekontrakt 1863–1919 Prästö.

²⁰¹ Huset återfinns på sockenkartan från 1920-talet, men där som »Brunström». Namnet måste dock vara felplacerat. I närheten fanns ett par andra hus (#P10 och #P12), bägge utan namn, som beboddes av familjer som hette Brunström. Förmodligen ska namnet egentligen stå vid något av dessa.

manades att komma hem. Även om föräldrarnas välvilja var stor ville hon själv ta hand om sin familj och beslöt därför att utbilda sig till barnmorska. Hon ackorderade ut barnen hos släktingar och begav sig till barnmorskeinstitutet i Helsingfors. Efter avslutade studier erhöll hon 1893 barnmorsketjänst i Sund.²⁰²

Redan på 1885 års karta finns ett hus på samma plats (vid nr 364, trädgård med »Tomarkas torp» därå). Namnet Tomarkas torde vara en felskrivning för Tomaskas. I ett syneinstrument från 1873 över Bomarsunds före detta fästningsområde räknas de ännu kvarboende militärfamiljerna upp, och bland dem nämns »avskedade soldatänkan Maria Tumaska». Hennes namn återkommer, som Maria Tomaska, i ett liknande dokument, daterat 11 november 1904.²⁰³

Vem denna Maria Tomaska var är oklart, namnet har inte påträffats i andra handlingar. Möjligen är hon identisk med Maria Stina Majasdotter (1824–1914), som från omkring 1859 bodde på Prästö med sin man, avskedade soldaten Tomas Nowaselski, död omkring 1870, katolik enligt kyrkboken, vilket tillsammans med namnet visar att han var polack. Enligt kronofogdens förteckning från 1859 över militärfamiljer på Åland hade makarna efter kriget tillhandlat sig hus på Prästö där de också brukade en bit mark, men före kriget hade de inte ägt hus.²⁰⁴ Maria Stina Majasdotter var född i Åbo och omnämns i källorna med olika namn; när hon gifte sig 1853 kallas hon Lindström och som änka är hon i mantalslängderna antecknad som Maria Gylling. Det namnet hade hennes son, sjömannen Johan Julius Gylling (1847–80), antagit. Han verkar ha bott med sin familj hos modern på 1870-talet, och hans änka Anna Ulrika Johansdotter (1846–95) torde sedan ha bott kvar hos svärmodern till sin död. Kanske var Tomaska ännu ett namn som Maria Stina kändes vid (möjligen syftande på makens förnamn).

#P15. Skogstorpet (Pohlmanns nya hus). Makarna Lonny och Wilhelm Pohlmann löste in fastigheten Skogstorpet och byggde 1939 ett nytt bostadshus i stock på en plats som tidigare varit obebyggd.²⁰⁵ Skogstorpet hade tillkommit genom att två torp slagits samman, Pohlmanns gamla torp (#P16) och Tomaskas torp (#P14), som båda innehades av familjen Pohlmann också innan Skogstorpet friköptes. Kurt Sundqvist berättar att han hört att hans morfar Wilhelm Pohlmann åkte till Amerika och jobbade ihop pengar innan han återvände till Prästö och byggde det nya huset huset. Skogstorpet övertogs efter föräldrarna av dottern Ethel, gift Sundqvist, och senare av hen-

²⁰² Högman 1990, sid. 343.

²⁰³ Ålands kronofogde volym Ha 21, fascikeln syneinstrument 1869–1915.

²⁰⁴ H.S. Tamelanders samling, volym 7.

²⁰⁵ På 1885 års karta finns ett hus strax norr därom (nr 365 åker med tomt därå), men detta saknas på 1930-talets kartor.

nes son Kurt Sundqvist och har använts som fritidshus.²⁰⁶ Numera är fastigheten såld till makarna Robert och Jana Andersson som bor där.

Bild på huset finns i Ålandsboken 1963, sid. 876, och Ålandsboken 1993, sid. 736.

#P16. Pohlmanns (gamla huset). Telegrafisten och maskinisten Wilhelm Pohlmann (1884–1964) hade sedan 1913 innehaft tomt och åker med rätt till vedbrand, kobete och fiske. Ett skriftligt avtal hade upprättats 1919. Han önskade lösa in omkring två hektar odlad jord och behövlig skog, enligt gällande lag, meddelade han vid sammanträdet 1933.²⁰⁷

Wilhelm Pohlmann (uttalas /pålmann/) var född i Kurland (söder om Rigabukten) i dåvarande Ryssland²⁰⁸ och kom som ung till Åland och arbetade vid Prästö radiostation. Han gifte sig 1910 med Apollonia »Lonny» Vilhelmsson (född 1889), vars mor Vilhelmina »Mina» Vilhelmsson bodde hos dottern och mågen på Prästö och även själv var innehavare av två torp (Tomaskas #P14 och Tomtebo #P26).

Familjen Pohlmann fick lösa in sitt ställe tillsammans med svärmoderns ena torp, Tomaskas (som användes som bagarstuga och senare som bastu). På så vis kom två gamla stugor att ligga inom de gränser som Pohlmanns område hade när det 1939 bröts ut till en egen fastighet, kallad Skogstorpet. Ett nytt bostadshus byggdes samma år mellan de två gamla (se #P15). Pohlmanns gamla bostadshus låg ett stycke söder om det nya, närmare nuvarande landsväg. Mer exakt när det revs är oklart.²⁰⁹

Det gamla huset återfinns på 1885 års karta (som nr 478a) som »Karloffskis(!) torp med trädgård», vilket bör betyda att det tidigare hade bebotts av soldaten och lotsen Mikael Koslowsky, död den 13

²⁰⁶ Ålandsboken 1993, sid. 736.

²⁰⁷ I beskrivningen till 1933–34 års karta (lantmäteriförrättning 37026) är Gustaf Melin noterad som innehavare av de områden som hörde till Pohlmanns torp, men det torde vara fel. Nadeschda Almén (född 1917 och uppväxt på Prästö) berättade i telefon (okt 2011) att hennes morfar Gustaf Melin, död 1928, livet ut bodde på Melins (#P8) och att familjen Pohlmann bebodde detta hus och även innehade det angränsande torpet Tomaskas (#P14). Detta stämmer med vad som i övrigt är känt, exempelvis anges i Ålandsboken 1963, sid. 876, att familjen Pohlmann innehaft Skogstorpet sedan 1914, en uppgift som förmodligen är lämnad av Wilhelm Pohlmann själv.

²⁰⁸ Enligt en annan uppgift var han född i »Nejgoff» i Tyskland, men vilken ort det avser är oklart. Mer sannolik är uppgiften i mantalslängden för åren 1939–41 att han var född i Kurland som hörde till Ryssland innan det 1918 blev en del av den nybildade staten Lettland.

²⁰⁹ Kurt Sundqvist (född 1947) minns inte huset, vilket betyder att det var borta omkring 1950. Vid en inventering av forn- och kulturlämningar på Prästö i början av 2000-talet noterades lämningar av huset – vagt synliga syllstenar och resterna av en betongtrappa (nr 176 i Löndahl m.fl. 2003, sid. 29).

juli 1899 på Prästö. Han var polack och hade deltagit i polska kriget 1831, blivit tillfångatagen av ryssarna och instoppad i ett ryskt arbetskompani som var med och byggde Bomarsunds fästning. Efter fästningens fall blev han kvar på Åland och bodde på Prästö.²¹⁰ Tidningen Åland berättade den 16 juli 1898 under rubriken »Vacker handling» att en rysk torpedflottilj nyligen hade passerat Bomarsund. När officerarna steg i land på Prästö frågade de om någon soldat från 1854 ännu var i livet och blev hänvisade till den över nittioårige Mikael Koslowsky. De begav sig till hans bostad och skänkte honom omkring 100 mark.

Koslowsky återfinns i kronofogdens förteckning över militärfamiljer 1859 som »på obestämd tid permitterade soldaten Mikael Koslowsky med hustru Anna» med uppgiften att han innan kriget hade ägt hus i Skarpans, vilka hade bränts ner, och efter kriget tillhandlat sig hus på Prästö där de också hade fått tillåtelse att bruka ett stycke mark.²¹¹ I Skarpans hade han bott i gård nr 14, granne med familjen Jefremoff i gård nr 13, som också flyttade till Prästö (Skogshyddan #P6) efter att deras hus hade blivit bränt under kriget. Koslowsky var gift två gånger. Första hustrun var Anna Mattsdotter (1800–66), bonddotter från Seffers i Önningeby i Jomala, som tidigare hade varit gift med en försupen torpare Anders Magnus Svibergsson i Träsk i Sund, medan andra hustrun, Fredrika Springert (1839–1906), var en finska från Lokalax. I det första giftet hade han flera barn, däribland Karl August Häggblom (1840–88), torpare under Kastelholms kungsgård.

I bouppteckningen efter första hustrun, upprättad 1866, uppges vilka hus som då fanns på Koslowskys torp: Ett litet boningsrum, bestående av fyra väggar, värderat till 100 mark, vidare en gammal stuga med förstuga och tvenne kamrar, i förfallet skick, 20 mark, samt ett fähus med gammal lada, 15 mark. Det förefaller alltså som om Koslowsky vid den här tiden höll på att bygga ett nytt hus, men bara hade hunnit timra upp ett rum.

#P17. Vita huset. Telegrafisten Peter Schisterov, senare Brandt (1881–1964), hemma från Perm i Ryssland, tjänstgjorde vid Prästö radiostation som var i drift åren 1906–18. Han lät invid radiostationen uppföra ett litet vitmålat boningshus som privatbostad, som ryssarna senare tvångsinlöste för 2.500 mark. I en byggnadsförteckning från 1919 är den antecknad som officersbostad.²¹²

Vid sammanträdet 1933 uppgav hans hustru Ingeborg Brandt, född Melin (1889–1971), att maken sedan 1906 hade innehaft ett område på Prästö som exproprierades av den ryska militären. Omkring 1920 fick familjen Brandt återlösa det så kallade Vita huset och sam-

²¹⁰ Tidningen Åland 18 juni 1899.

²¹¹ H.S. Tamelanders samling, volym 7.

²¹² Gustavsson 1991, sid. 129–30.

Det så kallade Vita huset uppfördes i början av 1900-talet av ryske telegrafisten Peter Schisterov (1881–1964), som senare antog namnet Brandt. Han byggde ett annat hus åt sig och sin familj på Prästö, som fick namnet Stenkulla (#P23). Vita huset hade familjen uthyr, men senare övertogs det av dottern Nadeschda, gift Almén (född 1917), som använder det som fritidshus. Foto: förf. 2011.

tidigt överta ett annat bebyggt område på Prästö, kallat Kisloffs (senare Brandts), där familjen 1921 lät uppföra ett nytt bostadshus och även bosatte sig. De två områdena, Vita huset och Brandts, löstes in och bröts 1939 ut till en gemensam fastighet, kallad Stenkulla (#P23).

Peter Brandts dotter Nadeschda (född 1917) och hennes make, ingenjören Bo Almén (1917–2003), bosatta i Stockholm, lät 1959 bryta ut ett markområde om 1,5 hektar inklusive det lilla huset från hennes föräldrahem. De gav den nya fastigheten namnet Vita huset och byggde i början av 1960-talet om och till huset, som sedan har använts som fritidsbostad.²¹³

Strax söder om Vita huset syns ännu tydligt resterna av lotsarnas gemensamma bostadshus från fästningens tid (se #P4).

Bild på huset finns i Ålandsboken 1963, sid. 876.

#P18. Telegrafan (Stantsen). Byggnaden uppfördes omkring 1912–13 av den ryska militären som Prästö radiostations huvudbyggnad, ett envånings tegelhus. Till radiostationen hörde också ett antal träbyggnader för de anställda. Av dessa finns endast Domiken (#P21) kvar. Radiostationen övertogs 1918 av finska staten, och dess inventarier såldes av krigsbytescentralen.

År 1923 övergick Telegrafan och Domiken i landskapets ägo, varefter de en tid stod oanvända. Förslag fanns att använda dem bland annat som sinnessjukhus. Men istället togs Telegrafan och Domiken

²¹³ Muntlig uppgift av Håkan Mattsson (okt 2011).

i bruk av Ålands konservlag som fiskkonserveringsfabrik. Ett arrendekontrakt på tio år undertecknades den 24 maj 1927 som förutom de två byggnaderna också innefattade ett markområde omkring dem.²¹⁴ Hur länge verksamheten pågick är oklart. Sannolikt hade den upphört redan 1933, eftersom konservlaget inte bevakade sin rätt att lösa in arrendeområdet vid det sammanträde som hölls detta år. Under andra världskriget användes Telegrafan och Domiken som barnhem (se #P21). Efter kriget nyttjades Telegrafan sporadiskt som magasin innan en betongindustri – Prästö rör och betong, ägd av Sigvard Persson i Mångstekta – flyttade in 1964. Den ersattes i slutet av 1990-talet av ett snickeri som upphörde med sin verksamhet i byggnaden 2003.

Trots om- och tillbyggnader i olika etapper, har Telegrafan förblivit relativt intakt.²¹⁵ Där finns nu en utställning om Bomarsundsepoiken och Ålands demilitarisering.

#P19. Strandbo (Felixas). Lotsen Felix Brunström (1885–1967) hade ett torp norr i byn på Prästö (#P10 Anderssons), men när tomterna löstes in 1939 fick han istället ett obebyggt område nere vid stranden och ett åkerskifte norr om begravningsplatsen som bröts ut till fastigheten Strandbo. En bit från stranden uppförde han 1941 ett bostadshus som byggdes av Peter Brandt. Strandbo har sedermera delats upp i flera fastigheter. Sonen Erik Brunström bröt 1949 ut Alvik (#P20) och efter det har ytterligare ett antal hus byggts på mark från Strandbo.

Prästö radiostation efter utrymningen våren 1918. I mitten huvudbyggnaden Stantsen (Ryska telegrafan) och till höger bostadshuset Domiken, som bägge finns kvar. Till vänster om Stansen ses Gråan, som hade fungerat som bostadshus och som förråd. Om byggnaderna se vidare Gustavsson 1991, sid. 128 f. Notera för övrigt hur öppet landskapet var på denna tid. Foto: Ålands museum.

²¹⁴ Lantbruksavdelningen, Jordbruksbyrån: Handlingar rörande Prästö 1880–1970, Hei 1: Arrendekontrakt den 27 maj 1927.

²¹⁵ I Gustavsson 1991, sid. 128, beskrivs huset mer utförligt. Uppgifter om verksamheten har också hämtats ur Ålands landskapsregerings protokoll 16 juli 2004 nr 131 bilaga 1 (Dnr U40/04/2/9).

Prästö radiostations ännu bevarade byggnader. Övan bostadshuset Domiken (#P21) och till höger Telegrafan (#P18). Under andra världskriget användes båda som barnhem. Foto: förf. 2011.

Bild på huset finns i Ålandsboken 1963, sid. 876, och Ålandsboken 2003, sid. 1057.

#P20. Alvik. Bostadshuset uppfördes 1949 av lotsen Erik Brunström (1915–2007) som samma år bröt ut fastigheten från sitt föräldrahem Strandbo (#P19). Han flyttade senare med familjen till Mariehamn, men fortsatte att vistas på Prästö sommartid.

Bild på huset finns i Ålandsboken 1963, sid. 878.

#P21. Domiken (Röda huset). Byggnaden uppfördes omkring 1912–13 och hörde till Prästö radiostation som drevs av den ryska militären 1906–18. Den andra återstående byggnaden från denna tid är Telegrafan (#P18). Domiken var en bostadsbyggnad med fyra lägenheter om rum och kök, avsedda för telegrafisterna och deras familjer. Namnet Domiken kommer av ryskans *dom*, 'bostadshus'.²¹⁶

Huset arrenderades från 1927 tillsammans med Telegrafan av Ålands konservlag och användes som fiskkonserveringsfabrik (se vidare #P18).

Under andra världskriget användes Domiken och Stansen som barnhem. Efter vinterkriget hade Finland tvingats lämna ifrån sig Hangöområdet till Sovjetunionen. Barnen från två barnhem där evakuerades sommaren 1940 till Åland och togs om hand av Ålands hemvärnsskvinnor, senare Ålands distrikt av Lotta Svärd, och inkvarterades på Prästö. Barnhemmet ska ha upphört 1946.

²¹⁶ Nadeschda Almén (telefonsamtal 27 okt 2011). Namnformen Doniken som ibland förekommer nu för tiden är en missuppfattning. I folkmun på Prästö har huset kallats Röda huset eller Familjehuset.

Högvalla i dag och för omkring åttio år sedan. På bilden ovan pågår potatissättning. Till höger står Hildur Mattsson, född Nürmi (1905–86), bosatt på Högvalla, men de två andra har inte säkert kunnat identifieras. Hästen torde vara inlånad. Förr fanns bara en häst på Prästö som användes av alla gårdar. En tid var det William Sundblom som höll häst, berättar Håkan Mattsson. Gamla bilden ur Brita Janssons album. Nya bilden foto förf. 2011.

Domiken fungerar fortfarande som bostadshus. Numera är de ursprungligen fyra lägenheterna ombyggda till två.²¹⁷

Bild på huset finns i Ålandsboken 2003, sid. 1089.

²¹⁷ Gustavsson 1991, sid. 128–29, samt muntliga uppgifter av Kenneth Gustavsson (juni 2011).

#P22. Högvalla. Sjömannen och timmermannen Karl Viktor Mattsson (1863–1938) uppgav vid sammanträdet 1933 att han innehade sin tomt på Prästö sedan 1890 enligt muntligt avtal och sedan 1919 enligt skriftligt. Tomten omfattade cirka 0,15 hektar. Han hade också fått nyttja »den så kallade polska begravningsplatsen», alltså den katolska, till höslåtter och haft rätt till bete för en ko och en kalv på den gemensamma hagmarken. Som ved fick han använda vindfäl- len och torra kvistar från skogen på Prästö.²¹⁸ Mattsson önskade lösa in tomten förstorad med ett område som motsvarade kyrkogården.

Icke-Matte som han kallades²¹⁹ var född i Närpes i Österbotten. Han kom till Vårdö och gifte sig med Augusta Söderström (1860–1938), lotsdotter från Sottunga och syster till lotsarna Erik Söderström (1834–96) och Viktor Söderström (1857–1915) på Prästö. Efter makarnas död 1938 övertogs stället av sonen Levi Mattsson (1898–1961) och hans hustru Hildur, född Nurmi (1905–86), som löste in det 1939 och gav det namnet Högvalla. Förutom tomten i byn ingick också ett åkerskifte norr om begravningsplatsen som ersättning för den förlorade marken.

I början av 1960-talet omfattade Högvalla 1,92 hektar varav 0,29 hektar odlad jord och bostadshus som angavs vara uppfört år 1900.²²⁰ Men sannolikt var huset något äldre. Karl Viktor Mattssons sonson Håkan Mattsson berättar hans farfar köpte huset, som är uppfört på en gammal ryssgrund, innan det var färdigt; någon yngling hade påbörjat bygget, men gjorde det aldrig klart. Enligt 1885 års karta var platsen då obebyggd. Eftersom Karl Viktor Mattsson uppgav att han tog över stället 1890, torde huset ha börjat byggas i slutet av 1880-talet.

Efter Hildur Mattsson beboddes Högvalla av hennes son, styrmannen Bengt Mattsson (1949–98), och numera innehas det av hans brorsdotter Christel Mattsson (född 1970).

Bild på huset finns i Ålandsboken 1963, sid. 877, och Ålandsboken 2003, sid. 1073.

#P23. Stenkulla (Kisloffs, Brandts). Vid sammanträdet 1933 uppgav någon – sannolikt Ingeborg Brandt eftersom maken Peter befann sig i Amerika – att Peter Brandt hade innehaft sitt område sedan 1906. Det exproprierades dock av den ryska militären, men fick senare återköpas av landskapsnämnden tillsammans en annan tomt som också varit bebyggd. Brandt hade rätt till kobete, vedbrand och fiske. Han önskade lösa in området enligt gällande lag. Lite längre fram i protokollet noterades att Ingeborg Brandt innehade en tomt benämnd Vita huset.

Uppgifterna beskriver två ställen på Prästö. Det ena, kallat Vi-

²¹⁸ Ålands kronofogde Ha 21, fascikeln arrendekontrakt 1863–1919 Prästö.

²¹⁹ Berättade sonsonen Håkan Mattsson på Prästö (febr 2011).

²²⁰ Ålandsboken 1963, sid. 877.

ta huset, hade Peter Brandt haft sedan 1906. Det tvångsinlöstes av den ryska militären, men kunde omkring 1920 återköpas av familjen Brandt tillsammans med ett annat bebyggt område, kallat Kisloffs eller Kisloffska backstuguområdet. De två ställena bröts 1939 ut som en fastighet med namnet Stenkulla, men tjugo år senare, 1959, avskildes Vita huset till en egen fastighet (se #P17).²²¹

Peter Brandt (1881–1964), född Schisteroff (Schisterov) i staden Perm där fadern, Ivan Schisteroff, var bonde och garvare, kom i samband med värnplikten till Kronstadt som telegrafistelev och upplevde 1905 oroligheterna på örlogsbasen. Efter en tid ombord på ett skolskepp blev han 1906 kommenderad till radiostationen på Prästö. Då fanns där fyra telegrafister plus två man som skötte motorerna. Strax intill radiostationen bodde hans blivande hustru Ingeborg, född Melin (1889–1971), dotter till smeden och sjömannen Gustav Melin och hans hustru Augusta. Efter en längre tjänstgöring i Åbo återvände Peter Brandt med familjen efter kriget till Åland och bodde först i hustruns föräldrahem, Melins, tillsammans med svärfadern, men kunde sedan överta den Kisloffska tomten. Där uppfördes 1921 ett nytt bostadshus som i byn kom att kallas Brandts. Samma år reste Peter Brandt till Amerika, där han arbetade som hus- och brobyggare. Han återvände 1928, men emigrerade efter något år på nytt och startade egen verkstad som lässmed i Amerika. Hösten 1939, kort innan vinterkriget bröt ut, återvände han för gott till Prästö.²²² Brandts, eller officiellt Stenkulla, övertogs sedermera av sonen Boris Brandt (född 1916) som i slutet av 1960-talet återvände hem från Amerika.

Det gamla namnet Kisloffs hade stället efter Jevgeni (Eugen) Kisloff, som vid vigseln 1846 var soldat vid fjärde arbetskompaniet. Hustrun Vilhelmina Zander (1808–94) var född i Nädendal och hade inflyttat 1842 från Åbo till Skarpans. Efter Bomarsundskriget slog sig familjen ner på Prästö, enligt en kronofogdens förteckning från 1859 som nämner avskedade soldaten Jevgeni Kisloff med hustrun Vilhelmina och döttrarna Jelena och Fimma. Familjen hade egna hus på Prästö där de också brukade ett stycke mark.²²³

Samma år, 1859, hade förre soldaten Eugen Kisloff blivit stämd inför tinget av fyra lotsar på Prästö som arrenderade holmen. De hade 1858 tillåtit Kisloff att ha en ko, två får och två lamm på bete på Prästö mot en ersättning om 3 rubel silver, men Kisloff hade bara betalt 1 rubel. Hustrun, som företrädde maken inför tinget, kanske därför att han inte talade så bra svenska, förklarade att Kisloff som

²²¹ Enligt Ålandsboken 1963, sid. 877, omfattade återstoden av Stenkulla 2,39 hektar. Där anges att bostadshuset var uppfört 1921 och att stället innehafts av släkten sedan 1920.

²²² Gustavsson 1991, sid. 130, och muntliga uppgifter av dottern Nadeschda Almén.

²²³ H.S. Tamelanders samling, volym 7.

avskedad soldat hade fått tillstånd att bo på Prästö och att han hos generalguvernören ansökt om fritt bete på holmen, men något svar hade ännu inte kommit och i väntan på det ville han inte betala den överenskomna summan. Senare på året kom svaret från guvernören som gav militärfamiljerna rätt till bete på Prästö.

Familjen Kisloff omtalas sedan som bosatt på Prästö i olika syneinstrument från 1873, 1896 och ännu 1904. Sistnämnda år ska endast två gamla soldater Prästö ännu varit i livet, Kisloff och Koslowsky, samt en soldatänka, Maria Tomaska.²²⁴ Att soldat Kisloff omtalas som varande i livet 1896 och 1904 stämmer dock inte, eftersom hans hustru Maria Vilhelmina Kisloff finns noterad som soldatänka i mantalslängderna under åren 1888–93. Året därpå, 1894, avled hon. Den som sedan tog över torpet var dottern Eufemia »Fimma» Kisloff, som nämns i en förteckning över backstugusittare på Prästö från 1919.²²⁵ Förmodligen avled hon ungefär vid den tiden, eftersom torpet sedan övertogs av familjen Schisteroff (Brandt).

Soldaten Kisloff har fått ge namn åt en udde på södra delen av Prästö. Den kallas på dagens grundkarta för »Kisloffsudden». Numera är udden bebyggd med bostadshus och fritidshus, men på 1800-talet var området obebyggt och Kisloff den som bodde närmast udden.

Bilder: Ålandsboken 1963, sid. 877, Ålandsboken 1993, sid. 736, och Ålandsboken 2003, sid. 1079.

#P24. Lönnebo (Gamla Brunströms). Backstugusittaren Vilhelmina »Mina» Brunström (1857–1937) berättade vid sammanträdet 1933 att hon sedan 1930 innehaft sin tomt samt hälften av Reslagsängen med rätt till kobete, vedbrand och fiske. Hennes avlidne make²²⁶ hade tidigare innehaft området sedan 1873. År 1919 hade ett skriftligt avtal upprättats med honom, där tomten anges vara 0,4 hektar och att betet gällde en ko och en kalv på den gemensamma hagmarken. Hon önskade lösa in sitt område enligt gällande lag.

Mina Brunström var född Lindholm i Finby och hade 1912 gift sig med lotsen Erik Gustav Brunström (1842–1930). Han var son till en gästgivare i Finnö på Kökar och hade flyttat till Prästö i mitten av 1860-talet med sin första hustru, Margareta, född Söderström (1838–76), lotsdotter från Sottunga och syster till lotsarna Erik Söderström och Viktor Söderström på Prästö samt Augusta Söderström som var gift sjömannen Karl Viktor Mattsson och också bodde på Prästö. Man kan väl förmoda att det var tack vare hustruns släktingar som Erik Gustav Brunström kom att börja arbeta vid Bomarsunds lots-

²²⁴ Ålands kronofogde volym Ha 21, fascikeln syneinstrument 1869–1915 (»uppskattning av Prästö», daterad 11 nov 1904).

²²⁵ Lantbruksavdelningen, Jordbruksbyrån: Handlingar rörande Prästö 1880–1970, Hei 1: Protokoll den 17 maj 1919.

²²⁶ Far står det i protokollet, men det måste vara fel.

plats. Efter första hustruns död gifte han om sig med Maria, född Sommarström (1846–1911), från Sommarö i Föglö, som också hade släktingar på Prästö. En syster var Erika Sommarström, gift med lotsen Gustav Jansson, och en bror torparen Herman Eriksson. Så det fanns många släktband mellan stugorna på Prästö. Erik Gustav Brunström tredje hustru, Mina, hade liksom maken varit gift tidigare. Hon hade fått en son som dog som tjugoåring »å utrikes ort», medan Brunström hade många barn i sina två första äktenskap.

Erik Gustav Brunström köpte besittningsrätten till sin gårds-tomt – sedermera Lönnebo – den 9 december 1865 av löjtnantsänkan Margareta »Schisks» arvingar, vilket framgår av det arrendekontrakt som Brunström undertecknade sommaren 1869 och som gav honom rätt att bo där ytterligare sex år emot ett årligt arrende på 11 mark och 20 penni. För den summan hade han också rätt att hämta ved av vindfällan och torra kvistar på Prästö.²²⁷ Ett syneinstrument, daterat den 9 juni 1869, redogör närmare för det arrenderade området. Där fanns en åkertäppa som kunde ge två tunnor potatis årligen, en linda intill åkertäppan som gav 25 lispund hö och ytterligare en linda, belägen ett stycke från gårdstomten, som gav 6 lispund hö.²²⁸ Vilka hus som fanns på torpet vid den här tiden framgår av första hustruns bo-uppteckning, upprättad 1876: en stuga med kammare (värderad till 300 mark) och ett fähus med lada (50 mark).

Löjtnantsänkan Margareta »Schisk», vars rätta namn var Schiskin (Schischkin), är identisk med Margareta Maria Grönfors, född 1800 i Hammarland, som inflyttade 1847 från Åbo till Sund och först bodde några år i Träsk och från 1850 på fästningsområdet, men efter Bomarsunds fall 1854 flyttade till Villmanstrand.²²⁹ Hennes man, löjtnanten Alexej Schiskin, hade efter kriget blivit förflyttad till Finland (tydligt till Villmanstrand). Av ett rättegångsprotokoll från 1856 framgår att han ägde ett hus på Prästö som bestod av stuga, kammare och kök och som han låtit styvdottern, sjömanshustrun Gustava Forsman hyra ut till förre soldaten Gregori Fomin (#P37). Denne bodde där med sin familj från slutet av oktober 1854 och elva månader framåt, men betalade aldrig hyran.²³⁰ Därför hamnade saken i domstol. Att huset kunde hyras ut bara några månader efter fästningens fall, visar att det inte hade blivit förstört under kriget.

Erik Gustav Brunström avled 1930 och Mina 1937, innan torpen på Prästö hade hunnit frikopas. Istället blev det två av makens söner

²²⁷ Ålands kronofogde Ha:21, fascikeln arrendekontrakt 1863–1919 Prästö. Det kan ju verka egendomligt att han först köpte och sedan arrenderade tomten, men förklaringen torde vara att köpet avsåg besittningsrätten och eventuella byggnader, däremot inte äganderätten till marken.

²²⁸ Ålands kronofogde Ha:21, fascikeln syneinstrument 1869–1915. Den sistnämnda lindan, belägen ett stycke från tomten, bör väl ha varit den så kallade Reslagsängen som senare hörde till stället.

²²⁹ Skogsjö 2003, familj 838.

²³⁰ Ålands häradsrätts dombok 20 febr 1856 § 90.

i hans andra gifte, lotsarna Johannes och Felix Brunström, bägge bosatta på Prästö, som löste in Lönnebo. Den nya fastigheten omfattade två skiften, förutom tomten inne i byn också ett område vid den så kallades Reslagsängen utmed stranden öster om begravningsplatsen. Färjfastet har senare byggts mitt på strandskiftet som därmed blev delat. Området norr om vägen avskildes 1958 till en egen fastighet, kallad Reslefsängen, och området söder om vägen 1972 som Gunnebo.

Huset på Lönnebo uppges ha brunnit ner 1934.²³¹ Men det stämmer inte, enligt Nadeschda Almén (född 1917 och uppvuxen på Prästö), som berättar den dramatiska historien om vad som egentligen hände. Hennes föräldrahem, Brandts, var närmsta granne till Lönnebo. Hon var nitton år gammal och just opererad för struma när hon kände brandrök från grannhuset. Hon sprang dit och fann den nästan åttioåriga Mina Brunström liggande i farstun – det rök om henne, gumman hade fått elden i baken när hon satt och värmdes sig vid spisen. Nadeschda fortsatte till Johannes Bengtsson (på Ekebo) som kom med brandsprutan. Mina Brunström fördes till sjukhus, men dog av sina skador. Någon egentlig eldsvåda i huset blev det däremot aldrig.²³²

Lönnebo kom efter Minas död kom att stå tomt. Det användes några år senare en tid som tillfällig bostad av Felix Brunström när han byggde sitt nya hus, Strandbo, men revs sedan.²³³ Tomten stod därefter obebyggd, använd bland annat som betesmark, till Ines och Lars-Erik Brunström omkring 2003 flyttade till Åland från Sverige och uppförde ett nytt bostadshus. Han är sonson till lotsen Johannes Brunström, som löste in Lönnebo tillsammans med brodern Felix.

Det gamla husets ålder är obekant. På 1885 års karta återfinns torpet på nr 431 (kalvhage med två tomter), beläget strax öster om Kisloffska torpet (sedermera Stenkulla).

#P25. Ekebo (Bengtssons).²³⁴ Vid sammanträdet 1933 uppgavs att Vilhelmina »Mina» Bengtsson (1855–1928) sedan 1893 hade innehaft en tomt på Prästö och att ett skriftligt avtal har upprättats 1919. Hon var änka efter skepparen Valfrid Bengtsson (1857–1901), hemma från Bergö i Vårdö, som omkom när barken Orion förläste hösten 1901 på väg från Australien till Europa. Enligt kyrkböckerna flyttade makarna med sina barn först 1899 från Bergö till Prästö, men vid sammanträdet 1933 uppgav någon – sannolikt dottern Signe – att familjen hade kommit till Prästö redan 1893. Det senare torde vara mer korrekt. I mantalslängden 1895 finns makarna ännu noterade i Bergö

²³¹ Löndahl m.fl. 2003, sid. 20 (nr 106). Att huset brann ner finns också noterat i Rönnlöf 2004, sid. 288.

²³² Olyckan omnämns i tidningen Åland 20 jan 1937.

²³³ Nadeschda Almén (telefonsamtal 24 okt 2011).

²³⁴ Texten bygger delvis på muntliga uppgifter av Ove Gammals (2011).

men i marginalen är noterat »Prästö?», vilket tyder på att familjen redan då vistades där. Av makens bouppteckning 1903 framgår att torpet då var bebyggt med ett boningshus som innefattade stuga, förstuga och kammare samt ett fähus och lada.

Mina Bengtssons område löstes 1939 in av hennes arvingar och fick namnet Ekebo. Stället beboddes sedan av fränskilda dottern Signe (1884–1963). Efter skilsmässan 1918 hade hon drivit en tvättinrättning i Helsingfors ett tiotal år innan hon flyttade tillbaka till Prästö för att sköta om sin gamla mor. Efter moderns död bodde hon kvar tillsammans med dottersonen Tor Eriksson (född 1924).

Senare blev dottern Nanny, gift Solitaire (1905–79), kontorist och bosatt i Stockholm, ägare till Ekebo, som hon använde som fritidshus. När Ålandsboken 1963 sammanställdes uppgav hon att Ekebo omfattade 1,37 hektar och bostadshus uppfört 1860, vidare att stället hade innehafts av släkten sedan 1892 och att hon tagit över 1951 efter modern.²³⁵ Här återkommer alltså uppgiften att familjen Bengtsson flyttade till Prästö redan i början av 1890-talet.

Nanny Solitaire hade inga barn och testamenterade Ekebo till systersonen, styrmannen Tor Eriksson, som också använder huset som fritidsbostad. Han hade tidigare bott på Prästö med sin familj – i det så kallade »Barnhemmet», numera »Domiken» – men flyt-

Huset på Ekebo står invid två imponerande ekar. Hit flyttade i början av 1890-talet skepparen Valfrid Bengtsson med familj, och än i dag innehas Ekebo av hans efterkommande. Vem som bodde där tidigare saknas uppgifter om. Foto: förf. 2011.

²³⁵ Ålandsboken 1963, sid. 878 (kallas där felaktigt Ekeby).

tade sedan först till Mariehamn och senare till Norrtälje. Enligt Tor Eriksson flyttades bostadshuset på Ekebo från Töftö på 1800-talet.²³⁶

Vem som innehade torpet innan familjen Bengtsson kom dit i början av 1890-talet är oklart. På 1885 års karta återfinns det som nr 417 (gammal trädgård med torp därå), beläget omedelbart söder om den gamla vägen genom bebyggelsen på Prästö som hade ungefär samma sträckning som dagens landsväg.

Bild på huset finns i Ålandsboken 1963, sid. 878, och Ålandsboken 1993, sid. 735.

#P26. Tomtebo (Serafias, Kojan). Ett arrendekontrakt upprättades 1919 med sjökaptenen och lotsen Leonard Sundblom (1886–1957) rörande »före detta Serafia Österlunds backstuguområde» som omfattade tomt om 0,03 hektar och en fjärdedel av den ryska (ortodoxa) begravningsplatsen till höslätter jämte bete för en ko och en kalv på den gemensamma hagmarken. Serafia Österlund (1842–1925) var änka efter galeasskepparen Anders Karlsson (se #P42). Senare på 1920-talet arrenderades Serafias tomt av Vilhelmina »Mina» Vilhelmsson (#P26), medan marken på begravningsplatsen fortsatte att arrenderas av Leonard Sundblom in på 1930-talet. Sista gången torpet omtalas som Serafia Österlunds är i ett arrendekontrakt daterat 1 mars 1927 när Vilhelmina Vilhelmsson arrenderar det på ytterligare två år.²³⁷

Nadeschda Almén berättar att Serafia Österlund bodde i sin stuga till sin död (1925) och att hon som gammal sköttes av Mina Vilhelmsson och därför testamenterade torpet till henne. Det blev också Mina Vilhelmsson som löste in stället. Den nya fastigheten, Tomtebo, bröts ut 1939 och bestod av två skiften, dels ett som omfattade huset och tomten och dels ett med åker- och ängsmark norr om begravningsplatsen. Men Mina Vilhelmsson bodde aldrig i den lilla stugan på Tomtebo. Istället vistades hon mest hos dottern Lonny Pohlmann, men även hos Levi Mattsson på Högvalla, där hon gärna passade barnen (som var hennes barnbarnsbarn). På 1930-talet hände det att »Serafias koja» användes när syföreningen ordnade bak eftersom det fanns en stor ugn i stugan, minns Nadeschda Almén.

Efter Mina Vilhelmsson övertogs Tomtebo av dottern Lonny och hennes make Wilhelm Pohlmann som bodde på Skogstorpet (#P15). I början av 1950-talet renoverade Pohlmann torpet och byggde också till det; norra ändan tillkom då, medan den södra är gammal, berättar Håkan Mattsson. Tomtebo ärvdes sedermera av makarna Pohlmanns dotterson Kurt Sundqvist (född 1947), men är numera sålt. Det används fortfarande som fritidsbostad.

Vem som innehade stället innan Serafia Österlund är inte känt.

²³⁶ Ålandsboken 1993, sid. 735.

²³⁷ Lantbruksavdelningen, Jordbruksbyrån: Handlingar rörande Prästö 1880–1970, Hei 1, fascikeln arrendekontrakt 1880–1970.

Torpet torde ha funnits redan 1885 och motsvara den byggnad som återfinns intill en liten åkerlapp som på kartan från detta år har be-teckningen 421.

#P27. Lugnet (Lena Novikoffs). Åtminstone från 1919 innehades stället av backstugusittaren Lena Novikoff (1854–1935), som inte var närvarande eller företräd vid sammanträdet 1933. Efter henne död fick Signe Mattsson (1895–1961) överta backstugan,²³⁸ och det var också hon som kom att bryta ut den till en egen fastighet, kallad Lugnet, som hon erhöll lagfart på den 4 mars 1940. Signe Mattsson var uppväxt på det ställe som senare fick namnet Högvalla (#P22) och dotter till sjömannen Karl Viktor Mattsson och hans hustru Augusta.

Signe Mattsson hade 1917 gift sig med en av ryssarna som arbetade vid Prästö radiostation, Petter Nikitin Tokarjeff, och flyttat med honom och en son till Sankt Petersburg. Paret skilde sig 1928, varefter hon och sonen återvände till Prästö. Håkan Mattsson berättar att Signe efter hemkomsten övertog »ett gammalt rysstorp», där hon bodde ett tag med sonen innan hon flyttade till Sverige. Hon gifte om sig 1943 och bodde på Ljusterö i Stockholms skärgård. Sonen, Mikael Mattsson (1917–2005), emigrerade till Australien. Numera ägs och bebos Lugnet av Tom Mattsson (född 1968), född och uppvuxen på Prästö och son till Håkan Mattsson på Linden (#P7).

Lena Novikoff är en i källorna svår fångad person, som varken var kyrkskriven eller mantalsskriven i Sund. Men i samband med att de skriftliga arrendekontrakten upprättades 1919 för legoområdena inom Bomarsunds fästningsområde, lämnade hon liksom alla andra torpare och backstugusittare in ett prästbetyg. Av detta framgår att soldatdottern Helena Nowikoff var född den 21 juli (gamla stilen) 1854 och att hon var skriven i den grekisk-katolska församlingen i Åbo. Hennes område bestod av en tomt om 0,23 hektar på Prästö, och hon hade rätt till bete för en ko och en kalv på den gemensamma legomarken samt vedbrand. Något arrende behövde hon inte betala enligt senatens beslut av den 25 maj och 22 juni 1859, som gav ett antal soldat familjer rätt att vederlagsfritt bo på Prästö. Däremot skulle Lena Novikoff betala 30 mark årligen för höslåttern som hon hade tilldelats; gatan mellan begravningsplatserna var det område hon fick slå.²³⁹

Ytterligare uppgifter om Lena Novikoff känner vi till tack vare att etnologen Per-Ove Högnäs vid Museibyrån en gång intervjuade Natalia Hult (1911–97), född och uppvuxen på Prästö, dotter till Peter Brandt och hans hustru Ingeborg, men flyttade till Sverige och

²³⁸ Lantbruksavdelningen, Jordbruksbyrån: Handlingar rörande Prästö 1880–1970, Hei 1. »Transportavhandling» upprättat den 6 juni 1935. Här framgår också Lena Novikoffs dödsdatum.

²³⁹ Ålands kronofogde Ha 21, fascikeln arrendekontrakt 1863–1919 Prästö.

bodde i Göteborg. Så här berättade hon om »generalskan» Olga Lamark och Lena Novikoff:

”Min moster blev döpt till Olga efter sin gudmor Olga Lamark, en gammal rysk dam från Petersburg. På grund av att hon på sin ålderdom »kom på kommunen» – bortauktionerades – hamnade hon på Prästö i min mormors hushåll. Därför kom jag i min barndom att få höra om denna kvinnas märkliga öde.

Olga Lamark lär ha varit med på den så kallade Bomarsundska tiden och hennes man skulle ha varit en högt uppsatt militär – ingen visste vilken rang men ibland kallade man henne »generalskan» Lamark. Hennes man fördes efter kriget, liksom alla ryssar, som fånge till Frankrike. Hon följde med, men återvände senare till Åland – jag hörde aldrig vart mannen tog vägen, kanske han dog i Frankrike. Hon bosatte sig här på Prästö i en liten stuga. Den bestod bara av ett rum och en stor spis i ena hörnet, som brukligt var på den tiden i mindre hushåll. På vilket sätt hon försörjde sig det vet jag inte men det måste ha varit rätt dåligt för henne liksom för många efter krigsslutet, då det var brist på både det ena och det andra. Lamarks fosterdotter Lena var barn till en rysk soldat, Novikoff, som hade stupat under kriget. Före »Lamarkan» tog hand om henne bodde hon på Prästö tillsammans med sin mor. Modern dog under ganska besynnerliga omständigheter. En dag sköljde hon kläder vid Lumparns strand – det här måste ha inträffat just före krigsslutet – det blåste sydlig vind och plötsligt såg hon en massa skeppsskorpor och bröd som kom flytande på vattnet. Saken var den att de engelska och franska skeppen hade haft rättor ombord, och matat dem med förgiftade skorpor och sedan slängt allt överbord, både rättor och beten. Detta visste inte Lenas mor, utan hon var glad och tog med sig skorporna hem. Genast efter att hon hade ätit några skorpor blev hon sjuk, men tursamt nog var hennes barn så litet att hon inte kunde äta fast föda och klarade sig på så sätt. Modern dog och Lena blev föräldralös.

Efter att ha bott en tid på Prästö reste Olga Lamark till Sankt Petersburg, varifrån hon ursprungligen kom, och tog med sig den ryska familjens enda överlevande barn, Lena Novikoff. Det lär inte ha varit särskilt lyckosamt för »Lilla-Lena», som vi kallade henne, i Petersburg. Vi fick undan för undan veta hur hon hade haft det. När hon växte upp fick hon göra en massa grovgöra, till exempel tvätta stortvätt mitt i vintern i en kall källare – hon bestods inga extra skoplagg utan fick stå med bara fötterna på kalla cementgolvet. Det lär ha tagit en ännu fulare vändning. »Lamarkan» hade någon slags bordellverksamhet och Lena måste tjänst-

göra på sitt sätt i bordellen. Lena födda en flicka under tiden i Petersburg men barnet dog.

Lena Novikoff återvände sedan till Prästö när hon var omkring 30–40 år och bosatte sig i stugan där hon tidigare hade bott tillsammans med sina föräldrar. Om kommunen hjälpte henne eller om hon hade pengar med sig från Petersburg, det vet jag inte, men i alla fall hade hon så mycket att hon kunde köpa en ko, och det blev hennes räddning – av den fick hon en kalv varje år, som hon slaktade, och mjölk. Gräset från hennes tomt räckte inte till att mätta en ko men genom att hon var grekisk-ortodox fick hon lov att slå gräset på den nya ortodoxa kyrkogården.

Även Olga Lamark återvände på sin ålderdom till Prästö. Hon var då så pass medellös att hon inte själv kunde försörja sig – hon auktionerades bort och blev omhändertagen av den som fordrade minst att uppehålla henne vid livet. Lena Novikoff och Olga Lamark lär ha varit dödsfiender och man förstår ju detta efter allt som flickan fick genomgå i Petersburg.

Tiden gick och vi börjar närma oss 1919. Då fick vi plötsligt veta av den som sist hade hand om Olga Lamark, att hon hade avlidit. Hedbergs [på Furumo #P31] höll begravning för henne. Själv var jag då endast åtta år, men jag kommer ihåg henne när hon låg i den öppna kistan i köket hemma hos Hedbergs. Hon var så sagolikt fin. Det som jag mest fäste mig vid var ett par vita sidenskor hon hade på fötterna, och jag tyckte att det var väldigt synd att så där fina skor skulle grävas ner i en grav. Många år senare fick jag veta att det var fru Hedberg, som var sömmerska, som på Olga Lamarks egen beställning hade sytt dessa skor åt henne – hennes önskan var att bli begravnen med vita sidenskor på fötterna. Hon lär ha varit väldigt fåfång och lyxbetonad. Min bror och jag gick till hennes stuga och kikade, och såg hennes fina kjolar, blusar, länningar och särskilt underkjolarna – allt var taft och glänsande siden.

Knappast stämmer allt i en muntlig tradition som denna. Mycket av det som Natalia Hult berättar låg mer än hundra år tillbaka i tiden och hade inträffat flera decennier innan hon föddes. Men låt oss se hur mycket som är möjligt att bekräfta med äldre, mer samtida och därmed också trovärdigare källor.

Uppgifterna om Lena Novikoffs villkor på Prästö – hon höll en ko och en kalv och fick slå gräset på begravningsplatsen – stämmer med uppgifterna i arrendekontraktet (se ovan). Tidpunkten för Olga Lamarks död, 1919, kan också bekräftas genom gravvården på nya

ortodoxa gravplatsen där den finns på övre delen: »Här vilar Olga Lamark f. 1838 d. 1910 (1919?).»²⁴⁰

Lena Novikoff innehade sitt ställe på Prästö i enlighet med senatsbeslutet från 1859 som gav ett antal veteranfamiljer rätt att bo där på förmånliga villkor. I en förteckning från samma år över militärfamiljer på Åland, upprättad av kronofogden, upptas »avlidne invalidsoldaten Novikoffs dotter Olga» som uppfostrades av fältskärshustrun Helena Garasimoff, vars make var sinnessvag och vistades i Ryssland.²⁴¹ Det verkar troligt att denna Olga är identisk med Olga Lamark och att invalidsoldaten Novikoff var far också till Lena Novikoff.

Mikael Novikoff, så hette invalidsoldaten, gifte sig 1840 i Sund med pigan Maria Henriksdotter Åkerberg, född 1813 i Tavastehus. De bodde då på Prästö. Enligt en notering i Skarpans kyrkbok avled hon 1854 (efter den 21 mars), vilket stämmer med den muntliga uppgiften att Lena Novikoffs mor dog i samband med kriget i Bomarsund (sensommaren 1854) och att dottern Lena då var för liten för att äta fast föda (hon var enligt prästbetyget född sommaren 1854).

Olga och Lena torde alltså – med tanke på Olgas födelseår – ha varit halvsysstrar med gemensam far. Fostermodern Helena Garasimoff var född 1820 och dotter till en skomakare Ahlqvist i Kulla i Sund. Hon hade gift sig 1848 med fältskären Laurentij Gerasimovitsch (men namnet skrivs senare Garasimoff) och levde enligt kyrkboken ännu år 1900 som änka på Prästö. Enligt Skarpans kyrkbok bodde hon i början av 1850-talet i gård nr 30 som enligt 1844 års karta låg norr om sjukhuset.

Helena Novikoffs stuga låg däremot söder om sjukhuset. Och där bodde också invalidsoldaten Novikoff, i gård nr 36, enligt såväl 1844 års karta som kyrkboken i början av 1850-talet. Det verkar alltså troligt att Helena Novikoff – precis som Natalia Hult uppgav – övertog föräldrahemmet.

#P28. Askriden (Sjögrens). Backstugusittaren Viktoria Sjögren (1855–1939) meddelade vid sammanträdet 1933 att hon innehaft sin tomt på Prästö och hälften av Nyåkern samt rätt till kobete, vedbrand och fiske enligt muntligt avtal sedan 1888 och skriftligt sedan 1919. Hennes far hade dessförinnan innehaft området enligt avtal från 1863. Hon önskade lösa in området enligt gällande lag, meddelade hon.

Torpet löstes in och bröts den 6 september 1939 – kort efter Viktorias död – ut till en egen fastighet, kallad Askriden. Viktoria hade 1930 testamenterat sin egendom till dottersonen, sjömannen Hugo

Viktoria Sjögren, född Sjöroos (1855–1939), var innehavare av torpet Sjögrens som kort efter hennes död bröts ut och fick namnet Askriden. Bild ur Eva-Karin Sjögrens album.

²⁴⁰ Halén 2004, sid. 71. Uppenbarligen är läsningen 1919 den korrekta. Han tillägger också att hon är identisk med Olga Kirilova, gift Lamarque, utan att ge några ytterligare upplysningar henne.

²⁴¹ H.S. Tamelanders samling, volym 7.

Hilma Sjögren (1898–1975) framför den gamla ladugården på Sjögrens (Askleden) omkring 1938. Bild ur Eva-Karin Sjögrens album.

Sjögren (född 1902) och hans familj.²⁴² Han hade, troligen i slutet av 1920-talet, begett sig till Amerika, men hustrun Hilma Sjögren (1898–1975) och barnen Hans och Hermine stannade på Prästö hos den åldriga Viktoria. Hugo Sjögren återvände aldrig från Amerika, och i praktiken blev det Hilma som kom att ärva makens farmor. Hilma Sjögren var född Adolfsson och syster till Oskar Jonsson som bebodde torpet Jonssons, sedermera utbrutet som Sjöheden (#P2).

Den nya fastigheten Askleden bestod av två skiften, förutom tomten inne i byn också hela Nyåkern (det område som i dag är Prästö stugor & camping). När uppgifterna till Ålandsboken samlades in i början av 1960-talet uppgav Hilma att stället, som omfattade 1,15 hektar varav 0,7 hektar odlad jord, hade innehafts av släkten sedan 1850-talet och att bostadshuset var uppfört redan på 1820-talet.²⁴³ Askleden ärvdes sedermera av sonen Hans Sjögrens dotter Eva-Karin Sjögren (född 1949), som nyligen sålde fastigheten.

Viktoria Sjögren, född Sjöroos, var hemma från torpet Svenstjälpa i Vårdöby i Vårdö och dotter till fiskaren och arbetaren Johan Henrik Sjöroos (1826–1901). Enligt ett rättegångsprotokoll från 1894 var det han som var ägare till huset på Prästö som dottern Viktoria

²⁴² Testamentet är ännu bevarat och innehas av Hugo Sjögrens sondotter Eva-Karin Sjögren i Jomala. Hugo Sjögren hette från början Alexej Deschkin (Djeschkin), men antog 1924 namnet Sjögren. I familjen har han kallats Hugo, men i kyrkböcker och andra officiella dokument är han noterad som Alexej (men i 1940 års mantalslängd är namnet Hugo tillagt).

²⁴³ Ålandsboken 1963, sid. 878.

och hennes make, sjömannen Nikolaj »Kola» Sjögren, tidigare Deschkin (1858–1899), bebodde. Maken hade enligt protokollet låtit sin gamle far, ryske soldaten Vasilij Deschkin (död 1906)²⁴⁴ år 1890, som nybliven änklings, inreda en kammare i huset och flytta in där. Sonen krävde fadern på hyra för rummet som han i sin tur skulle betala till svärfadern och tillika husägaren, medan fadern menade att han hade lovats att få bo där hyresfritt så länge han levde eftersom han bekostat inredningen av kammaren. Trots att den gamle soldaten hade vistats på Åland åtminstone ungefär ett halvsekel när rättegången hölls, behärskade han ändå bara ryska och måste få hjälp av en tolk.²⁴⁵ Vasilij Deschkin och hans hustru Fredrika, född Lindström (1822–89), hemma från Syllöda i Saltvik, tillhörde dem som efter kriget fick lov att bosätta sig på Prästö och familjen nämns i 1859 års förteckning över ryska militärer: »På obestämd tid permitterade bombardieren Djetscho med hustrun Fredrika, sonen Nikolaj och dottern Olga».²⁴⁶ Var på Prästö de bodde är dock inte känt. Senare flyttade Deschkin och hustrun till Finby i Sund där de levde på äldre dagar.²⁴⁷ Boupp-teckningen efter hustrun, upprättad 1889, uppger att de ägde ett boningshus samt ett fähus med låna och lada och att de odlade potatis på en teg och cikoria på sexton bäddar (cikoria kunde användas som sallad men också som kaffesurrogat).

Efter att ha kommit ihop sig med sonen Nikolaj om hyran för kammaren flyttade Vasilij Deschkin till dottern Olga i Haraldsby, men fortsatte att emellanåt besöka Prästö där inte bara sonen Nikolaj utan också dottern Anna bodde. Som hundraåring ska han ha gått till fots hela vägen mellan Haraldsby och Prästö.²⁴⁸ Men då var sonen redan död. Han drunknade på hemväg från Mariehamn en sen kväll i slutet av november 1899 tillsammans med lotsen Felix Söderström från Prästö och en bonde från Mickelsö. Lotsbåten som de seglat med hittades på Trollskär i Lumparn och en bit ifrån satt Nikolaj Sjoberg. Hans klocka hade stannat på tio över tio. »Att Sjögren kämpat hårt för sitt liv, kan man anta av de skador, vilka observerades på hans kropp. Man antager, att han länge krupit på båtkölen i den kalla novembernatten», skrev tidningen Åland den 9 december.

Enligt tidningen efterlämnade Nikolaj Sjögren maka och tre barn. Eftersom han var ortodox finns barnen som unga inte note-

Sjömannen Alexej Deschkin (född 1902), som senare kallade sig Hugo Sjögren, bildade familj och bodde på Askriden, men emigrerade i slutet på 1920-talet till Amerika, dit hans mor och moster tidigare hade begett sig. Han återvände aldrig till familjen på Prästö. Bild ur Eva-Karin Sjögrens album.

²⁴⁴ Hans frånfalle uppmärksammades av tidningen Åland den 21 febr 1906 under rubriken »Afliden 102-åring från Bomarsundstiden». Men den höga åldern är sannolikt överdriven. Han gifte sig först 1847 och barnen föddes på 1850- och 1860-talen. Mer rimligt är att han vid sin död var i nittioårsåldern.

²⁴⁵ Ålands häradsrätts dombok den 30 januari 1894 § 35.

²⁴⁶ H.S. Tamelanders samling, volym 7.

²⁴⁷ I Sunds kyrkböcker är Fredrika skriven på Prästö till sin död 1889 (medan Vasilij som ortodox inte återfinns i Sunds kyrkböcker), men av hustruns boupp-teckning framgår att hon bodde i Finby vid sin död. Att makarna efter kriget bodde i Finby har också berättats av dottersonen Aldur Mattsson (Högnäs 1994, sid. 130).

²⁴⁸ Högnäs 1994, sid. 130.

rade i Sunds kyrkböcker, men de har återfunnits i andra källor. Yngsta dottern Eugenia Sjögren gifte sig Frejman och bodde en tid på Prästö (se #P32), men emigrerade 1926 tillsammans med familjen till Amerika, dit hennes två systrar hade begett sig långt tidigare. Olga Sjögren (född 1881) emigrerade 1907 och bodde 1909 i Georgetown, Connecticut, dit yngre systern Lydia Sjögren (född 1884) begav sig när hon utvandrade 1909.²⁴⁹

Enligt Viktoria Sjögren hade hennes far Johan Henrik Sjöroos sedan 1863 innehaft det torp som senare bröts ut till Askleden, men hon och maken Nikolaj hade flyttat dit först 1888. Hur fadern hade använt stället dessförinnan är oklart, men man får väl förmoda att det var uthyrt. Enligt mantalslängderna 1885–87 bodde hans dotter Olga och hennes man, sågverksarbetaren Johan Lampén på Prästö. Möjligen bodde de då i torpet.

Vem som ägde torpet innan Sjöroos är inte känt. På 1885 års karta över Prästö återfinns torpet på nr 425 (trädgård med torp därå).

Bild på huset finns i Ålandsboken 1963, sid. 878.

Huset på Askleden 1960. Bild ur Eva-Karin Sjögrens album.

²⁴⁹ Olga och Lydia återfinns i immigranthandlingarna som upprättades på Ellis Island utanför New York, Olga under namnet Olga Djeschkin och Lydia som Lydia Maria Sjögren (Sjogren). Lydia uppger när hon anlände den 13 okt 1909 att hennes närmaste anhörig var modern Viktoria Sjögren på Prästö och att hon var på väg till sin syster miss Olga Sjögren i Georgetown. Immigranthandlingarna finns tillgängliga och sökbara på Internet (www.ellisland.org). Modern till Hugo Sjögren var dottern Olga, vilket framgår av Ålandsboken 1963, sid. 878 (han uppges där vara son till husmor Olga Johansson).

#P29. Solängen (Gustavssons). Backstugusittaren Lovisa Eriksson (1854–1939) uppgav vid sammanträdet 1933 att hon sedan 1920 hade innehaft sin tomt och hälften av Nyäkern med rätt till kobete, vedbrand och fiske. Tidigare hade hennes far haft området från 1854 och efter honom hennes bror som tog över 1872 och innehade det till sin död 1920. Lovisa Eriksson önskade arrendera sitt ställe om hon inte fick lösa in det.

På 1885 års karta finns torpet utsatt som nr 427 (trädgård med Westerholms torp därå), men namnet Westerholm torde i sammanhanget vara fel och istället hänföra sig till nr 428 (trädgård med torp därå) som låg strax söder om nr 427. Nr 428 bröts senare ut till Björkhyddan (#P30).

Lovisa Eriksson, född Gustavsson, var dotter till kronolötsen Gustav Gustavsson (1819–68), som 1851 hade flyttat med familjen från Sottunga till Prästö, där han först bodde med familjen i lotsarnas bostadshus, gård nr 21. Efter kriget köpte han den 28 november 1857 en gårdstomt på Prästö av änkelöjtnantskan Augusta Michailoff, vilket framgår av det arrendekontrakt som Gustav Gustavssons änka, Johanna Eriksdotter, undertecknade sommaren 1869 och som gav henne rätt att bo där ytterligare sex år emot ett årligt arrende på 14 mark och 40 penni. För den summan hade hon också rätt att hämta ved av vindfällan och torra kvistar från hela Prästö. Vidare noterades att ett syneinstrument av den 9 juni 1869 närmare ska redogöra för tomten och dess intagor, men detta har inte återfunnits.²⁵⁰ Vilka hus som fanns på torpet vid den här tiden får vi veta genom makens bo-uppteckning, upprättad 1868, som nämner en boningsstuga, värderad till 50 mark och ett fähus jämte lada, 15 mark. Dessutom ägde familjen hälften i ett stall och en fjärdedel av en ria.

Augusta Michailoff, född Gylling 1807, var dotter till Jakob Anders Gylling, en tid präst i Kumlinge och senare kaplan i Pargas, och hans hustru Katarina Wallin, som var faster till den kände orientlisten Georg August Wallin (1811–52). Hon hade 1835 gift sig i Saltvik med fänriken Afanasie Michailoff (död ca 1850), som enligt vigselboken var son till en bonde i Novgorodska guvernementet. Augusta Michailoff bodde i början av 1850-talet som änkefru i gård nr 22 på fästningsområdet, men är efter kriget 1855 noterad som utflyttad till Sankt Petersburg.²⁵¹ Gård nr 22 låg enligt 1844 års karta på Prästö söder om sjukhuset, ungefär där Solängen ligger i dag, vilket bekräftar att det rör sig om samma ställe. Enligt kartan ägdes gården av prästen Alexander Kuleffskij. Han tjänstgjorde i början av 1840-talet vid Prästö militärhospital, men när hospitalskyran lades ner 1842 fick han tjänst vid den färdigblivna regementskyrkan. Han ska ha varit i tjänst ännu 1854.²⁵² Av mantalslängderna framgår att Kuleffskij ännu

²⁵⁰ Ålands kronofogde Ha 21, fascikeln arrendekontrakt 1863–1919 Prästö.

²⁵¹ Skogsjö 1997, familj 968, Skogsjö 2003, familj 880, och Halén 2004, sid. 51.

²⁵² Halén 2004, sid. 65. Där finns ytterligare uppgifter om honom.

1848 bodde på Prästö, men 1850 innehades gård nr 22 av Anna Michailoff.

Det blev sonen Gustav Gustavsson (1851–1922), lots liksom fadern, som tog över föräldrarnas ställe på Prästö,²⁵³ medan systemen Lovisa gifte sig till Bergö i Vårdö med sin avlidna yngre systers man, Gustav Otto Eriksson (1855–1920). Efter mannens död återvände hon till föräldrahemmet på Prästö, där brodern bodde som änpling. Hans barn hade alla flyttat bort, en del till Sverige, andra till Amerika. Brodern dog 1922 och sedan bodde Lovisa ensam kvar.

Den 6 september 1939, strax innan Lovisa avled, bröts stället ut till en egen fastighet, benämnd Solängen, som omfattade två skiften, dels ett kring bostadshuset, vilket sträckte sig ner till sjön, och dels ett mindre skifte med åkermark norr om begravningsplatsen (detta avskildes 1979 till en egen fastighet kallad Norrbacka).

Efter Lovisa Erikssons död övertogs Solängen av hennes styvdotterdotter, tillika systerdotterdotter, Gunhild Tjäder (född 1906), som bodde på Solängen tillsammans med sin man Ruben Weckström (född 1914). Fastigheten omfattade i början av 1960-talet 2,98 hektar varav 0,78 hektar odlad jord med bostadshus uppfört på 1850-talet.

Huset på Solängen uppges vara uppfört på 1850-talet. Kronolotsen Gustav Gustavsson (1819–68) köpte 1857 arrendet på gårdstomten av löjtnantsänkan Augusta Michailoff, och möjligen var det därefter som han uppförde huset. På 1840-talet bodde här prästen Kuleffskij, som tjänstgjorde vid sjukhuset. Foto: förf. 2011.

²⁵³ I volymen Ålands kronofogde Ha:21 (fascikeln arrendekontrakt 1863–1919 Prästö) finns ett kontrakt av den 15 juli 1879 med innehåll att lotslärlingen vid Bomarsunds lotsplats, Gustav Erik Gustavsson, tills vidare fick arrendera den gårdstomt med intagor på Prästö som modern Johanna Erikdotter tidigare innehaft.

Bild på huset finns i Ålandsboken 1963, sid. 877, och Ålandsboken 1993, sid. 736.

#P30. Björkhyddan. Backstugusittaren Anna Westerholm uppgav vid sammanträdet 1933 – troligen genom dottern Elin – att hon hade innehaft sin tomt enligt muntligt avtal sedan 1883 och enligt skriftligt sedan 1919. Förutom tomten önskade hon också lösa in en tredjedel av Botaniska trädgården med rätt till kobete, fiske samt vedbrand.

På 1885 års karta finns torpet utsatt som nr 428 (trädgård med torp därå), men en förväxling torde ha skett med nr 427 (trädgård med Westerholms torp därå). Westerholms torp var rätteligen nr 428, medan nr 427 var det torp där lotsfamiljen Gustavsson bodde och som på sockenkartan från 1920-talet kallas Eriksson, därför att dåvarande innehavaren Lovisa Eriksson hette så (senare bröts torpet ut och blev Solängen, se #P29).

Anna Lisa Westerholm (1857–1933) var född Söderback i Pörtom, Österbotten. Hon gifte sig 1879 med sjömannen Karl Henrik Westerholm (1851–1918), liksom hustrun hemma från Österbotten, född i Korsnäs. De var från 1879 kyrkskrivna i Mickelsö i Vårdö, men torde i praktiken ha bott på Prästö, sannolikt tillsammans med hennes föräldrar, timmermannen Mats Söderback och hans hustru Maria. Mats Söderback avled och i bouppteckningen efter honom, upprättad 2 januari 1880, uppges både han och dottern Anna med make vara bosatta på Prästö. Det skulle dock dröja till 1898 innan familjen Westerholm blev kyrkskriven där, men i mantalslängderna återfinns Henrik Westerholm där en gång tidigare, 1885, men sedan dröjer det till 1897 innan familjen åter finns noterad på Prästö.

Den som kom att lösa in och bryta ut det Westerholmska torpet var Anna Westerholms arvingar och i praktiken förmodligen yngsta dottern Elin Westerholm (1894–1964), som var småskollärarinna i Sund. Torpet fick som utbruten fastighet namnet Björkhyddan. När uppgifterna till Ålandsboken samlades in i början av 1960-talet beboddes det av Elin Westerholm som uppgav att bostadshuset var uppfört 1879 och att släkten innehaft stället sedan samma år (vilket alltså stöds av bouppteckningen från 1880).

Om torpet också tillkom omkring 1880 eller om familjen Westerholm byggde ett nytt bostadshus på ett befintligt torp är oklart. Det relativt inklämda läget nära det torp där lotsfamiljen Gustavsson bodde (sedermera Solängen), tyder väl snarast på att där hade funnits ett torp också tidigare. Annars hade förmodligen en rymligare tomtplats valts.

Bild på huset finns i Ålandsboken 1963, sid. 878.

#P31. Furumo. Sjömannen Arvid Hedberg (1882–1948) berättade vid sammanträdet 1933 att han hade innehaft sitt område på Prästö

sedan 1910 enligt muntligt avtal och sedan 1919 enligt skriftligt. Det omfattade förutom tomten också slättermark, vedbrand och fiske samt en tredjedel av så kallade Botaniska trädgården (en delvis uppodlad äng). Hans hustru Teresia Hedberg (född 1884) hade sedan 1917 också arrenderat en åker. Makarna önskade lösa in sina områden enligt gällande lag, vilket de också fick. Området bröts ut den 6 september 1939 med namnet Furumo.

Torpet var hustruns föräldrahem. Hennes far, sjömannen och lotsen Viktor Söderström (1857–1915), hemma från Sottunga, ska ha anlagt stället omkring 1880.²⁵⁴ Enligt kyrkboken flyttade han visserligen inte förrän 1898 med familjen från Mickelsö till Prästö, men när Ålandsboken 1963 sammanställdes i början av 1960-talet uppgav Teresia Hedberg att Furumo omfattade totalt 3 hektar varav 0,4 hektar odlad jord och att bostadshuset var uppfört 1881 samt att stället sedan 1884 hade arrenderats från Bomarsunds gård innan det friköptes 1939. Det finns knappast någon anledning att betvivla dotterns uppgifter att familjen byggde torpet i början av 1880-talet, trots att den inte kyrkskrevs där förrän 1898.

Makarna Hedberg hade två döttrar. Vivi (1906–91) som var vävlärare i Falun och gift Holmgren, och Valny (1915–2005) som bodde

Furumo på en flygbild tagen troligen på 1960-talet. I bildens övre högra hörn skymtar Björkhyddan (rött hus) och Solängen (vitt). Foto: Ålands museum.

²⁵⁴ Enligt *Suomen omakotiasutus Finlands egna hembygelse*, del IV, sid. 1329, tillkom fastigheten Furumo år 1880 och »grundare» var Viktor Söderström. Bostadshuset anges ha byggts samma år. Uppgiften torde ha lämnats av dottern Teresia.

i föräldrahemmet. Ingen av dem hade barn och Furumo tillföll efter Valnys död kommunen som danaarv.

Bild på huset finns i Ålandsboken 1963, sid. 877.

#P32. Fridhem. Vid sammanträdet 1933 befann sig innehavaren av torpet, Karl Frejman med familj, i Amerika. Han företrädde av svärmodern Viktoria Sjögren, som meddelade att han önskade lösa in tomten enligt gällande lag.

Motorunderofficeren och maskinisten Karl Frejman (1884–ca 1937), hemma från Libau (Liepaja) i Lettland, var en av de ynglingar från det ryska imperiet som kom för att tjänstgöra vid Prästö radio-station och som också träffade sin tillkommande där.²⁵⁵ Han gifte sig 1910 med Eugenia »Genia» Sjögren (född 1888), dotter till Nikolaj Sjögren och hans hustru Viktoria som bodde på det torp som senare blev Askleden (#P28).²⁵⁶

Frejmans torp låg omedelbart öster om svärmodern Viktoria Sjögrens torp. De återfinns på 1885 års karta, Frejmans på nr 424 och svärmoderns på nr 425 (båda noterade som trädgård med torp därå). När familjen Frejman övertog sitt torp är obekant, likaså vem som bodde där tidigare.

Makarna Frejman fick två döttrar. Familjen emigrerade 1926 till Amerika, men behöll torpet på Prästö och lät hustruns mor bevaka familjens intressen. Karl Frejman avled i Amerika, och det blev arvingarna som löste in fastigheten som fick namnet Fridhem. Änkan och döttrarna erhöll lagfart den 14 oktober 1940, enligt mantalslängden (men de befann sig då säkert fortfarande i Amerika). Fridhem såldes senare till österbottningen William Gren. Någon gång på 1950-talet revs husen. Tomten kom sedan att stå obebyggd några år innan det nuvarande bostadshuset uppfördes 1962.²⁵⁷

Bild på huset finns i Ålandsboken 1993, sid. 735, och Ålandsboken 2003, sid. 1052.

TORP SOM INTE KUNNAT PLACERAS GEOGRAFISKT

I källorna omtalas emellanåt personer som har ägt hus på Prästö utan att det har gått att klargöra vilket torp som avses. Dessa personer förtecknas här nedan med de uppgifter som är kända om torpet.

#P33. Eva Weretennikoff. Eva Ulrika Johansdotter (1797–1856) var

²⁵⁵ Gustavsson 1991, sid. 130, och Papp 1984, sid. 87.

²⁵⁶ Eugénias smeknamn var Genia, vilket framgår av mantalslängderna 1909–10 (Prästö), där hon är antecknad som »arb. Genia Sjögren». Det förklarar initialerna KF och GS som finns ristade i ett hjärta på en större sten på Prästö. Enligt den muntliga traditionen (Håkan Mattsson) är ristningen gjord av Karl Frejman. Bokstäverna står alltså för Karl Frejman och Genia Sjögren (eller Giselia Sjögren som Håkan Mattsson berättar att hans far Levi kallade henne). Eftersom paret gifte sig 1910 bör ristningen vara gjord ungefär då. Se vidare Löndahl 2001, sid. 7.

²⁵⁷ Ålandsboken 1993, sid. 735.

rusthållardotter från Reso utanför Åbo. Hon kom på 1820-talet till Åland och gifte sig 1829 i Sund med fältskären Peter Weretennikoff (född 1807, död ca 1845)²⁵⁸ och bodde enligt Skarpans kyrkbok i början av 1850-talet som änka i gård nr 29 som låg på Prästö norr om sjukhuset.²⁵⁹ Efter fästningens fall bodde hon kvar på Prästö. I ett rättegångsprotokoll från februari 1855, där hon bland annat uppgav att maken dog för mer än tio år sedan, omtalas hon som »apotekareelevsänkan Eva Werestennikoff».²⁶⁰ Enligt bouppteckningen efterlämnade hon en gård på Prästö som var bebyggd med ett hus bestående av tre eldrum, kök och nödiga uthus. Den ägdes till hälften av henne och till hälften av dottern Helena, gift Petroff, som fått sin halva till skänks 1847 av modern. Eva Weretennikoff efterlämnade också två yngre döttrar, Maria och Tatiana.

Döttrarna Maria och Helena ägde föräldrahemmet på Prästö ännu den 20 oktober 1863, då de hyrde ut det till lotsen Karl Erik Söderström (se #P6). Enligt kontraktet bestod torpet av sal, två kamrar och kök samt uthus och en inhägnad trädgård med fruktträd. Kontraktet gällde tills vidare med två månaders uppsägning.²⁶¹

#P34. Gregori Bikoff. Avskedade underofficeren Gregori Bikoff bodde 1859 med hustrun Irina och barnen Alexander och Irina i eget hus på Prästö. Familjen hade också militärens tillåtelse att bruka ett stycke mark där.²⁶²

#P35. Skrivaren Alexejeffs änka Jelena. I kronofogdens förteckning 1859 över militärfamiljen på Åland nämns »avlidne skrivaren Alexejeffs änka Jelena med tre döttrar, Famaida, Olga och Anna». Familjen hade egna hus på Prästö och brukade också ett stycke mark där, men den vistades »för närvarande» (1859) i Helsingfors. Ingenting ytterligare är känt om denna familj.

#P36. Lovisa Astafjeff. Maria Lovisa Lindblad (1810–61) var född i Hammarland, där hon 1839 gifte sig med soldaten »Michaila Astaffsef». Hon flyttade 1841 till fästningsområdet och var i början av 1850-talet bosatt på Prästö i gård nr 39 som »soldaten Michail As-

²⁵⁸ Skogsjö 2003, familj 798, och Halén 2004, sid. 56.

²⁵⁹ Fältskären Weretennikoff är på 1844 års karta (VIK107) noterad som innehavare av gård nr 28 på Prästö, men i mantalslängderna (från 1849) och i kyrkboken på 1850-talet anges änkan som bosatt i gård nr 29, som 1844 innehades av bokhållaren Salanoffskij. Denne köpte sedan den intilliggande gården nr 25 av löjtnant Nikiforoff (se Linden #P7). Om familjen Weretennikoff verkligen bytte gård från 28 till 29 är oklart, kanske rör det sig om någon sorts misstag av skrivarna.

²⁶⁰ Ålands häradsrätts dombok den 15 febr 1855 § 78.

²⁶¹ Ålands häradsrätts dombok 15 mars 1864 § 54. Döttrarna nämns där som Maria Weretennikoff och Helena Aleksejoreff, så Helena var tydligen omgift.

²⁶² H.S. Tamelanders samling, volym 7. Denna familj har inte påträffats i andra källor.

taffseffs änka».²⁶³ Enligt den förteckning som kronofogden lät upprätta 1859 över militärfamiljer på Åland, bodde soldatänkan Lovisa Astafjeff på Prästö i eget hus och nyttjade ett stycke mark invid huset enligt tillåtelse av före detta militärbefälet på Åland.²⁶⁴ Boupp-teckningen efter henne, upprättad 1861, nämner att hon ägde »en boningsstuga och källare». Hon efterlämnade en dotter Anna Lisa Lindblad, bosatt i Lillbolstad i Hammarland.

Enligt 1844 års karta över fästningsområdet låg gård nr 39 omedelbart öster om gård nr 22, som motsvarar det torp som senare bröts ut som Solängen (#P29). På kartorna från 1885 och från 1930-talet finns hus där gård nr 39 låg, och än i dag ligger ett där som ser ut som ett litet bostadshus och tillhör Solängen. Om denna stuga kan vara densamma som Lovisa Astafjeffs torp (gård nr 39) har inte närmare utretts.

#P37. Gregori Fomin. Soldaten vid andra krigsarbetskompaniet Gregori Fomin gifte sig 1819 med Stina Lisa Eriksdotter (1797–1866), bonddotter från Smedsböle. Han nämns i 1859 års förteckning över militärfamiljer som avskedade underofficeren Gregori Fomin med hustru Greta (namnet tydligen felskrivet) och sonen Alexander. Familjen hade före kriget ägt hus i Skarpans (gård nr 9) och haft militärens tillstånd att bruka ett stycke mark intill, men huset brändes ner under kriget. Efter kriget köpte de hus på Prästö och brukade mark där.²⁶⁵ Enligt hustruns bouppteckning 1866 – sonen Alexander nämns där som snickargesäll – bestod torpet på Prästö av en stuga med kök och förstuga, värderad till 60 mark, och ett fåhus med lada och låna (12 mk). Fomin överlevde hustrun och nämns 1873 i ett syneinstrument över Bomarsunds gård som bosatt i en stuga på Prästö.²⁶⁶

Innan Gregori Fomin köpte eget hus på Prästö hade familjen bott i ett hus som ägdes av löjtnanten Alexej Schiskin och bestod av stuga, kammare och kök. Det vet vi därför att det senare blev en tvist inför tinget om hyran. Schiskins styvdotter Gustava Forsman hade skött om uthyrningen, eftersom han själv hade fått förflyttning till Finland. Familjen Fomin hade flyttat in i slutet av november 1854 och skulle få bo där hyresfritt till följande mars månad mot att han gjorde en del reparationer, därefter skulle hyran vara 50 kopek silver i månaden. Fomin hade bott där i elva månader, men aldrig erlagt någon hyra och inte heller gjort några reparationer. Han menade å sin sida att överenskommelsen hade varit att han skulle få bo där

²⁶³ Gård nr 39 återfinns på Graham Robins karta (Robins m.fl. 2004, sid. 47) som nr 170. Den ägdes 1844 av menige Sasonov.

²⁶⁴ H.S. Tamelander's samling, volym 7.

²⁶⁵ H.S. Tamelander's samling, volym 7. Familjen Fomin's hus i Skarpans låg i Förstaden (se Hausen 1994, sid. 92, och Robins m.fl. 2004, sid. 46–47, nr 22).

²⁶⁶ Ålands kronofogde Ha:21, fascikeln syneinstrument 1869–1915.

vederlagsfritt i utbyte mot att han höll uppsikt över huset.²⁶⁷ Schiskins änka sålde senare huset till lotsen Erik Gustav Brunström (se Lönnebo #P24).

#P38. Karl Nordberg. Lotsen Karl Nordberg (1812–57), hemma från den lilla ön Mosshaga i Sottunga, bodde innan kriget med familjen i lotsarnas gemensamma bostadshus på Prästö (gård nr 21). Säkerligen bodde han kvar på Prästö också efter fästningens fall. I bouppteckningen, upprättad 1857, nämns han som äldre lots vid Bomarsunds lotsplats, men bland tillgångarna omtalas inga bostadshus. Det gör det däremot i bouppteckningen efter hans änka, Margareta Lisa Andersdotter (1809–66), upprättad nio år senare, 1866. Hon efterlämnade en boningsstuga och en bod, värderade till 12 respektive 6 mark. Förmodligen hade makarna hyrt hus på Prästö innan änkan kunde köpa ett hus. Enda barnet, Amanda Nordberg (1851–1935), flyttade från Prästö samma år som modern dog. Vad som sedan hände med familjen Nordbergs ställe är oklart.

#P39. Mats Mattsson. Sedermera kronolotsen Mats Mattsson (1825–63), hemma från Bredbolstad i Hammarland, flyttade 1851 från Sund till fästningsområdet, där han var lotslärling och bosatt med familjen i lotsarnas gemensamma bostadshus på Prästö (gård nr 21). Lotshuset förstördes 1854 under kriget och lotsarna blev husvilla. Senare blev Mats Mattsson på ägare till något av torpen på Prästö. I bouppteckningen efter honom, upprättad 1863, upptas en boningsstuga (20 mk), ett fähus med lada (1,50 mk) samt ett lider (50 penni) och ett liderskjul (30 penni). Han ägde också hälften i en ria (5 mk).

Mats Mattsson var gift med Lovisa Andersdotter Appelblom (1823–78), som bodde kvar som änka på Prästö med barnen. I bouppteckningen efter henne, upprättad 1878, nämns en stuga med kammar (100 mk) och ett fähus jämte lada (10 mk).

Sonen, sjömannen Frans Mattsson (1855–1945), gifte sig med Olga Deschkin (1854–1932), dotter till soldaten Vasilij Deschkin och hans åländska hustru Fredrika, född Lindström. Frans och Olga Mattsson bodde först på Prästö – möjligen på det ställe som hans föräldrar tidigare innehaft – innan makarna och barnen 1894 flyttade till Haraldsby i Saltvik. Senare, 1914, återvände de till Sund och blev parcellägare på Kvarnkulla i Finby.

#P40. Andrej Ivanoff. Av ett rättegångsprotokoll 1864 framgår att drängen Gustav Johansson (Jansson) arrenderade hus och mark på Prästö av underofficeren Andrej Ivanoff och hans hustru Johanna Charlotta Wikberg.²⁶⁸ Ivanoff hade 1849 gift sig med Johanna Char-

²⁶⁷ Ålands häradsrätts dombok den 20 febr 1856 § 90.

²⁶⁸ Ålands häradsrätts dombok 15 mars 1864 § 52.

lotta Wikberg, som var född 1809 i Halikko sn och hade flyttat till Skarpans 1839 från Åbo. Året därpå gifte hon sig med fältväbeln Petter Bulanoff, som avled omkring 1847. Av bevarade kartor och andra handlingar framgår att makarna Bulanoff redan 1844 bodde i gård nr 34 som låg på Prästö söder om sjukhuset, och dit flyttade också Ivanoff sedan han gift sig med Bulanoffs änka. På hösten 1854, efter fästningens fall, är hon antecknad som utflyttad till Åbo. Men domboken visar alltså att makarna Ivanoff ännu 1864 ägde sin gård på Prästö, som de hade uthyrd. På 1844 års karta finns gård 34 utsatt, men det är inte möjligt att i gytret av torp avgöra vilket ställe som avses.

Gustav Johansson var född 1824 på Rosenberg i Sund. Han bodde en tid i kapten Wikbergs torp på Lagmans (se #B6), men blev vräkt och flyttade 1859 med familjen till Prästö och blev dräng hos lotsen Samuel Pettersson. Ännu i början av 1870-talet bodde han som före detta dräng på Prästö och är då antecknad som »vagabundus» innan han 1876 flyttade till Nagu i Åboland. Hur länge han hyrde bostad av makarna Ivanoff är inte känt

#P41. Stefan Dobrovolskij. Underofficeren Stefan Dobrovolskij gifte sig 1834 i Sund med Gustava Gröning, född 1801 i Pojo i Nyländ. Makarna bodde 1840-talet på Prästö, där Dobrovolskij var skrivare vid krigshospitalet (sjukhuset). På 1844 års karta är de antecknade som ägare till gård nr 30 (norr om sjukhuset), men i kyrkboken på 1850-talet till gård nr 40 (söder om sjukhuset). Efter kriget flyttade makarna till Sankt Petersburg. I kyrkboken är hustrun antecknad som utflyttad först 1858, vilket tyder på att hon bodde kvar på Prästö några år efter fästningens fall. Av ett rättegångsprotokoll från 1864 framgår att Dobrovolskij då fortfarande var ägare till sitt torp, som han för 1862 hade hyrt ut till tegelarbetaren Hans Henrik Haga, bosatt i Töftö, för 6 rubel silver. I kontraktet anges att gården hade »blivit ruinerad av fienderna», men tydligen inte värre än att den var beboelig.²⁶⁹

#P42. Alexander Tarasoff – Anders Karlsson. Galeasskepparen Anders Karlsson (1826–81) är i kyrkböckerna skriven i Töftö i Vårdö, men av andra källor framgår att han – troligen från 1871 – var bosatt på Prästö. Han hade den 4 januari 1871 köpt ett torp där av en rysk underofficer, Alexander Tarasoff, vilken vistades i Ryssland, för 95 rubel silver och då ingick också rätten att bruka marken kring husen.²⁷⁰ Tio år senare omkom Anders Karlsson tillsammans med en elvaårig dotter när galeasen Finland förliste på Ålands hav. Boupp-

²⁶⁹ Ålands häradsrätts dombok 15 mars 1864 § 53. Kontraktet, som var skrivet i Sankt Petersburg på ryska, hade översatts av slaktaren Nikolai Kausoff. Dobrovolskis namn skrivs där »Stepan Selevestrev Dbrovolski».

²⁷⁰ Ålands häradsrätts dombok den 29 jan 1879 § 42 och 29 jan 1880 § 21.

teckningen, upprättad på Prästö, visar att han var svårt skuldtynad och arvingarna ansökte om konkurs. I Åbo underrättelser ingår senare ett par annonser som även de visar att hans verkliga hemvist var Prästö:²⁷¹ Den 26 februari 1883 skulle den resterande kvarlåtenskapen – boningshus, fåhus jämte två lador och ett vedlider – efter skepparen Anders Karlsson från Prästö holme auktioneras bort.

En son till Anders Karlsson var skepparen Konstantin Andersson (1852–1909) som på 1880-talet bodde med sin familj på Prästö (se B41).

Avskedade underofficeren Tarasoff omtalas i kejserliga senatens förordnade av den 25 maj och 22 juni 1859 som en av de militärer som hade rätt att bo på Prästö med sina familjer under sin återstående livstid. De fick besitta de hus som de själva hade uppfört där och nyttja marken omkring till kryddgårdstäppor och även låta sina kreatur beta på Prästö.²⁷² Tarasoff nämns 1844 som menig och ägare till ett hus på Prästö, som enligt en bevarad karta var beläget strax söder om militärsjukhuset.²⁷³

Anders Karlssons änka Serafia Österlund (1842–1925), hemma från Grundsunda i Vårdö, bodde kvar på Prästö till sin död på ett ställe som länge kallades Serafias efter henne (se #P26). Om detta samma ställe som Anders Karlsson tidigare innehade är oklart (att döma av kartorna verkar det mindre sannolikt).

²⁷¹ Åbo Underrättelser 20 dec 1881 och 9 febr 1883. Konkursakten efter Anders Karlsson återfinns i Ålands domsaga, volym Hd 15.

²⁷² Ålands kronofogde Ha 21, uppskattning Bomarsunds före detta fästningsområdes förmåner, förrättad 20 aug 1873.

²⁷³ Robins m.fl. 2004, sid. 47 (hus nr 162). På originalkartan från 1844 (V1K107) har Tarasoffs torp nummer 43, och i Skarpans kommunionsbok 1852–54 omnämns underofficeren Tarasoff som innehavare av gård nr 43.

Epilog

De sorgliga resterna av Nya Skarpans, skickligt fångade efter slaget av den franske konstnären A.L. Morel-Fatio.

När krutröken lagt sig sensommaren 1854 var Bomarsunds fästningsområde en plats fylld av förödelse. Huvudfästet och de tre försvarstornen hade sprängts till ruiner och en mängd hus i omgivningarna bränts ner. Av officersbostäder, sjukhus, magasin och andra militära byggnader återstod bara grunder och skorstensstockar, detsamma gällde nästan alla civila hus, också de prydliga gårdarna i de små samhällena Förstaden och Nya Skarpans. För alla som bott där under fästningens tid måste området ha utgjort en förskräcklig syn. Hur mycket mänskligt arbete hade inte blivit lagt i gruset under en enda sommar!

Men riktigt alla hus hade, som vi sett i artikeln, inte förstörts. Inom Bomarsundsområdet, väster om sundet, hade några enstaka klarat sig. Dit hörde torpen vid Lagmans öster om Vivastby träsk, där stabskapten Wilhelm Wikberg och bokbindare Björk bodde, liksom kronosmeden Pihras torp vid landsvägen nära gränsen mot Finby. De låg alla lite avsides, vilket förmodligen räddade dem. Torpen på Lagmans är borta sedan decennier, men Pihras torp finns fortfarande kvar (fastigheten Bergbo #B13) och kan ståta med den längsta sammanhängande historien av alla ställen inom hela fästningsområdet. Det återfinns redan på kartor från tidigt 1800-tal under namnet Strömstorp. Men det nuvarande bostadshuset är inte så gammalt, utan är uppfört i början av 1900-talet.

Den civila bebyggelsen i området bestod på fästningens tid i grova drag av tre samhällen som tillkom under varsitt decennium: Prästö på 1820-talet, Förstaden på 1830-talet och Nya Skarpans på 1840-talet. Förstaden och Nya Skarpans blev förstörda, medan det lilla samhället på Prästö, som hade växt upp kring militärsjukhuset som byggdes på 1810-talet, faktiskt finns kvar än i dag tämligen oförändrat. En del torp har försvunnit och några tillkommit, men i sina huvuddrag är samhället förvånansvärt intakt. En del av dagens hus har allt att döma till och med stått på samma plats sedan fästningens tid. Liljedal ska vara uppfört omkring 1830, Askriden redan på 1820-talet. Den mest påtagliga förändringen skedde redan 1854 när själva hjärtat i det lilla samhället – sjukhuset med sina många byggnader – förstördes under kriget.

Den enda egentliga parallellen på Åland till sjukhussamhället på Prästö är den bebyggelse som från 1820-talet växte upp kring den nyinrättade tullen i Degerby i Föglö. Båda miljöerna är mycket speciella, kulturhistoriskt intressanta och värda större uppmärksamhet än de hittills fått. I Degerby finns tullvaktmästarnas bostadshus från 1821 bevarat (gamla kommunkansliet), en byggnad som förmodligen påminde om lotsarnas gemensamma bostadshus som fanns på Prästö till 1854 och vars stora stenfot fortfarande kan återfinnas av den som letar i buskagen väster om Telegrafens röda tegelbyggnad.

Men som vi sett i artikeln kunde nästan hela det lilla samhället på Prästö ha försvunnit redan på 1860-talet. Den som ska ha äran av att det räddades åt eftervärlden är den energiske Friedrich von Berg (1794–1874), Finlands första generalguvernör, som genom några beslut 1859 avgjorde en uppslitande tvist mellan de lotsar och de soldater som bodde på Prästö. Den gamle militären von Berg tog soldaternas parti och lät dem bo kvar i sina stugor. Därmed kom den speciella miljön att bevaras.

Om det var generalguvernör Berg som kom att forma Prästös framtid, var situationen något annorlunda på andra sidan sundet. Där kom utvecklingen att kretsa kring det stora arrendejordbruk som inrättades på 1850-talet. Den som tog på sig den sannolikt ganska otacksamma uppgiften att bygga upp driften var predikanten Carl Gustaf Lindström (1825–1880), som själv aldrig bodde inom fästningsområdet men som ändå torde haft stort inflytande på hur den tidiga bebyggelsen utvecklades. De första som slog sig ner var några lantarbetarfamiljer som verkar ha byggt sina hus lite här och där; ännu fanns inget centrum, ingen Bomarsunds gård, att förhålla sig till. Gamla gästgivargården Furulund nere vid fästningsruinen var från början en liten stuga, uppsatt av drängen Mats Persson (1824–1900). Han måste ha varit driftig för med tiden lyckades han förvandla den lilla statarkojan till traktens gästgiveri.

Men det var först när den driftige jordbrukaren Mats Fredrik Rosenberg (1832–1907) tog över arrendet 1880 och byggde Bomarsunds gård som utvecklingen på fästningsområdet tog fart. En av hans många insatser blev att inrätta ett antal torp i norra Bomarsund. De kom långt senare – omkring 1940 – att lösas in, och de tidigare torparna förvandlades till självägande bönder. Därmed slöts på sätt och vis cirkeln: En del av den jordbruksmark som omkring 1812 exproprierades hade åter kommit i privat ägo.

Fästningens tid, åren från det ryska övertagandet till Krimkriget 1854, är förvisso en spännande epok. Men Bomarsundsområdet erbjuder – som den här artikeln förhoppningsvis lyckats visa – också mycket mer för den historiskt intresserade. Den som vet hur området har utvecklats efter Krimkrigets dagar, förstår dessutom lättare hur det gestaltade sig på »fästningens tid».

Otryckta*Kartor*

- 1643 (omkring):²⁷⁴ Osignerad karta över Persby med Persnäs och Träsk (den brukar anges vara gjord av Hans Hansson omkring 1650). Riksarkivet i Helsingfors.
- 1643 (omkring): Osignerad karta över Prästö (den brukar anges vara gjord av Hans Hansson omkring 1650). Riksarkivet i Helsingfors.
- 1745: Mårten Wetterwijks skattläggningskarta över Persby och Vivastby. Riksarkivet i Helsingfors.
- 1765: Anders Norrstedts geometriska karta över Persnäs, Träsk, Persby och Vivasteby. Riksarkivet i Helsingfors. – På grundval av denna karta förrättades Christian Braxer ett storskifte 1773 över åker och en del ängs-
mark.
- 1770: Adolf Robert Helledays karta över skogen i Persby, Träsk, Vivasteby, Persnäs och Skarpans. Riksarkivet i Helsingfors.
- 1775: Christian Braxers skattläggningskarta över Prästö. Riksarkivet i Helsingfors.
- 1798–1804: Efraim Johan Granells storskiftes- och skattläggningskartor över Persby, Persnäs, Skarpans, Träsk och Vivasteby. Riksarkivet i Helsingfors. – Granells kartor bygger delvis på Norrstedts och Helledays kartor från 1765 och 1770, vilket innebär att uppgifter på kartorna kan vara föråldrade.
- 1808a: Svensk militär karta över området mellan Vivastby och Delvik upprättad av kapten Adolf Lagerbjelke²⁷⁵ i augusti 1808. Krigsarkivet i Stockholm. – Kartan tryckt i Skogsjö 2003, del 2, sid. 176–177.
- 1808b: Svensk militär karta över området mellan Finby och Vivastby upprättad av kapten Adolf Lagerbjelke i augusti 1808. – Kartan tryckt i Skogsjö 2003, del 2, sid. 196–197.
- 1824a: Rysk militär karta över Bomarsund och Prästö med beteckningen VIK5. Museiverkets arkiv i Helsingfors.

²⁷⁴ I Riksarkivet i Helsingfors förvaras en serie inbundna kartor från Sund och Vårdö, som i litteraturen brukar anges vara gjorda av lantmätaren Hans Hansson 1650 eller omkring 1650. Uppgiften torde härröra från en notering på insidan av pärmen i kartboken, sannolikt från 1700-talet: »Denna CharteBok förmenas vara förfärdigat af Landtmätaren Hans Hansson på 1650-tahlet». En jämförelse av namnen på de hemmansbrukare som nämns på kartorna med motsvarande brukare i mantalslängderna visar att flertalet kartor dock är något äldre och tillkomna redan under första halvan av 1640-talet (någon enstaka, som Finby, verkar vara gjord något senare). Knappast är det heller Hans Hansson som är kartornas upphovsman. Handstilen liknar inte alls den som finns på ett par kartor som han har signerat, däribland hans Ålandskarta som brukar anges vara gjord 1650 och som förvaras i Kungliga biblioteket i Stockholm. Mer uppgifter om Hans Hansson och exempel på hans kartor återfinns i boken *Ingå Fagervik Degerby. En västnyländsk bygdekrönika*, sammanställd av Alf Brenner (Ekenäs 1936), i avsnittet »Lantmäteriingeniören Hans Hanssons jordrevningsbok över Ingå och Degerby» (sid. 385 ff), medan kartorna finns som bilagor längst bak i boken. I nyttgåvan av boken från 1985 ingår inte kartbilagorna.

²⁷⁵ Om Adolf Lagerbjelke (1780–1821), se *Den introducerade svenska adelns ättartavlor* av Gustaf Elgenstierna, del IV, sid. 422.

- 1824b: Rysk militär karta över Bomarsund och Prästö med beteckningen VIK6. Museiverkets arkiv i Helsingfors.
- 1827: Rysk militär karta över Bomarsund och Prästö med beteckningen VIK7. Museiverkets arkiv i Helsingfors.
- 1844: Rysk militär karta över Bomarsund och Prästö med beteckningen VIK107. Museiverkets arkiv i Helsingfors.
- 1854: Rysk militär karta över Bomarsund och Prästö med beteckningen VIK201. Museiverkets arkiv i Helsingfors.
- 1885: J.F. Henelius karta över Bomarsunds före detta fästningsområde. Riksarkivet i Helsingfors. – Ett exemplar av beskrivningen till denna karta återfinns i Ålands kronofogdearkiv volym Ha 5 (men inte själva kartan).
- 1885: J.F. Henelius karta över Prästö-andelen av Bomarsunds före detta fästningsråde. Riksarkivet i Helsingfors. – Denna karta är en senare gjord avritning; originalkartan har inte eftersökts. Ett exemplar av beskrivningen till denna karta återfinns i Ålands kronofogdearkiv volym Ha 5 (men inte själva kartan).
- 1933–34: Axel Haglunds karta över Bomarsunds före detta fästningsområde med Prästö (lantmäteriförrättning nr 37026). Riksarkivet i Helsingfors. – Omkring 420 hektar av ägorna, däribland alla åkrar, har karterats på nytt, resten är kopierat från 1885 års karta.
- 1936–37: Ernst W. Nordlings karta över Bomarsunds före detta fästningsområde med Prästö (lantmäteriförrättning nr 41322). Riksarkivet i Helsingfors. – Kartan är kopierad från 1933–34 års karta, varefter de nya fastigheternas har ritats in.

Ålands landskapsarkiv

H.S. Tamelanders samling

Volym 7: Bomarsund. – Här förvaras en kopia av den förteckning över militärfamiljer som kronofogden Carl Oscar Lignell lät upprätta den 11 februari 1859 och som finns tryckt i Papp 1991, sid. 53–54.

Skarpans församling

Kommunionböcker, Ha 1.

Handlingar, Ha 2.

Ålands domsaga

Domböcker, serie Ca.

Bouppteckningar, serie Cb.

Fastighetsregister Vårdö, Sund, Sottunga: Övriga förteckningar, Bd 14.

Ålands härad, landsfiskal

Handlingar 1792–1871, Ha 1

Ålands häradsskrivare

Mantalslängder, serie Ba.

Jordeboksförändringsextrakt 1861, 1881–1890, Bb 14.

Ålands kronofogde

Handlingar 1739–1922, Ha 5.

Handlingar 1777–1906, Ha 17.

Handlingar 1863–1917, Ha 21.

Lantbruksavdelningen, Jordbruksbyrån

Handlingar rörande Bomarsund 1880–1979, Heb 1.

Handlingar rörande Prästö 1880–1970, Hei 1.

Tryckta

- Backström, Åke 1986: »Vid Bomarsunds fall 1854 tillfångatagna finska officerare och civila tjänstemän.» *Åländsk odling* 1986, sid. 121–141.
- Gadd, Carl-Johan 2005: »Odlingssystemens förändring under 1700- och 1800-talen.» *Bruka, odla, hävda. Odlingssystem och uthålligt jordbruk under 400 år*. Eskilstuna.
- Gustavsson, Kenneth 1991: »Prästö radiostation 1906–1918.» *Åländsk odling* 1991, sid. 121–135.
- Gustavsson, Rudolf 2003: *Forn- och kulturlämningar i Nordvästra Bomarsund med »Förstaden»*. Ålands landskapsregering. Museibyråns arkeologiska rapport 2003:3.
- Gustavsson, Rudolf 2004: *Forn- och kulturlämningar kring Näsängen i västra Bomarsund*. Ålands landskapsregering. Museibyråns arkeologiska rapport 2004:3.
- Gustavsson, Rudolf & Lucenius, Jenni 2004: *Forn- och kulturlämningar i Nya Skarpans och på Artilleriudden*. Ålands landskapsregering. Museibyråns arkeologiska rapport 2004:1.
- Halén, Harry 2004: *Ryska militärer och köpmän på Åland från Finska kriget till Krimkriget*. Helsingfors.
- Hausen, Marika 1994: »'Förstaden' i Skarpans, Bomarsund.» *Åländsk odling* 1994, sid. 85–120.
- Helling, Göran 1999: *Sonnroda by från adel till bondehand och Emdal gård*. Mariehamn.
- Högman, Gyrid 1990: *Den åländska kvinnans historia 1700–1950*. Mariehamn.
- Högnäs, Per-Ove (red.) 1994: »Bomarsund i folkminnet. Intervjuer med Holger Eklund, Elise Eriksson, Aldur Mattsson och Alfons Brander.» *Åländsk odling* 1994, sid. 121–130.
- Isaksson, Martin 1982: *Kring Bomarsund*. Ekenäs.
- Karhu, Jari och Wikstrand, Torsten 1988: *Posten på Åland 350 år*. Mariehamn.
- Lindholm, Borghill 2006: *Sundskarar hemma och borta*. Mariehamn.
- Lucenius, Jenni 2006: *Forn- och kulturlämningar i Norra Bomarsund*. Ålands landskapsregering. Museibyråns arkeologiska rapport 2006:3.
- Luther, Georg 2000: *Herdaminne för Ingermanland*, del II. Helsingfors.
- Löndahl, Viveka 2001: *Inventering på Prästö*. Ålands landskapsstyrelse. Museibyråns arkeologiska rapport 2001:1b.
- Löndahl, Viveka, Stenbäck, Niklas & Zetterström, Åsa 2003: *Forn- och kulturlämningar i Prästö by*. Ålands landskapsregering. Museibyråns arkeologiska rapport 2003:2.
- Mikander, Kaj (red.) 1964: *Åländska handlingar 1530–1634*, del I:2. Skatteböcker 1537–1539. Mariehamn.
- Papp, David 1984: »De ortodoxa på Åland.» *Sanct Olof* 1984, sid. 57–97.
- Papp, David, 1991: »Bomarsundsryssarna och ålänningarna. Om kontakterna mellan fästningens folk och åländsk allmog.» *Åländsk odling* 1991, sid. 31–64.
- Robins, Graham, Skogsjö, Håkan & Öljans Jerker 2004: *Bomarsund. Det ryska imperiets utpost i väster*. Mariehamn.
- Rönnlöf, Björn 2004: *Familjer och gårdar i Sottunga*. Ekenäs.
- Skogsjö, Håkan 1997: *Familjer och gårdar i Kumlinge*. Mariehamn.

Skogsjö, Håkan 2001: *Familjer och gårdar i Vårdö*. Mariehamn.
Skogsjö, Håkan 2003: *Familjer och gårdar i Sund*, del 1–2. Mariehamn.
Skogsjö, Håkan 2006: »Släkten Mörk på Åland», i *Släktforskarnas årsbok* 2006, sid. 297–314.
Suomen omakotiasutus Finlands eignahembebyggelse, del IV. Turku 1972.
Ålandsboken 1963 = Lessing, Rune (red.), *Ålands bebyggelse i ord och bild*, utgiven av AB Nordisk hembygdslitteratur. Borås 1963.
Ålandsboken 1993 = *Vårt Åland 1993*, utgiven av Botnia-Foto Ab. Vasa 1993.
Ålandsboken 2003 = *Vår hembygd Åland 2003*, utgiven av Oy Botnia-Foto Ab. Uo 2004.

Internet

De angivna adresserna är kontrollerade sommaren 2011.
Kronofogdens passförteckning 1863–1916, överförd till dator av Karin Mansén vid Ålands landskapsarkiv. [www.genealogia.fi/emi/krono/indexr.htm]
Ålands landskapsarkiv, register: bouppteckningar och lagfarter. [www.arkivet.ax/index.php?page=5&lang=sv] – Särskilt bouppteckningsregistret har varit till mycket stor hjälp i arbetet med denna artikel.

Muntliga uppgiftslämnare

Nadeschda Almén, Stockholm
Ola Andersson, Mariehamn
Hagar Dahl, Finby
Tor Eriksson, Norrtälje
Ove Gammals, Stockholm
Margareta Granlund, Åva
Brita Jansson, Bomarsund
Håkan Mattsson, Prästö
Ragnvi Karlsson, Bomarsund
Eva-Karin Sjögren, Jomala
Kurt Sundqvist, Mariehamn
Ristil Tollet, Helsingfors